

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

MAGISTRSKO DELO

**PODJETNIŠTVO NA SLOVENSKEM V OBDOBJU MED PRVO IN
DRUGO SVETOVNO VOJNO**

Ljubljana, maj 2013

DRAGO SOPČIČ

IZJAVA O AVTORSTVU

Spodaj podpisani(-a) _____, študent(-ka) Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, izjavljam, da sem avtor(-ica) zaključne strokovne naloge/diplomskega dela/specialističnega dela/magistrskega dela/doktorske disertacije z naslovom _____, pripravljene(-ga) v sodelovanju s svetovalcem/svetovalko _____ in sosvetovalcem/sosvetovalko _____.

Izrecno izjavljam, da v skladu z določili Zakona o avtorski in sorodnih pravicah (Ur. l. RS, št. 21/1995 s spremembami) dovolim objavo zaključne strokovne naloge/diplomskega dela/specialističnega dela/magistrskega dela/doktorske disertacije na fakultetnih spletnih straneh.

S svojim podpisom zagotavljam, da

- je predloženo besedilo rezultat izključno mojega lastnega raziskovalnega dela;
- je predloženo besedilo jezikovno korektno in tehnično pripravljeno v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, kar pomeni, da sem
 - poskrbel(-a), da so dela in mnenja drugih avtorjev oziroma avtoric, ki jih uporabljam v zaključni strokovni nalogi/diplomskem delu/specialističnem delu/magistrskem delu/doktorski disertaciji, citirana oziroma navedena v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, in
 - pridobil(-a) vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti (v pisni ali grafični obliki) uporabljena v tekstu, in sem to v besedilu tudi jasno zapisal(-a);
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del (v pisni ali grafični obliki) kot mojih lastnih – kaznivo po Kazenskem zakoniku (Ur. l. RS, št. 55/2008 s spremembami);
- se zavedam posledic, ki bi jih na osnovi predložene zaključne strokovne naloge/diplomskega dela/specialističnega dela/magistrskega dela/doktorske disertacije dokazano plagiatorstvo lahko predstavljalo za moj status na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani v skladu z relevantnim pravilnikom.

V Ljubljani, dne _____

Podpis avtorja(-ice): _____

KAZALO

UVOD	1
1 OKOLIŠČINE RAZVOJA PODJETNIŠTVA NA SLOVENSKEM DO PRVE SVETOVNE VOJNE	2
1.1 Splošno – zgodovinske okoliščine	2
1.2 Okoliščine industrializacije na Slovenskem.....	3
1.2.1 Prebujanje slovenske narodne zavesti.....	3
1.2.2 Razvoj prometne in finančne infrastrukture	4
1.3 Vloga finančnih institucij	7
1.3.1 Hranilnice in zadruge	7
1.3.2 Nastanek bank	8
1.4 Nastanek stanovskih organizacij in gospodarskih interesnih združenj	10
1.5 Josip Gorup pl. Slavinjski – primer uspešnega slovenskega podjetnika iz 19. stoletja	11
2 PODJETNIŠTVO NA SLOVENSKEM MED OBEMA VOJNAMA	12
2.1 Politična situacija v Evropi po prvi svetovni vojni	12
2.2 Politična situacija v Jugoslaviji po prvi svetovni vojni.....	13
2.3 Gospodarska situacija na Slovenskem med obema vojnama	14
2.3.1 Gospodarske reforme	15
2.3.2 Vloga tujega kapitala	18
2.3.3 Slovensko zadružništvo	21
2.3.4 Razmere na bančnem trgu.....	22
2.4 Vzpon podjetništva do druge svetovne vojne.....	25
2.4.1 Stari in novi podjetniki.....	25
2.4.2 Razvoj industrije	26
2.4.3 Razvoj storitev	27
2.4.4 Pregled podjetniške aktivnosti po panogah.....	28

2.4.5 Vpliv gospodarske krize na slovensko podjetništvo	33
2.4.5.1 Kriza v kmetijstvu	33
2.4.5.2 Kriza v finančnem sektorju in industriji	35
3 USPEŠNI SLOVENSKI PODJETNIKI IZ OBDOBJA MED OBEMA VOJNAMA .	39
3.1 Franjo Sirc, trgovec in industrialec iz Kranja	40
3.1.1 Življenjska pot	40
3.1.2 Pot od praktikanta do veleindustrialca	41
3.2 Milivoj Emil Lajovic, tovarnar iz Ljubljane	45
3.2.1 Življenjska pot	45
3.2.2 Lastna podjetniška pot	45
3.3 Josip Slavec, stavbenik iz Kranja	47
3.3.1 Življenjepis	47
3.3.2 Poslovna pot	48
3.4 Stavbenik Matko Curk	51
3.4.1 Življenjska pot	51
3.4.2 Od zidarja do ljubljanskega gradbinca	52
3.5 Franc Dolinar, pek in mecen	54
3.5.1 Mladost	54
3.5.2 Rast in poslovni preboj podjetja	55
3.6 Značilnosti slovenskih podjetnikov v obdobju med obema vojnama	56
SKLEP	57
LITERATURA IN VIRI	59

UVOD

Podjetništvo je z vidika narodnega gospodarstva neke države izjemno pomembno. Intenzivnost njegovega razvoja je odvisna od mnogih dejavnikov, ki podjetništvo spodbujajo ali pa tudi ne. Dejavniki, ki so ključni pospeševalci podjetniškega razcveta, so ekonomska politika, politične okoliščine in (vsaj deloma) tudi ugodne ali neugodne mednarodne razmere. Seveda na poslovno aktivnost vplivata tudi podjetniška kultura in poslovna tradicija nekega naroda. V tem magistrskem delu bom preučeval razcvet podjetništva na slovenskih tleh, in sicer v obdobju med obema svetovnjima vojnama, natančneje v letih med 1918 in 1940. Skušal bom tudi ugotoviti, kako je podjetništvo vplivalo na slovensko in tudi jugoslovansko gospodarstvo. Na Slovenskem je bila za preučevano obdobje značilna prevlada liberalne ekonomske politike, kar je bilo v sozvočju z narodno-ekonomskim prebujenjem, ki je bilo povezano tudi z večjo ekonomsko angažiranostjo ljudi.

Magistrsko delo je sestavljeno iz treh poglavij. V prvem poglavju je kratko predstavljen razvoj podjetništva do prve svetovne vojne, ki vključuje zgodovinske in makroekonomske okoliščine, v okviru katerih je potekal. Omenjen je tudi pojav stanovskih društev, ki so se takrat začela pojavljati in so precej vplivala na povezovanje obrtnikov in podjetnikov z določenega področja. Predstavitev je podkrepljena s konkretnim primerom iz tistega časa, s podjetnikom slovenskega rodu Josipom Gorupom pl. Slavinjskim. Drugo poglavje zajema obdobje med obema svetovnjima vojnama, zato je to osrednje poglavje. Podrobno so predstavljene politične in zgodovinske okoliščine v tistem obdobju, in sicer tako v jugoslovanskem kot tudi v širšem evropskem prostoru. Temu sledi podrobno preučevanje podjetniškega razvoja na Slovenskem ter spremljajočih dejavnikov, ki so potrebni za ugoden razvoj podjetništva. Sem zagotovo sodijo hranilnice in finančne institucije, ki so se takrat že precej uveljavile. Še zlasti v 20. letih so pričele v podjetništvo vstopati nove finančne institucije, kar je prav gotovo pospešilo nastajanje podjetij. Predstavljena je tudi takratna gospodarska situacija na Slovenskem, kjer so vključene tudi ekonomske reforme, ki so se izvajale pod okriljem Kraljevine SHS. V tretjem delu naloge so prikazani primeri podjetnikov iz tega obdobja, ki so se podali na lastno podjetniško pot in jo uspešno razvijali. Njihova predstavitev se začne s kratkim življenjepisom, temu sledi osrednji del, ki predstavlja njihove poslovne aktivnosti ter prikazuje razvoj njihove lastne poslovne zamisli. Naloga se konča s povzetkom preučevanja in z izluščenjem bistva, ki bi bilo uporabno tudi za današnji čas.

Pri preučevanju obravnavane tematike sem uporabljal vseh razpoložljive vire, tako domače kot tuje, v pomoč so mi bila tako zgodovinska gradiva kot sodobna ekonomska literatura. Prav tako sem v povezavi s podjetniškimi primeri upošteval ustna izročila, pomagal pa sem si tudi z znanjem, ki sem ga pridobil in negoval v med študijem na Ekonomski fakulteti v Ljubljani. Tako sem poskušal združiti vse svoje poslovno in ekonomsko znanje in ga prenesti v nalogo.

1 OKOLIŠČINE RAZVOJA PODJETNIŠTVA NA SLOVENSKEM DO PRVE SVETOVNE VOJNE

1.1 Splošno – zgodovinske okoliščine

19. stoletje je bilo v Evropi obdobje evropskega kolonialnega imperija, ko je prišlo do vrhunca evropskega imperializma in ustanavljanja kolonij s strani evropskih držav. To je bil tudi čas po meščanski revoluciji, ki se je konec 18. stoletja zgodila v Franciji in je pomenila začetek razvoja meščanstva. Na Nemškem je prišlo do Zveze nemških dežel, ki je obstajala od leta 1834 do 1919. To je bila zveza nemško govorečih držav, ki je bila sklenjena na podlagi pragmatičnih razlogov. Šlo je za oblikovanje enotnega carinskega območja, ki bi pospešilo gospodarsko sodelovanje med različnimi nemškimi deželami. Cilj carinske unije je bil poenotenje carinskih tarif in oblikovanje enotnega nemškega tržišča. V tem obdobju je prišlo na Nemškem do industrijske revolucije. V habsburški monarhiji je leta 1815 potekal Dunajski kongres. Vodopivec (1999, str. 152) pravi: "Na Dunaju so se zmagovite zaveznice zedinile, da se bodo redno dobivale in gladile spore, ki bi utegnili ogroziti mir". Sredi 19. stoletja so se tudi drugod po Evropi začenjale meščanske revolucije, tako v avstrijskem cesarstvu kot v Nemčiji in Italiji. V drugi polovici 19. stoletja je prišlo v avstrijskem cesarstvu do dualizma, ko se je monarhija preoblikovala v avstro-ogrsko cesarstvo, uradno v Avstro-Ogrsko. Na Nemškem se je v tem obdobju pod patronatom Prusije oblikovalo nemško cesarstvo, ki je trajalo do konca prve svetovne vojne.

Proces, ki je pomembno zaznamoval 19. stoletje, je bila industrijska revolucija. Omogočila je prehod iz ročne v strojno proizvodnjo. Pojem industrijske revolucije ima korenine že v Franciji, in sicer v obdobju francoske revolucije. Celoten proces industrijske revolucije se je pričel v drugi polovici 18. stoletja in se okrepil v prvi polovici 19. stoletja. Za glavno nosilko procesa industrializacije velja Velika Britanija. Glavni mejniki, ki so tlakovali pot industrializaciji, so bili izumi parnega, predilnega ter tkalnega stroja ter železnice. Še zlasti železnica je pomenila ključno iznajdbo za razvoj industrije v polni meri. Kot primer naj navedem, da je bila prva železniška proga odprta leta 1825 na relaciji med Stocktonom in Darlingtonom v severni Angliji, kmalu zatem pa je sledila proga Liverpool–Manchester, ki je dokazala uspešnost in ekonomičnost železniškega transporta.

Proces industrializacije po posameznih državah je s časovnega vidika potekal različno. Razvoj industrije v Nemčiji je še posebno močno vplival na razvoj slovenskega podjetništva (v primerjavi z industrijskim razvojem drugod po Evropi). Nemška industrijska revolucija se je formalno začela z letom 1815, širši razmah industrializacije na Nemškem pa je omogočala že prej omenjena Zveza nemških dežel. Kot drugod je tudi tu temeljila na uporabi parnega stroja. Nemška industrijska revolucija se je od angleške razlikovala v tem, da je bila časovno nekaj desetletij zapoznena, in v tem, da se je intenzivno razvijalo železarstvo in jeklarstvo (angleška je temeljila na proizvodnji tekstila). Pomembna značilnost industrijske revolucije v Nemčiji je bilo dejstvo, da se je z regionalnega vidika industrija v Nemčiji razvijala enakomerno. Lastna

nahajališča surovin in ugodne transportne povezave so po vsem nemškem ozemlju omogočili oblikovanje pomembnejših regionalnih industrijskih centrov.

1.2 Okoliščine industrializacije na Slovenskem

Navedene splošne zgodovinske okoliščine so nedvomno pustile pomemben pečat v razvoju slovenskega gospodarstva in podjetništva. Slovensko ozemlje je bilo v tem času del avstrijske monarhije. Pomemben zgodovinski mejnik je bilo leto 1848, leto pomladi narodov, ko se je razcvetelo narodno (samo)prebujenje in iskanje lastne narodne identitete. To je bilo tudi revolucionarno leto, ko je bila razglašena zemljiška odveza in s tem dokončna, dejanska in formalna odprava fevdalnega družbenega reda. S tem letom se je začel načrten razvoj svobodnega tržnega sistema in moderne gospodarske ureditve. Med ključnimi pogoji za hitrejšo industrializacijo na Slovenskem je bila tudi gradnja prometne infrastrukture in telekomunikacijskih napeljav, in sicer telegrafsko in deloma telefonsko omrežje. Približno na polovici 19. stoletja (konkretnije v letih med 1839 do 1859) je potekala gradnja tako imenovane Južne železnice (železnice na relaciji Dunaj–Ljubljana–Trst), ki je bila uradno v celoti odprta poleti 1857. Posledice večje prometne vključenosti slovenskega ozemlja v širši evropski prostor so se začele kazati v povečanem in pospešenem pretoku blaga, ljudi in idej (Butschek, 2011, str. 45). Zgoraj navedeno obdobje 50. let 19. stoletja je zaradi navedenih razlogov pomembno vplivalo tudi na prebujanje slovenske narodne zavesti. Letnica 1848 je pomembno vplivala tudi na prebujanje slovenske narodne zavesti, ki se je začela intenzivneje kazati v duhu taborskega gibanja.

1.2.1 Prebujanje slovenske narodne zavesti

Slovensko kulturno in politično življenje se je v 60. letih 19. stoletja začelo prebujati v čitalnicah. Prvo so ustanovili leta 1861 v Trstu, istega leta pa so se pojavile tudi v Mariboru, Ljubljani in Celju. Število čitalnic je nato vsa 60. leta vztrajno raslo in do konca desetletja je bilo na slovenskem ozemlju 57 čitalnic z okoli štiri tisoč člani. Nastajale so v mestih, trgih ter manjših upravnih središčih, v njih so se zbirali slovenski izobraženci in vplivni člani družbe. Predstavljale so neke vrste bralna društva, prirejale so "besede", tj. prireditve z govori, predavanji, deklamacijami, glasbenimi in pevskimi nastopi ter gledališkimi igrami. V prostorih čitalnic je bila na voljo domača in tuja literatura, njihova dejavnost pa je prekipevala od rodoljubja (Vodopivec, 2010, str. 69–70). Glavna je bila ljubljanska čitalnica. Čitalniška srečanja so pomenila ekskluzivne družabne dogodke, ki so utrjevali družbene vezi in nacionalno pripadnost slovenskemu narodu.

Približno v istem času se je pojavilo tudi taborsko gibanje – slovensko politično gibanje v obdobju od 1868 do 1871. Bilo je nekaj več kot zgolj politično gibanje, saj je šlo tudi za nacionalno vrenje in spontano prebujanje slovenske narodne samozavesti. Zaznamovala so ga predvsem velika zborovanja Slovencev na prostem. Tabore so pričeli organizirati t. i. mladoslovenci, ki so se prvi zavedali, da je treba narodno prebuditi najštevilčnejši slovenski družbeni sloj – kmete. Ti so predstavljali kar 80 % vsega takratnega slovenskega prebivalstva.

Mladoslavenci pod vodstvom Valentina Zarnika so bili zbrani okrog časnika Slovenski narod, ki je bil vodilno slovensko liberalno glasilo pred prvo svetovno vojno in se je precej ukvarjal s slovenskim narodnim vprašanjem. Kasneje so se mladoslavencem pridružili še t. i. staroslavenci z Janezom Bleiweisom na čelu. Ti so bili politična smer in tabor v slovenskem političnem in kulturnem razvoju v 60. in 70. letih 19. stoletja. Delitev na mladoslavence in staroslavence se je začela v 60. letih 19. stoletja po vzoru češkega političnega življenja in je postala očitna ob vprašanju nastanka časopisja po letu 1865. Janez Bleiweis je leta 1843 ustanovil Kmetijske in rokodelske novice.

Na Štajerskem so že od leta 1863 prirejali "besede pod milim nebom". Takšna zborovanja so med slovenskim podeželskim prebivalstvom naletela na zelo velik odziv. V letu 1867 je enoten slovenski tabor na volitvah v deželne zbornice Kranjske, Štajerske, Goriške in Koroške doživel prvi večji volilni uspeh. Slovenski kandidati v Kranjski, ki je veljala za najbolj slovensko deželo, so zmagali na podeželju, pa tudi v večini mest in v trgovski zbornici. V slovenskem delu Štajerske so slavili na podeželju oziroma v t. i. kmečki kuriji. Na Goriškem so bili Slovenci skoraj izenačeni z Italijani, poraz pa so doživeli le na Koroškem, kjer so bili volilni okraji tako razmejeni, da Slovenci niso mogli zmagati v več kot enem izmed njih. Ob takšnem volilnem uspehu je mladoslavenski voditelj Valentin Zarnik v Novicah z navdušenjem zapisal znameniti stavek o svobodi in samozavesti Slovencev, ki govori o tem, da Slovenci šele sedaj smejo "prosto dihati" in reči, da njihov narod obstaja na svetovnem zemljevidu, da se zrelo politično giblje in da ni zgolj suhoparen narodopisni pojem.

1.2.2 Razvoj prometne in finančne infrastrukture

Za narodovo neodvisnost je bila poleg politične ozaveščenosti nujno potrebna tudi finančna neodvisnost. Tako so sočasno s političnim prebujanjem Slovencev pričeli nastajati formalni nastavki tudi za ekonomsko emancipacijo slovenskega naroda. Leta 1859 je bil sprejet obrtni zakon, ki je omogočal uveljavitev obrtne svobode in dokončno odpravo cehov. Ta zakon je končal dolgotrajno dobo sistema podeljevanja privilegijev in tovarniških dovoljenj. S tem so bili odpravljani monopoli v obliki cehovsko organiziranih strok ter na novo določeni pogoji, ki so določali prihodnji razvoj neagrarnega gospodarstva. Zlagoma se je začelo podjetniško vrenje, namesto prejšnjega cehovsko zaprtega načina proizvodnje je nastopila podjetniška svoboda, ki je omogočila širokopotezen gospodarski razvoj na kapitalistični osnovi; samo kapital in delo sta bila še pomembna, nobenih omejitev ni bilo več (Fischer, Gestrin, Janša - Zorn, Kresal, & Lazarević, 1998, str. 69).

V smislu kronološkega zaporedja je razvoj podjetništva na Slovenskem potekal podobno kot drugod po Evropi. Čeprav so se prve tovarne, predvsem tekstilne, na naših tleh pojavile že v 20. letih 19. stoletja, se je podjetništvo začelo intenzivneje razvijati v sredini 19. stoletja. Pri tem je treba še enkrat poudariti, da je gradnja prometne infrastrukture, to je predvsem železniškega (in tudi cestnega) omrežja, res močno vplivala na zametke industrializacije na Slovenskem, saj se je v geografskem smislu glede na potek železnice razvijala tudi industrija.

S tega vidika se je slovenska industrija pričela razvijati v obliki črke Y: Maribor, Celje, Ljubljana, Trst ter odcep Jesenice. Območja, ki jih železnica (oz. pomembnejše trgovske poti) ni dosegla, so bila odvisna zgolj od poljedelstva oz. živinoreje. Manufakturne in obrtniške delavnice kot zametki podjetij so tako s pomočjo "okna v svet", kakor se je dobrohotno reklo železniški iznajdbi, v 2. polovici 19. stoletja lažje začele preraščati v industrijske obrate. V prvih tovarnah se je postopoma odpravljala obrtniški način proizvodnje in preraščal v industrijskega, čeprav še ne polno avtomatiziranega načina proizvodnje. V pravnoformalnem smislu pa je najpomembnejši pečat k dinamiki razvoja slovenskega podjetništva prispeval leta 1859 sprejet obrtni zakon, ki je končal obdobje podeljevanja privilegijev in s tem postavil sistemski pravni okvir za razvoj gospodarske dejavnosti na tržnih temeljih.

Prva doba industrializacije na Slovenskem je tako brez omembe vrednih pretresov potekala vse do konca 70. let 19. stoletja, druga doba industrializacije na naših tleh pa je potekala po vzoru nemške industrializacije z modernizacijo že obstoječih industrijskih panog. Na Slovenskem je to pomenilo najprej modernizacijo lahke predelovalne industrijske panoge. Trajala je od tretje četrtine 19. stoletja (nekako od srede 70. let 19. stoletja) do začetka prve svetovne vojne, ko se je težišče v slovenskem gospodarstvu prenašalo na neagrarni sektor gospodarstva, torej na industrijo, obrt in promet (Fischer et al., 1998, str. 53). To je bilo obdobje res pospešene modernizacije industrijskih obratov. Podjetja, ki še v drugi fazi industrializacije (tj. do začetka 20. stoletja) niso prešla na industrijski način proizvodnje, so v glavnem propadla. Največji razcvet je bil v tem obdobju prisoten na področju rudarstva, še zlasti premogovništva. Temu dejstvu je precej botrovala izgradnja Južne železnice, saj je bil v premogovništvu transport zelo močan dejavnik pri poslovanju. Fischer et al. (1998, str. 53) pravijo: "Rudniki, ki so jih začeli izrabljati v Zagorju 1752, v Trbovljah 1802 in v Hrastniku 1807 in so imeli do zgraditve Južne železnice odjemalce le v svoji najbližji okolici, so se zlasti po ustanovitvi Trboveljske premogokopne družbe (TPD) leta 1873 hitro razvijali".

Ravno tako korenite spremembe v tem obdobju industrializacije so bile na področju železarstva. Proizvodnja je bila sprva osredotočena v štirih velikih železarskih obratih na Jesenicah, Ravnah na Koroškem, Štorah in Prevaljah (Fischer et al. 1998, str. 53). Na področju slovenske železarske proizvodnje pa so se pojavljali tudi problemi: pomanjkanje dobre rude, še vedno slabe prometne povezave ter pomanjkanje kapitala za potrebne investicije v to kapitalsko tako požrešno proizvodnjo. V drugi fazi industrializacije na Slovenskem so se že oblikovale najbolj razvite in za slovensko gospodarstvo najpomembnejše industrijske panoge. Po vrednosti proizvodnje in po številu zaposlenih delavcev so bile to lesna industrija, rudarstvo, železarstvo in kovinska industrija (Fischer et al., 1998, str. 89). Sledile so še usnjarska, čevljarska, tekstilna in živilska industrija. Precej manjše pa so bile naslednje industrijske panoge: kemijska, papirna, steklarska industrija in gradbeništvo. Do začetka 1. svetovne vojne se je na Slovenskem razvilo okrog 450 industrijskih obratov, polovica njih do konca 90. let. Do 70. let je nastajalo po 20 obratov na desetletje, potem po 50 in od leta 1900 po 100 obratov na desetletje.

V začetku 20. stoletja je tudi mnogo dotedanjih obrtnih delavnic začelo preraščati v tovarne. Ta proces se je odvijal v vseh panogah: tekstilni, železarski, strojni in kemijski. Eden izmed razlogov za to je bil nagel razvoj bančnega sektorja na slovenskih tleh, ki je omogočal dotok večje količine kapitala, ki je bil potreben za modernizacijo in povečanje dotedanjih obratov. Podjetja so tako dobila znatna dodatna denarna sredstva za širjenje svojih proizvodnih zmogljivosti. Proizvodni procesi so se tako posodobili, spremenila se je tudi struktura zaposlenih. Če je pred 20. stoletjem med zaposlenimi prevladovalo delavstvo, se je v novem stoletju začel povečevati tehnični in strokovni sloj znotraj zaposlenega kadra.

V ekonomski teoriji in praksi se je v 2. polovici 19. stoletja sočasno z razvojem podjetništva širše po svetu, pa tudi v slovenskem prostoru, uveljavila nova ekonomska doktrina – gospodarski liberalizem. Ta je zaradi svojih predpostavk o prostem pretoku kapitala in svobodnem trgu omogočal hiter razvoj industrije. Nauk o proizvodnji na osnovi svobodnega kapitala ter o njegovem prostem pretoku je postajal prevladujoča osnova ekonomskega sistema. Vzporedno z razvojem industrije je prišlo do pomanjkanja kapitala za nadaljnjo širitev dejavnosti. Nastala je potreba po novem dotoku kapitala, ki je bil predvsem tuj. Ta je k nam prihajal v obliki podjetniških dokapitalizacij in bančnih kreditov. Tako je prišlo do pospešenega razvoja industrije, za razliko od predhodnega obdobja, v katerem je dominiral merkantilizem. Merkantilistični ekonomski sistem je spodbujal predvsem razvoj kmetijstva in trgovine, ker pa se je vse bolj uveljavljal tovarniški način proizvodnje, je gospodarski liberalizem čedalje bolj prevladoval. V primerih, ko domačega kapitala ni bilo dovolj, je bil potreben najem tujega kapitala. Potreben osnovni kapital se je akumuliral na prejšnjih fevdalnih posestvih, v bančništvu in tudi v trgovini. Ti gospodarski subjekti so sčasoma postali nosilci industrijskega in s tem gospodarskega razvoja. Ker jih je bilo pri nas malo oziroma so med njimi prevladovali državljani Avstro-Ogrske, ki so imeli svoje sedeže izven slovenskega ozemlja (predvsem so to bili Avstrijci), je bil gospodarski razvoj na Slovenskem počasnejši, delež neslovenskega kapitala pa postopoma večji.

Tuj kapital se je konkretiziral v obliki lastniških deležev v podjetjih, tujih kreditov in depozitov. Pritekal je neposredno ali posredno – v tem primeru predvsem prek finančnih posrednikov in bank. Do konca 1. svetovne vojne je bilo na Slovenskem razmeroma malo tujega kapitala, še največ nemškega, angleškega, švicarskega in francoskega. Fischer et al. (1998, str. 87) pravijo: "Nosilci tujega kapitala so bili država in državne ustanove, banke, podjetja in posamezniki. Kapital je bil tuj z vidika nosilca kapitala in njegove opredelitve. Država je s carinsko, davčno, sodno in drugo gospodarsko regulativo urejala samo državno in krajevno pristojnost. Nacionalna opredelitev nosilcev kapitala ni bila določena, pomembno je bilo samo državljanstvo".

1.3 Vloga finančnih institucij

1.3.1 Hranilnice in zadruge

Za razvoj gospodarstva je nujno potreben dober finančni servis, ki skrbi za potreben pretok denarnih sredstev v gospodarske subjekte (podjetja), ki omogočajo njihovo rast in nemoteno poslovanje. To je bil ključ do večje podjetniške ekspanzije in hitrejše gospodarske rasti tudi na Slovenskem. Odsotnost finančnih institucij pri nas se je kmalu pokazala kot glavni razlog za počasnejšo gospodarsko rast. Razvoj denarnih institucij na Slovenskem ni prišel sam po sebi, ampak je bil rezultat globljih družbenoekonomskih interesov. Pomembno je vedeti, da so na začetku podjetniškega razcveta prevladoval preprostejše oblike poslovanja, ki so se kasneje usmerile in razširile na kompleksnejše poslovne dejavnosti. Temu vrstnemu redu je sledil tudi razvoj finančnih institucij. Z delovanjem so najprej pričele regulativne hranilnice, nato kreditne zadruge, kot zadnje pa banke kot delniške družbe. Najpomembnejši funkciji regulativnih hranilnic sta bili navajanje prebivalstva na varčevanje in ponudba ugodnih posojil. Pomembno vlogo pa so hranilnice imele tudi na področju finančne podpore in skrbi za javno dobro. Prva regulativna hranilnica je začela poslovati že leta 1820. To je bila Kranjska hranilnica, ki se je čez osem let preimenovala v Ilirsko hranilnico.

Druga oblika denarnih zavodov na Slovenskem so bile kreditne zadruge. V knjigi Zgodovina slovenskega bančništva je navedeno, da so to bili najštevilnejši denarni zavodi in so s svojo izjemno široko razpredeno mrežo segle tako rekoč do zadnje slovenske vasi (Lazarevič & Prinčič, 2000, str. 26). Urednik Zadružnega vestnika Trček (1930, str. 21–23) pa nam govori o njihovem poslanstvu: "Bistvo zadruge ni niti v njeni pravni podlagi niti v njenem gospodarskem delokrogu, temveč je v načinu, kako vrši svoje naloge odnosno v tem, kakšen končni cilj zasleduje". Na slovenskih tleh sta se najmočneje uveljavila dva glavna tipa kreditnih zadrug: Schulze-Delitschev in Raiffeisnov zadružni sistem. Najpomembnejša razlika med njima je bila v tem, da je Schulze-Delitschev sistem dopuščal dvoje vrst deležev (glavni in opravljeni), medtem ko je Raiffeisnov predvideval le enotne majhne deleže. Friedrich Wilhelm Raiffeisen, "oče kmečkega zadružništva", je določil, da sme zadruga poslovati samo s svojimi člani. Z zadružništvom je želel uveljaviti duh enakosti, solidarnosti in ljubezni do bližnjega. Zadružne deleže je omejil na čim nižjo vsoto brez obrestovanja. Fischer et al. (1998, str. 165) pravijo: "En delež je pomenil tudi en glas, nihče ni mogel posedovati več deležev". Zadruge so bile krajevno ozko locirane z namenom, da bi bili člani drug drugemu znani. Posojila so se podeljevala na osnovi obveznic, to je zadolžnic proti poroštvu. Za razliko od Schulze-Delitschevega sistema vodstvo zadruge ni smelo biti nagrajevano za svoje delo. Prepovedana je bila tudi delitev dobička, ki je moral biti obvezno uvrščen v rezervni sklad. Značilnost Raiffeisnovega sistema je bila tudi izrazita centralizacija finančnega poslovanja, ki je omogočala večjo varnost vlog. Osnova za takšen zadružniški sistem so bile kreditne zadruge, ki so imele hranilniško (bančno) funkcijo. Pri Schulze-Delitschevem sistemu je imel posameznik lahko več deležev in zato tudi več glasov na občnem zboru, medtem ko je pri Raiffeisnovem sistemu imel posameznik lahko le en delež in tudi le en glas na občnem zboru.

Bistvena razlika med obema sistemoma je bila torej v tem, da je bil namen Raiffeisnovega sistema razvoj kmečkega zadružištva, ki naj bi med ljudstvom uveljavil duh enakosti, Schulze-Delitschev sistem pa je želel pomagati meščanskemu srednjemu sloju, ki je bil v primerjavi s kmečkim stanom precej premožnejši. Te zadruga so bile pravzaprav prava trgovska podjetja, ki so se ukvarjala s praviimi bančnimi posli. Posojila so podeljevali na osnovi menice. Fischer et al. (1998, str. 165) pravijo: "Priporočal je visoke deleže, ki so lastnikom dajali aktivno in pasivno glasovalno pravico ter obrestovanje le-teh". Prisoten je bil še en tip kreditnega zadružištva, ki se je imenoval Rochdalsko zadružištvo in je bil namenjen predvsem delavskemu sloju prebivalstva. Kot dokaz za to je dejstvo, da je bila iz cene izločena trgovska marža, kar je v bistvu pomenilo pravično trgovino. Z izločitvijo marže je bil namen tega tipa zadružištva intenzivneje povezati proizvajalca in potrošnika in pri tem izločiti trgovca z njegovo maržo vred. Osnovna načela njegovega delovanja so bila svobodno članstvo, demokratična uprava, povračilo pri nakupu, omejeno obrestovanje kapitala, plačilo v gotovini in pospeševanje zadružne vzgoje.

Iz razlike v socialnem položaju večine komitentov posameznega varčevalnega sistema je izhajala tudi razlika med njima glede načina poslovanja. Glede na dejstvo, da je bila dotlej mreža bančnih in finančnih institucij na slovenskih tleh dokaj nerazvita, so kreditne zadruga pomenile precejšno novost v gospodarski aktivnosti na Slovenskem. Kreditno zadružištvo je opravljalo vlogo finančnega posredništva za potrebe drobnogospodarskega sektorja. Avtorja Lazarevič in Prinčič (2000, str. 29) pravita: "Slovenske kreditne zadruga, ki so uporabljale večini Slovencev do tedaj neznane finančne operacije in instrumente, so z zbranim kapitalom pripomogle k znižanju obrestne mere".

1.3.2 Nastanek bank

Razvoj slovenskega bančništva se je začel sorazmerno pozno, šele proti koncu 19. stoletja. Prvi poskus ustanovitve slovenske banke se je zgodil leta 1868 v obdobju avstrijske gospodarske konjunktore. Družba ljubljanskih trgovcev je namreč dobila dovoljenje za ustanovitev bančne družbe z imenom Ljubljanska obrtna banka. Tri mesece kasneje (5. 10. 1867) je banka pričela poslovati. Njena osnovna naloga je bila precej široko opredeljena, imenovala se je namreč "kupčija z denarjem". Razvoj banke je sprva potekal dokaj obetavno. Leta 1872 je v Ljubljani odprla svojo podružnico Štajerska eskomptna banka. Ponudila je ugodnejše obrestne mere kot Ljubljanska obrtna banka, kar se je slednji poznalo predvsem pri odlivu njenih dotodanjih komitentov, zato je začelo njeno poslovanje počasi ugašati. Z novim letom 1872 je bila Ljubljanska obrtna banka ukinjena, naslednje leto pa je v poslovne težave zašla tudi Štajerska eskomptna banka in leta 1875 jo je centrala v Gradcu ukinila. Že čez dober teden dni jo je nadomestila nova banka, Kranjska eskomptna družba. Ta je glede poslovanja prekosila vse svoje predhodnice. Donosnost njenega kapitala je dosegla vrh že dve leti po njeni ustanovitvi, leta 1877. Lazarevič in Prinčič (2000, str. 33) pravita: "Po tem letu se je začelo upadanje, vsako leto za dva odstotka". Leta 1884 je banka zaradi zgrešenih poslovnih odločitev in usodnih zunanjih vzrokov (gospodarska kriza) ugasnila. Posledica tega

je bila, da je Ljubljana ostala brez lastne banke do preloma stoletja, do ustanovitve Ljubljanske kreditne banke.

Do preloma stoletja so bile na Slovenskem aktivne le manjše hranilnice in posojilnice v tuji lasti, ki pa so po slovenskem ozemlju vendarle imele dokaj razpredeno mrežo. Zadovoljevale so predvsem finančne potrebe drobnogospodarskega sektorja, manjkala pa je močna splošna banka. Naglo razvijajoče se drobno podjetništvo je takšno banko močno potrebovalo. Vse bolj očitno povpraševanje po takšni banki je tik pred prelomom stoletja doseglo vrh, ko se je za idejo o ustanovitvi nove banke z imenom Ljubljanska kreditna banka ogrel Ivan Hribar, takratni ljubljanski župan. Po svojih gospodarskih vezah na Češkem je dosegel, da je ustanovitev te banke podprla praška Živinostenska banka. Tako je Ljubljanska kreditna banka z avgustom 1900 pričela poslovati. Svoje poslovanje je načrtovala precej ambiciozno, saj ga je nameravala razširiti po celotnem slovenskem ozemlju in še čez njegove meje. Kljub temu je bilo v gospodarskih krogih sprva čutiti veliko nezaupanja glede poslovanja nove banke, a se je nezaupanje sčasoma poleglo in banka se je začela po slovenskem ozemlju naglo širiti.

Leta 1905 je bila ustanovljena Jadranska banka, ki je veljala za drugo največjo slovensko banko. Nastala je v Trstu kot rezultat povpraševanja tržaških Slovencev in Hrvatov po svežem kapitalu in dvigu njihove gospodarske dejavnosti na višjo raven. Poslovno se je namenila udeleževati na območju vzhodne jadranske obale in njenega zaledja. Obseg njenega poslovanja in teritorialna širitev sta iz leta v leto rasla. Leta 1908 je odprla podružnico v Opatiji, leta 1909 je pripojila Trgovsko-obrtno banko v Ljubljani in leta 1914 odprla še podružnico na Dunaju.

Leta 1910 je bila v Ljubljani ustanovljena nova banka. S strani dežele Kranjske je bila ustanovljena Kranjska deželna banka, ki je začela poslovati konec januarja 1912. Od zasebnih bank se je razlikovala v tem, da je bilo njeno osrednje opravilo hipotekarna dejavnost, kar so druge zasebne banke izključile iz svoje ponudbe. Lazarević in Prinčič (2000, str. 38) pravita: "To je bilo dolgoročno hipotekarno kreditiranje tako posameznikov kot tudi (ali predvsem) dežele, občin in drugih javnopравnih oseb v deželi Kranjski. Tako je banka dajala komunalna in melioracijska, železniška, hipotekarna, rentna in stavbna posojila". Poleg navedenih se je banka ukvarjala tudi z drugimi bančnimi posli, ki so ji bili ravno tako dovoljeni. Kranjski deželni banki pa so bili strogo prepovedani naslednji posli: vsakršna blagovna trgovina za lasten ali tuj račun, menični in terminski posli ter jamstvo za tovrstne posle. Druga razlika med njo in drugimi zasebnimi bankami pa je bila v jamstvu. Za vse njene obveznosti je kot lastnica jamčila Vojvodina Kranjska s svojim premoženjem. Kranjska deželna banka je pričela poslovati dokaj pozno, tako da ji do prve svetovne vojne ni uspelo razviti lastnega bančnega poslovanja. Med prvo svetovno vojno pa je na Slovenskem vzniknila še ena banka, in sicer je aprila 1916 v Ljubljani nastala Ilirska banka. To je bila banka splošnega tipa, ki se je ukvarjala s splošnimi bančnimi posli. Ustanovljena je bila v dobi, ko je bilo denarja v izobilju, kar je bila posledica avstrijske finančne politike med vojno (Lazarević & Prinčič,

2000, str. 39). Večji razmah poslovanja so za omenjeno banko pomenila leta po koncu prve svetovne vojne.

1.4 Nastanek stanovskih organizacij in gospodarskih interesnih združenj

Pred nastankom sodobnih gospodarskih interesnih združenj so bili interesi ožjih gospodarskih področij organizirani v obliki cehovskih organizacij, ki so bile organizirane znotraj posameznih strok. Obrtni zakon iz leta 1859 jih je odpravil, kot njihove sodobne naslednice pa so začele nastajati stanovske organizacije in gospodarska interesna združenja. To so bila prostovoljna združenja podjetnikov, kot so bile različne zveze industrijcev in trgovski gremiji. Predpisovali in urejali so jih trije zakoni: trgovinski, obrtni in zakon o združevalni svobodi. To je omogočala tudi nova zakonodaja, ki je predvidevala tovrstno združevanje, kar dokazuje naslednji citat. Fischer et al. (1998, str. 69) namreč pravijo: "Obvezno organizacijo podjetniških družb in obvezna pravila podjetniškega poslovanja in odločanja je določal trgovinski zakon iz leta 1862 s poznejšimi reformami vse do leta 1937, ko je izšel novi jugoslovanski trgovinski zakon". Prve so bile ustanovljene trgovsko-obrtne zbornice po deželah v okviru avstro-ogrskega cesarstva, in to že leta 1868. V drugi polovici 19. stoletja se je začel nagel vzpon trgovine, zato so imele trgovske zbornice pomembno vlogo pri snovanju trgovske politike in pri podpori njihovih članov – trgovskih sodelavcev. Člani Zbornice za trgovino, obrt in industrijo so bili vsi delujoči in registrirani gospodarski subjekti. Teh je bilo na koncu obstoja avstro-ogrskega cesarstva leta 1918 že 27.852. Zbornico je vodil zbornični svet, ki je štel 48 članov. Vsak odsek je volil enako število svetnikov, in to kljub razliki v številu članov posameznega odseka.

Kako pomembna je bila trgovska panoga za takratno slovensko gospodarstvo in njegovo interesno združevanje, zgovorno govori naslednje dejstvo. V začetku 20. stoletja (natančneje leta 1904) je namreč pričelo izhajati glasilo, ki je obravnavalo trgovinsko tematiko – Slovenski trgovinski vestnik. Namen glasila je bil predvsem osveščati trgovce o gospodarskih razmerah v državi. Njegovo uredništvo je v uvodu prve številke leta 1904 (Predgovor uredništva, 1904, str. 2) zapisalo: "Zategadelj bo naš list v prvi vrsti zastopal koristi in težnje trgovskega stanu. Prijavljal bo poljudne, za vsakega umljive članke, ki bodo res zanimali bralce in od katerih bo imel zlasti trgovec praktično korist. (...) Seznanjal bo bralce s predpisi zakonov na polju trgovine, obrti in industrije ter podpiral razlago s praktičnimi slučaji". Glasilo je pisalo tudi širše o drugih gospodarskih panogah, povezanih s trgovino, predvsem o industriji in obrti, s katerima vežejo trgovino najožje vezi.

Z razširitvijo gospodarske dejavnosti na različne panoge so poleg trgovske zbornice začela nastajati tudi druga panožna interesna združenja oz. zbornice (obrtne, industrijske, ...). Pristojnost posameznih zbornic je bila sprva omejena na določeno lokalno območje. Kot primer naj omenim navedbe avtorjev Fischer et al. v knjigi Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva, da je Ljubljanska zbornica veljala samo za Kranjsko, slovenska Štajerska je spadala pod Gradec, slovenska Koroška pod Celovec in Primorska pod Trst. Šele kasneje, že

v novi državni tvorbi, ko je Narodna vlada za Slovenijo 14. novembra 1918 razširila pristojnost ljubljanske trgovsko-obrtne zbornice, je njena pristojnost veljala na slovenskem ozemlju, ki je bilo v okviru Kraljevine SHS oz. Dravske banovine. Zbornice so na osnovi lastne pobude ali na zahtevo državnih oblasti obravnavale različna vprašanja iz posameznih gospodarskih panog in tudi politike, spremljati so morale gospodarske pojave in ocenjevati učinke političnih in ekonomskih ukrepov na gospodarstvo svojega področja, pristojnim državnim organom pa dajati mnenja in predloge za reševanje in izboljšanje.

K nalogam posameznih zbornic so sodili tudi predlogi zakonov s področja njihove gospodarsko-področne zakonodaje in predlogi pravilnikov, zbiranje in obdelovanje statističnih podatkov o stanju predvsem na področju njihovih panog, vodenje registra vseh podjetij na njihovem področju oz. panogi, ki so bila zastopane v posameznih zbornicah, pripravljane in vodenje zbornika trgovinskih običajev (uzanc) s svojega področja ter izdajanje potrdila o njih, izdajanje potrdil o izvoru blaga, ustanavljanje in vodenje ustanov, zavodov in razstav za pospeševanje posameznih panog in stanovskih združenj, ustanavljanje in vodenje posameznih zborničnih razsodišč za reševanje sporov gospodarskega pomena z njihovega področja (panoge), predlaganje sodnikov laikov trgovskim sodiščem iz vrst trgovcev, obrtnikov in industrialcev, imenovanje revizorjev trgovskih knjig, predlaganje izvedencev za izdajanje strokovnih mnenj (ekspertiz), dajanje predlogov in pritožb za zaščito gospodarstva, sodelovanje z drugimi zbornicami na področju pospeševanja njihove panoge, imenovanje svojih predstavnikov v gospodarske odbore in komisije državnih oblasti ter posredovanje letnih poročil o lastnem delovanju in gospodarskem stanju panoge, ki so jo zastopali.

1.5 Josip Gorup pl. Slavinjski – primer uspešnega slovenskega podjetnika iz 19. stoletja

Kot primer poslovno uspešnega Slovenca iz obdobja pred prvo svetovno vojno naj na kratko predstavim Josipa Gorupa pl. Slavinjskega. Josip Gorup pl. Slavinjski, industrijalec, mecen in politik, se je rodil 6. aprila 1834 v Slavini na Notranjskem. Po navedbah biografskega članka Slovenskega zbornika ter Slovenskega biografskega leksikona je izhajal iz kmečke družine. Gimnazijo je obiskoval v Gorici in Ljubljani. Njegov stric Janez Nepomuk Kalister je trgoval s kmetijskimi pridelki, sčasoma pa je toliko obogatel, da je opustil dotedanjo dejavnost in se preselil v Trst. Tam se je njegovo podjetje precej razširilo in tako je Kalister postal ugleden podjetnik. Med drugim je bil lastnik dveh jadrnic z nosilnostjo 500 ton. Bil je tudi velik dobrotnik in je del svojega dohodka redno vlagal v ustanove, ki so bile namenjene javnemu dobremu. Otrok ni imel, zato je svoje podjetje zapustil svojima nečakoma Francu Kalistru in Josipu Gorupu.

Josip Gorup se je po opravljeni maturi leta 1854 zaposlil v stričevem podjetju v Trstu. Slovenski zgodovinar Granda (2005, str. 332) pravi: "V skladu s poslovno politiko stričevega podjetja je Josip Gorup prevzel gradnjo železniške proge Maribor-Celovec". Leta 1862 je postal glavni prokurator podjetja. Sodil je tudi med soinvestitorje predilnice v Ajdovščini in

Kranjske stavbinske družbe, ki je bila ustanovljena 3. junija 1873, zanjo pa je Gorup podpisal za 30.000 goldinarjev delnic. Po stričevi smrti leta 1864 je prevzel vodstvo firme Kalister & dediči. Leta 1876 sta se Franc Kalister in Josip Gorup v vodstvu firme razšla, Gorup se je preselil iz Trsta na Reko in tam ustanovil novo podjetje. To se je ukvarjalo s finančnimi posli pri gradnji železnic in užitninskimi zakupi, pa tudi s posojanjem denarja. Postal je predsednik Ogrsko-hrvatske parobrodne družbe, ravnatelj Hrvatske štedionice i banke ter ravnatelj italijanske banke Banca Fiumana, upravni svetnik društva Societa fiumana del Dock ter glavni delničar avstrijske družbe Lloyd in Ungara Croate. Kar se tiče Gorupovega poslovanja, se je to vedno bolj usmerjalo v finančni inženiring. Njegovi uspehi pri finančnih naložbah so ga dvignili v sam vrh takratne poslovne elite v avstro-ogrski monarhiji.

Josip Gorup pl. Slavinjski je bil tudi velik narodnjak in mecen. To svoje neformalno poslanstvo je opravljal zelo odgovorno in preudarno, ne da bi njegova dobrodelna dejavnost kakor koli ogrozila njegov družbeni položaj. Kot primer naj navedem, da je Simonu Gregorčiču za 1. zvezek Poezij izplačal honorar v višini 6.000 kron, založil pa je tudi 2. in 3. zvezek njegovih Poezij. Finančno je podpiral slovenske dijake in študente, tudi tiste s trgovske akademije. S tem je pokazal, da mu vzgoja trgovskega in gospodarskega kadra veliko pomeni. Veliko je daroval tudi za napredek svojega rojstnega kraja. Finančno je pomagal graditi šolo v Slavini, bil je ustanovitelj več fundacij, med drugim tudi za izboljšanje govedoreje.

Gorupu ni bila tuja niti politika. Granda (2005, str. 338) pravi: "Tako ga že 1864. leta najdemo med odborniki čitalnice v Trstu. Bleiweisove novice ga označujejo kot milijonarja in vrlega rodoljuba". Leta 1889 je bil izvoljen v kranjski deželni zbor. Kandidiral je v mestni kuriji oziroma v volilnem okraju Postojna, ki je obsegal tudi Vrhniko in Lož. Od 118 oddanih volilnih glasov jih je dobil 116, kar dokazuje, da je imel Gorup med domačim prebivalstvom res velik ugled. Bil je dvakrat poročen. Z obema ženama je imel skupaj 14 otrok. 20. junija 1903 je bil Josip Gorup povzdignjen v plemiški stan. Postal je vitez Slavinjski. Umrli je 25. aprila 1912 v Reki na Hrvaškem (Granda, 2005, str. 338).

2 PODJETNIŠTVO NA SLOVENSKEM MED OBEMA VOJNAMA

2.1 Politična situacija v Evropi po prvi svetovni vojni

V prvi svetovni vojni, ki je trajala več kot 4 leta, je bilo med vojaki približno 37 milijonov, na strani civilistov pa 10 milijonov žrtev. To je pomenilo, da je v glavnih vojskujočih se državah padla cela generacija moških. Konec vojne je poleg pomanjkanja prinesel v precejšnjem delu tudi politično nestabilnost. Med najbolj odmevne politične spremembe v povojni Evropi je zagotovo sodil razpad avstro-ogrskega cesarstva. Na njegovem nekdanjem ozemlju so nastale nove nacionalne države: Finska, Estonija, Latvija in Litva v severovzhodni Evropi, Avstrija, Češkoslovaška, Poljska, ki je postala ponovno samostojna država, Kraljevina Srbov, Hrvatov

in Slovencev (Kraljevina SHS) ter Madžarska. Italija je pridobila Trentino, Južno Tirolsko, Trst, zahodno slovensko ozemlje ter Istro. Albanija je postala ponovno samostojna država. Z delitvijo turškega imperija se je okoristila predvsem Grčija, pa tudi Velika Britanija in Francija, ki sta pridobili nadzor nad Bližnjim vzhodom ter prelivoma v Črnem morju.

Novo razmere na dotedanjem območju Avstro-Ogrske so bile precej turbulentne. Maja 1917 se je sestal dunajski parlament, ki je vzel na znanje naslednja dejstva: težnje dela Galicije, kjer prevladujejo Poljaki, k priključitvi Poljski, medtem ko del Galicije s pretežno ukrajinskim prebivalstvom tega nikakor ni želel. Nadalje so si Čehi prizadevali za ustanovitev države Češkoslovaške, Slovenci in Hrvati pa težili k vzpostavitvi politične povezave južnoslovanskih narodov skupaj s Srbi. Granda (2008, str. 250) pravi: "Južnoslovanski poslanci avstrijskega dela monarhije so se pod predsedstvom dr. Antona Korošca združili v parlamentarni Jugoslovanski klub". Na otvoritveni seji 30. maja so torej slovenski, hrvaški in srbski poslanci v dunajskem parlamentu prebrali politično izjavo Jugoslovanskega kluba, ki se je imenovala Majniška deklaracija. Z njo so zahtevali samostojno jugoslovansko državo pod okriljem avstro-ogrškega cesarstva. Avstro-Ogrska je zahteve zavrnila, zato so predvsem Slovenci pričeli med prebivalstvom zbirati podpise za deklaracijo. Zbrali so jih približno 200.000. Avstro-ogrski cesar Karel I. je zahtevi končno popustil ter navedenim narodom dopustil pravico do samoodločbe. 6. oktobra 1918 se je oblikoval nacionalni parlament (t. i. Narodni svet) Slovencev, Hrvatov in Srbov. Poudarjeno je bilo, da je Narodni svet politični predstavnik vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki žive v Hrvaški in Slavoniji z Reko, v Dalmaciji, Bosni in Hercegovini, Istri, Trstu, Kranjski, Goriški, Štajerski, Koroški, Bački, Banatu, Baranji, Medžimurju in po preostalih krajih jugozahodne Ogrske. Dotedanja ogrska (madžarska) nadoblast je z vzpostavitvijo Narodnega sveta izgubila oblast nad Zagrebom, saj je bil na novo vzpostavljeni organ v nasprotju z dualistično ureditvijo monarhije. 29. oktobra 1918 je bila razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), ki je bila konfederalnega tipa. 31. oktobra je parlament v Ljubljani dokončno potrdi priključitev Slovencev v Državo SHS, ki je sicer obstajala samo dober mesec, toda Slovenci smo si prvič v njej sami vladali. 1. decembra 1918 je prišlo do združitve Države SHS s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

2.2 Politična situacija v Jugoslaviji po prvi svetovni vojni

Z razpadom Avstro-Ogrske so se na Slovenskem gospodarske razmere precej spremenile. Slovenski politični voditelji so se z novimi okoliščinami, ki so nastopile, začeli intenzivno ukvarjati. Narodni svet se je sicer že pred nastankom južnoslovanske povezave precej ukvarjal s slovenskim gospodarskim vprašanjem in možnostjo oblikovanja novih slovenskih gospodarskih povezav. Vodopivec (2010, str. 156) navaja: "Nove državne meje so prekinile večstoletno trgovsko-prometno os v smeri sever-jug, ki je Gradec in Dunaj prek slovenskih območij povezovala s Trstom". Rapalska meja proti Italiji je povzročila izgubo slovenskega primorja. Nastala je nova državna meja z Avstrijo, ki je precej oslabilo dotedanje razmeroma močne gospodarske vezi med državama. Slovensko gospodarstvo se je tako vključilo v

gospodarstvo Kraljevine SHS, glavna trgovska os za slovensko gospodarstvo je odtlej postala os Ljubljana–Zagreb–Beograd.

Vodopivec (2010, str. 156) pravi: "Slovensko ozemlje je po dokončni določitvi državnih meja leta 1920 predstavljalo le 6,5 odstotka jugoslovanske kraljevine (nekaj manj kot 16 tisoč kvadratnih kilometrov), na njem pa je leta 1931 živel deset odstotkov državnega prebivalstva (1.144.000 ljudi)". Če povzamem po P. Vodopivcu, je slovenska industrija pred drugo svetovno vojno kljub relativni slovenski številčni majhnosti ustvarila kar 28 % vrednosti celotne industrijske proizvodnje Kraljevine SHS oz. Jugoslavije. Razvoj industrije je bil še posebno intenziven v 20. letih, saj je takrat nastalo, primerjalno gledano, največ novih industrijskih obratov. Pomemben razvoj so doživljale tudi dejavnosti drobne obrti. Pogoji za razvoj kmetijstva so bili v novi južnoslovanski državi bistveno slabši, saj so se slovenski kmetje soočili s kmetijsko proizvodnjo z območij, ki so bila za kmetijsko dejavnost primernejša (Slavonija, Vojvodina). S priključitvijo slovenskega ozemlja novi državi so stopila v ospredje tudi vprašanja, povezana s prilagoditvenimi reformami. Najbolj pereča vprašanja so bila finančno-valutna reforma, vprašanje koncentracije slovenskega kapitala in vprašanje nacionalizacije tujega kapitala v korist slovenskega gospodarstva.

Kraljevini SHS, novi jugoslovanski državi, je vladala dinastija Karađorđevićev, prestolnica nove državne tvorbe pa je bil Beograd. Slovenci smo se novi politični stvarnosti prilagodili, saj nam je kljub centralizmu odprla nove možnosti tudi za kulturni razvoj. Na področju šolstva je bila junija 1919 ustanovljena sicer še nepopolna Univerza v Ljubljani. V političnem smislu je bil slovenski narod razdeljen na dva močna tabora: Slovensko ljudsko stranko, ki je bila pod vplivom katolicizma, ter Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS), ki je bila centralistično usmerjena, podpirala pa je svobodno tržno gospodarstvo. V političnem življenju na Slovenskem so bili prisotni tudi slovenski socialisti. Kljub nekaterim pozitivnim posledicam skupnega življenja v južnoslovanski povezavi so venomer prihajala na plan nacionalna, socialna in kulturna nasprotja med posameznimi narodi. 6. januarja 1929 je kralj Aleksander I. Karađorđević razveljavil ustavo, razpustil parlament in prevzel oblast. Vlada, ki jo je vodil general Petar Živković, je bila odgovorna neposredno kralju. 3. oktobra 1929 se je država preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo, po ureditvi je bila ustavna monarhija.

2.3 Gospodarska situacija na Slovenskem med obema vojnama

20. leta 20. stoletja so bila leta izjemnega gospodarskega in človeškega napredka. Dotedanja industrijska družba se je čedalje hitreje spreminjala v potrošniško, proizvodnja izdelkov je progresivno naraščala. Kot primer naj omenim, da je v ZDA proizvodnja motornih vozil leta 1929 dosegla izredno visoki številki, 23.122.000 avtomobilov in 3.380.000 tovornjakov (Bianchini, & Carpanetto, 1999, str. 163). Ameriška in evropska velemesta so se naglo spreminjala in dobivala kozmopolitski značaj. Pomembnejši izumi, ki so bili v tem obdobju že v uporabi, so bili telefon, avtomobil, filmska kamera. Film in kinematografija sta se začela hitro razvijati in z njima tudi družabno življenje v Evropi. Vse to pa je vplivalo tudi na

družbene in ekonomske razmere v takratni novi jugoslovanski državi, ki je v tem času ravno tako beležila svoj ekonomski razcvet.

2.3.1 Gospodarske reforme

Zahodnoevropske države, ki so v industrijo nekdanje habsburške monarhije vložile veliko kapitala, niso bile naklonjene njenemu razpadu. Predvsem je prevladovala bojazen, da bo gospodarska ločitev na področju nekdanje Avstro-Ogrske pripeljala do tega, da bodo novonastale države (kot na primer novonastala južnoslovanska državna tvorba, kasneje Kraljevina Jugoslavija) pretirano pospeševale razvoj industrije na škodo svoje, do tedaj kmetijske strukture in deleža v gospodarstvu, ki jim ga je kmetijska dejavnost prinašala. Zahodne države so s strahom pričakovale predvsem posledice, ki naj bi se kazale v odvečnih proizvodnih zmogljivostih v državah, ki so imele do tedaj že močno razvito industrijo. Pred vojno odvečnih zmogljivosti skorajda ni bilo, saj so razvite industrijske države oskrbovale dežele, kjer je prevladovala agrarna dejavnost. Ker pa so se mnogi deli ozemlja nekdanje monarhije osamosvojili, je nova situacija za zahodnoevropske države dejansko pomenila izgubo investiranega kapitala. Industrijske države so pred prvo svetovno vojno pospeševale liberalizacijo trgovine, saj so si s tem zagotavljale dodatna tržišča. Po vojni pa tradicionalne srednjeevropske gospodarske strukture, na kakršno so bile prilagojene investicije zahodnoevropskih industrijskih potenc, ni bilo več, ker je preživela svoj namen (Šorn, 1997, str. 143). Kot je bilo načrtovano s strani zahodnoevropskih industrijskih držav, naj bi liberalizacija trgovine postopoma zajela vsa ozemlja nekdanje habsburške monarhije. Ker pa je prišlo do nepričakovanega razpada monarhije, so se porušili načrti zahodnih držav, s tem pa je postala ogrožena tudi ekonomska liberalizacija. Pretila je namreč nevarnost, da bodo novonastale države (Kraljevina SHS, Češkoslovaška) pričele uvajati protekcionizem.

Po koncu 1. svetovne vojne se je v takratni Kraljevini SHS in tudi v drugih novonastalih državah (Avstrija, Češkoslovaška) pojavila potreba po kreditih, saj novonastale države niso bile v zadostni finančni kondiciji in tudi njihov bančni sektor še ni bil dovolj razvit oziroma je bil zaradi financiranja 1. svetovne vojne dokaj izčrpan. Anglija in ZDA sta kot pogoj za dodelitev novih kreditov novonastalim državam na ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske zahtevali, da opustijo izolacionistično politiko in namesto nje oblikujejo kar se da enotno gospodarsko območje svobodne trgovine. Pred novonastalo državo je bilo torej veliko nalog, za katere so bile potrebne velike količine denarnih sredstev, ki pa jih je bilo težko dobiti, zato so jugoslovanske vlade začele financirati proračun z inflacijskim zadolževanjem pri centralni banki.

Iz navedenih razlogov se je ob nastanku jugoslovanske države pojavila potreba po sistemski izgradnji enotne ekonomske ureditve z namenom, da bi gospodarstvo v novi državi lahko nemoteno delovalo naprej. Politično-ekonomsko integracijo slovenskega gospodarstva v jugoslovansko lahko razdelimo v tri etape: valutno, carinsko in davčno integracijo.

Po razpadu avstro-ogrske monarhije in politični zvezi Slovencev z južnoslovanskimi narodi je prišlo do valutne reforme, ki je najbolj odmevala, saj je izzvala močne strokovne in javne polemike. Ob nastanku Jugoslavije so bile v obtoku kar štiri denarne valute: dinar na področju Kraljevine Srbije, perper na področju Kraljevine Črne gore, bolgarski levi na področju tedanje vzhodne Srbije in avstro-ogrske krone na preostalem (pretežno slovenskem in hrvaškem) ozemlju države. Valutna reforma je v takšni situaciji postajala neizogibna nujnost. Lazarevič in Prinčič (2000, str. 45–46) pravita: "Prvi korak je bil storjen leta 1920, ko so v obtok prišli novi kronsko-dinarski bankovci, na katerih je bila natisnjena tako dinarska kot kronska veljava. (...) Zamenjavo denarja so opravili od februarja do maja 1920, in sicer v razmerju dinar za štiri krone. Perperje so zamenjevali "al pari" do vsote 5.000 dinarjev, nad to vsoto pa v razmerju dva perperja za dinar. Zamenjavo bolgarskih levov so opravili prek obračuna z bolgarsko državo". Za najzahtevnejšo je veljala zamenjava avstrijskih kron. Skozi menjalno razmerje kron za jugoslovanske dinarje se je namreč definiral izhodiščni ekonomski položaj narodov, ki so izhajali iz nekdanje Avstro-Ogrske, v novi državni tvorbi. Situacijo celovito povzema Jože Šorn (1979, str. 678–688), ko pravi, da je "razumljivo, da so bili vsi kraji bivše Države Slovencev, Hrvatov in Srbov za relacijo 1:1, ker so hoteli ostati bogati, in da so bili vsi kraji dinarskega območja za relacijo 1:6, tudi za relacijo 1:10, ker niso hoteli postati še bolj siromašni, kot so bili neposredno po vojni". Prišlo je do dogovora, da naj bo odločilno merilo borzni tečaj. Ko se je ta ustalil na razmerju štiri krone za dinar, je bil določen tudi uradni tečaj menjave. Kasneje je bila menjava opravljena v razmerju pet kron za en dinar (Borak, 1998, str. 141–144).

Sočasno z valutno reformo pa je bil storjen dodaten korak v smeri stabilizacije valutnih razmer v novi državi. Z zakonom o narodni banki je vlada Kraljevine SHS določila preoblikovanje Narodne banke Srbije v Narodno banko Kraljevine SHS, ki je nato v Sloveniji ustanovila podružnici v Ljubljani in Mariboru, kjer so njene delnice vpisali predvsem slovenski denarni zavodi, a tudi nezanemarljivo število posameznikov (Lazarevič & Prinčič, 2000, str. 46). Narodna banka je imela izjemno velik pomen za vzpostavitev plačilnega prometa v novi državi. Izpostave avstro-ogrske narodne banke so bile zaradi sekvestra (nacionalizacije in začasno določenega upravljanja tujega premoženja) prisiljene ustaviti svoje poslovanje, zato je imela ustanovitev Narodne banke pomembno vlogo pri revitalizaciji denarnega obtoka na Slovenskem. Denarni zavodi so se namreč soočali s težavami v svojem poslovanju, saj jim je primanjkovalo reeskontnih kreditov in žiro prometa. Omenjeni zakon o Narodni banki je vseboval določbe, ki so imele v naslednjih letih velik pomen na razvoj jugoslovanskega, pa tudi slovenskega gospodarstva. Lazarevič in Prinčič (2000, str. 46) pravita: "Tako je minister za finance dobil pravico izdajati blagajniške zapise državne blagajne za pridobitev likvidnostnih sredstev pri Narodni banki za pokrivanje proračunskega deficita. Vse to se je seveda pokazalo tudi v povečevanju letne inflacijske stopnje v državi, kajti primanjkljaj v vladni blagajni oziroma državni dolg pri Narodni banki je iz leta v leto naraščal. Sorazmerno s povečevanjem državnega dolga se je povečevala tudi denarna masa v obtoku, ki se je v letih 1919–1925 povečala kar za osemipolkrat". Z izvajanjem deflacijske politike leta 1923 pa je inflacijska stopnja upadla, državni proračun se je uravnovesil, poraslo

je splošno varčevanje in sprostil se je izvoz. Narodna banka je uvedla tudi restriktivno denarno politiko, ki je bila izjemno učinkovita, saj se je rast cen v letih 1923 in 1924 ustavila. Na drugi strani pa je (restriktivna denarna politika, op. a.) povzročila prvo bančno krizo v državi, ki v Sloveniji ni imela globljega ali trajnejšega učinka (Lazarević & Prinčič, 2000, str. 47). S pomočjo deflacijske politike se je okrepil dinar tako doma kot na tujem.

V srednji ter jugovzhodni Evropi je z začetkom prve svetovne vojne trgovina skoraj popolnoma prenehala. Leta 1920 je vpeljavo sistema dovoljenj zamenjala dotedanja praksa splošne prepovedi uvoza in izvoza, hkrati pa je z ukinjanjem trgovinskih ovir potekala uvedba carinskih tarif, kar je pomenilo samo drugo obliko trgovinskih ovir. Glavni vzrok uvajanja novih carinskih tarif v novi državni tvorbi Kraljevini Jugoslaviji je bila njena pretežno agrarna gospodarska struktura, zato je bil pomen industrializacije še večji kot pred vojno. Razen tega so Združene države Amerike uvedle omejitve glede priseljevanja k njim, zato je bilo z vidika jugoslovanske gospodarske politike nujno, da zaščiti svojo industrijo in tako omogoči zmanjšanje brezposelnosti. To je lahko storila le z učinkovito carinsko politiko.

S spremembo političnih meja se je spremenilo tudi carinsko območje. S formiranjem nove jugoslovanske skupnosti je na njenem celotnem območju veljala dotedanja srbska carinska tarifa, ki je pomenila zaščito za celotno jugoslovansko industrijo. Jugoslovanska carinska politika je bila pravzaprav nekdanja srbska carinska politika, razširjena na celotno ozemlje nove kraljevine. Prednost srbske carinske politike je bila, da je bila sprejeta leta 1904 in je bila zato dokaj sodobna. Omogočala je uvedbo maksimalnih carin, ki so se uvedle po razbitju gospodarskih razgovorov med Srbijo in Avstro-Ogrsko leta 1908. Maksimalna carinska tarifa je bila mišljena kot zaščitno sredstvo pri razvoju domače industrije, ki jo je nova jugoslovanska država nameravala še razviti ali pa zaščititi pred tujo konkurenco. Tako je na primer veljala visoka carinska stopnja za uvožene porabniške dobrine. Carinska tarifa, ki se je osnovala že v Kraljevini Srbiji, je dala odlične rezultate tudi v Kraljevini SHS in je izjemno pozitivno vplivala na razvoj njenega gospodarstva. Tudi z vidika njenega upravljanja s strani uradnikov je bila zelo praktična, zato jo je tudi birokracija zelo dobro sprejela. Šorn (1997, str. 158) pravi: "Politika nove poprevertne tarife je bila v osnovi ista kot politika stare srbske tarife, saj je hotela izpolniti gospodarske, državnoobrambne, fiskalne in valutne zahteve. Fiskalne zahteve so bile zelo velike, saj so izračunali, da je letna zahteva okoli 2 milijardi dinarjev. Vsota je bila velika, ker je bilo v poprevertni Jugoslaviji težko vpeljati direktne davke". V letu 1925 pa se je sprejemala nova carinska zakonodaja, ki je zasledovala isti cilj kot prejšnja, namreč da postane carinska zaščita tako visoka, da bo omogočala razmah še ne dovolj razvite in zato konkurenčno neodporne domače industrije. Novi carinski zakon je prav tako določal visoko carinsko tarifo za tuje porabniške izdelke. Ta je za tekstilne izdelke znašala 30 %, za steklo 53 %, za živilske in keramične 48 %, za metalurške pa 41 % vrednosti uvoženega blaga. Nekoliko manj je bil zaradi nezadostne ponudbe obremenjen uvoz investicijskih dobrin, predvsem izdelkov kovinske (25 %) in strojne industrije (22 %) (Lazarević, 1997, str. 7). Za slovensko gospodarstvo je bila carinska tarifa precejšnja novost, saj se je do tedaj razvijalo v strožjih konkurenčnih razmerah. Njeno vpeljavo na slovenskem

ozemlju so slovenski gospodarstveniki razumeli kot dodatno stimulacijo za razvoj svojih podjetij, zato so carinsko tarifo z veseljem sprejeli. Ta je že na začetku dala zavidljive rezultate, saj so se v obdobju od leta 1925 do kriznih 30. let podjetja tako kapitalsko kot tudi številčno precej okrepila.

Tretjo etapo v razvoju novega jugoslovanskega trga je predstavljal enoten davčni sistem. Vidovdanska ustava je sicer lat. *de iure* že določala enoten in progresiven davčni sistem, a lat. *de facto* to ustavno določilo ni delovalo, saj je ostalo kar celo desetletje mrtva črka na papirju. Fischer et al. (1998, str. 125) pravijo: "V tem času je država uresničevala nekje bolj, drugje manj dosledno davčne sisteme, ki so bili na določenih področjih veljavni ob nastanku Jugoslavije. Tako stanje je bilo vir neprestanih preprirov in očitkov o tem, kdo več plačuje v državi in kdo se na račun tega okorišča oziroma kdo koga izkorišča". Spor se je namreč vrtel okrog ene same točke, in sicer okrog dohodninske postavitve. Glede tega je bila Jugoslavija razdeljena na dva dela, saj so na jugoslovanskih območjih, ki so bila prej sestavni del avstro-ogrske monarhije (slovensko in hrvaško ozemlje), že imeli dohodnino, v vzhodnih predelih Jugoslavije (Srbija, Črna gora, Bosna) pa je niso poznali. V letu 1928 so po dolgih diskusijah vendarle poenotili davčni sistem, a so pri tem izločili najbolj sporno dohodnino, kar so davčni strokovnjaki pojmovali kot odmik od sodobnega fiskalnega sistema.

2.3.2 Vloga tujega kapitala

Po nastanku nove južnoslovanske državne tvorbe je na Slovenskem prišlo do izjemno ugodnih razmer za proizvodno, s tem pa tudi kapitalsko širitev obstoječih podjetij. Prevladovalo je mnenje, da je pomanjkanje gospodarske razvitosti mogoče reševati s povečevanjem tovarniških zmogljivosti, za to pa je bil potreben tuj kapital. Za pojasnilo je treba omeniti, da se je po vstopu Slovencev v novo državo leta 1918 slika tujega kapitala spremenila. Če je do konca obstoja avstro-ogrske monarhije avstrijski in češki kapital, ki se je na Slovenskem precej uveljavil, veljal za domačega, je z nastankom Države (ter kasneje Kraljevine) SHS postal tuj. Za tuje investitorje se je odprl nov, še nezasičen kapitalni trg, in tako je prišlo do naglega industrijskega razvoja na slovenskem območju. Nov jugoslovanski prostor je bil po kakovosti, obsegu in po kupni moči (razvitosti) precej manjši od nekdanjega avstrijskega. Iz okvira industrijsko močne Avstro-Ogrske je slovensko območje prešlo v manj razvito državo s prevladujočo agrarno strukturo in skromno akumulacijo kapitala. Prehod v manj razvito okolje je precej spremenil značaj in vlogo Slovenije, saj je zelo hitro postala tehnološko in ekonomsko najrazvitejši del jugoslovanske države, obenem pa se je nenadoma odprlo precej nezahtevno, a kljub vsemu dokaj veliko tržišče. Slovensko območje je razpolagalo tudi z dobro razvito in razvejano prometno infrastrukturo, cestnim in železniškim omrežjem. Kakovostno je bila zagotovljena tudi energetska oskrba, kajti slovenski rudniki so delovali s polno zmogljivostjo. Vse to je dajalo slovenskim deželam pomembno konkurenčno prednost v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi območji. Iz navedenih razlogov so po nastanku Jugoslavije nastale na Slovenskem nove in za razvoj slovenske industrije zelo ugodne razmere.

Podjetja v tuji lasti so v novi državi pričela prehajati v lastništvo Slovencev, sicer državljanov nove države, kar je narekovala nova politika Kraljevine SHS. Državne uredbe o nadzoru in nacionalizaciji tujega premoženja, ki jih je sprejela Narodna vlada v Ljubljani, so še posebno spodbujale, da so se podružnice tujih firm pri nas osamosvajale ter s tem prišle pod nadzor domačih lastnikov, obenem pa naj bi povečevale proizvodne zmogljivosti in jih dograjevale. Industrija v Kraljevini Jugoslaviji je nastajala in se najhitreje razvijala še zlasti na Slovenskem. Dokaj visoka stopnja pravne urejenosti, razvitost kapitalskega poslovanja, za tisti čas kakovostna infrastruktura ter kvalificirana, a poceni delovna sila so bili dejavniki, ki so slovensko območje tudi v Kraljevini Jugoslaviji delali privlačno za razvoj industrije. Slovensko gospodarstvo je postalo privlačno tudi za tuje naložbe, glavna ovira za to pa je bila zaostrena državna politika glede tujih naložb.

Koliko se je zaostрила politika nasprotovanja tujemu kapitalu, priča naslednji citat. Fischer et al. (1998, str. 91) pravijo: "Pomembnosti tujega kapitala za gospodarski razvoj Slovenije se je slovenska Narodna vlada v prevratnih letih po prvi svetovni vojni zelo dobro zavedala. Pravočasno je sprejela uredbe za zaščito in razvoj narodnega gospodarstva v odnosu do tujega kapitala. Že 30. decembra 1918 je Narodna vlada v Ljubljani izdala Uredbo o nadziranju tujih podjetij in zemljišč". Pod državni nadzor je prišlo prav vsako podjetje, katerega dobiček je odtekal v tujino, in vsako podjetje, za katero se je domnevalo, da se hoče izogniti obdavčitvi v novi jugoslovanski kraljevini. Pod državni nadzor je utegnilo priti tudi nepremično premoženje, kot so stavbe, zemljišča in posesti. Trgovske, industrijske in finančne družbe, ki so imele svoj sedež na tujem, so bile prisiljene odpreti na Slovenskem (tj. v Dravski banovini) svoje podružnice (predstavništva). V primeru, da so obratovale izključno na slovenskem ozemlju, pa so morale prenesti svoj sedež na ozemlje vlade SHS v Ljubljani. S temi ukrepi se je s strani države uvedlo nadzorovano spreminjanje lastninskih razmerij. V podjetja so bili nameščeni državni nadzorniki, ki so skrbeli, da se ni gospodarilo v njeno škodo. Fischer et al. (1998, str. 91) pravijo: "Nadzorniki so imeli pravico zahtevati pojasnila o celotnem gospodarjenju podjetja". Med njihove naloge so sodili vpogled v blagajniško stanje podjetja, sprejem dopisov v imenu podjetja, preklic prokure in trgovskega pooblastila itd. Celotni stroški državnega nadzorstva so šli na račun nadzorovanega podjetja, državni nadzor pa je prenehal, potem ko je bila nacionalizacija tujih družb formalno izvedena. Fischer et al. (1998, str. 92) pravijo: "Te so morale del svojih delnic ali drugih deležev odstopiti domačim denarnim zavodom, izvoliti nov upravni svet z večino domačinov. 55 % kapitala je moralo biti domačega, 75 % vseh delnic deponiranih pri domačem denarnem zavodu in 3 leta pod zaporo, večino upravnega sveta so morali imeti jugoslovanski državljani in podjetje se je štelo za nacionalizirano". Proces nacionalizacije dalje od tega ni šel. Mnogi podjetniki in domači investitorji so pozneje te delnice ponovno prodali in iztržili dobiček, jugoslovansko večino v upravnem svetu pa so predstavljali fiktivni delničarji. Proces nacionalizacije kapitala tujih držav je trajal do leta 1922, ko je centralna vlada razveljavila uredbo o nadzorstvu, čeprav celotna nacionalizacija do takrat sploh še ni bila izvedena.

Učinkovita je bila tudi uredba vlade Kraljevine SHS z dne 30. aprila 1919 o popisu, sekvstru ter likvidaciji premoženja državljanov sovražne države. Ta uredba je veljavnost srbskega zakona o sekvstru iz leta 1915 razširila tudi na slovensko ozemlje. Popisovanje premoženja podjetij je potekalo počasi in nobeno podjetje na Slovenskem ni bilo zaradi te uredbe likvidirano. Na voljo je bilo dovolj časa, da so podjetniki svoje "sovražno" državljanstvo spremenili v nevtralno ali zavezniško, sprejeli jugoslovanskega ali pa družbo preprosto nacionalizirali.

Nacionalizacijo tujega premoženja v Kraljevini SHS so na slovenskem ozemlju izvajale predvsem banke. To so bile Ljubljanska kreditna banka, Zadružna gospodarska banka, Trgovska banka in Slavenska banka. Različne banke so bile udeležene pri nacionalizaciji premoženja v različnih panogah. Tako je bila Ljubljanska kreditna banka udeležena pri nacionalizaciji papirnic. Panoge so se s pomočjo zakona o nacionalizaciji tudi globalizirale. Navajam primer za prej omenjeno papirniško panogo. Pridobila je (Ljubljanska kreditna banka, op. a.) večinski paket delnic (papirniške industrije, op.a.) in leta 1920 v Ljubljani ustanovila podjetje Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode d.d. Ko je avstrijski Bodencreditanstalt med gospodarsko krizo zašel v finančne težave, so odkupili še preostali del delnic (Fischer et al., 1998, str. 92).

Nacionalizacija tujega premoženja je na začetku dala dokaj učinkovite rezultate. Banke in podjetja (pa tudi podjetniki) so bili nad to strategijo neizmerno navdušeni. Relativni delež slovenskega kapitala (s tem pa tudi upravljavska moč slovenskih podjetnikov) se je s tem ukrepom precej povečal. Uradno začasno upravljanje premoženja (sekvester) in nadzor države, ki bi se končal s formalno izvedeno nacionalizacijo, je bil načrtovan kot dolgoročni interes slovenskega gospodarstva in ne zgolj kot kratkoročni ukrep v času prevratnega obdobja. Večinski delež lastništva naj bi tako iz tujih rok prešel k domačim podjetnikom, bankam in družbam, ki bi imele dovolj kapitala in zmožnosti, da bi z njim (lastništvom) zmogle upravljati kot dober gospodar. Že v tem obdobju pa je bil opazen porast tujega kapitala v slovenskem gospodarstvu. Obdobje med 1919 in 1925 je bil čas visoke inflacije. Poleg tega so bile domače banke v tem času močno obremenjene z nacionalizacijami tujih podjetij, zato se niso mogle dovolj posvečati kreditiranju domačega gospodarstva. Posledica tega je bila, da je tuj kapital (predvsem češki in avstrijski) začel prihajati na svoja nekdanja tržišča.

V drugi polovici 20. let se je negativno razpoloženje do tujega kapitala še bolj omehčalo in s strani slovenskih podjetnikov so se pričela še hitreje ustanavljati podjetja v povezavi s tujim kapitalom. K temu, tujemu kapitalu bolj naklonjenemu, razpoloženju je pripomogel tudi propad Slavenske banke leta 1926, ki je bila precej dejavna pri nacionalizacijah. Najbolj aktiven je bil avstrijski in češki kapital, aktiven pa je postal tudi francoski, belgijski, italijanski, madžarski, nemški, švicarski, švedski ter angleški kapital. S pomočjo tujega kapitala se je razvijala tudi trgovska dejavnost, predvsem mednarodna trgovina. Razvoj in nezasičenost novega južnega trga po prvi svetovni vojni sta predstavljala velik potencial za

trgovinsko dejavnost. Prejšnjo mednarodno trgovino s slovenskim blagom so večinoma opravljala tuja trgovska podjetja, ki so imela sedeže zunaj slovenskega ozemlja. Prisotnost tujega kapitala je bila predvsem v velikih in največjih podjetjih. Do druge svetovne vojne je nastalo skoraj 600 podjetij s skoraj 900 tovarniškimi obrati. Več kot polovica tovarniških obratov je nastala v letih po prvi svetovni vojni. Delež domačih podjetij je predstavljal 66 %, tuje družbe so bile večinoma večje in so imele 34 % vsega kapitala. Ta je bil skoncentriran v največjih podjetjih, za razliko od domačega kapitala, ki je bil precej razpršen. Tuj kapital je bil krit predvsem s krediti, ki so jih pri tujih podjetjih (tj. podjetjih, kjer je prevladoval tuj kapital) dajala matična podjetja, tuja podjetja s prevladujočim tujim lastniškim deležem pa so bila organizirana kot delniške družbe.

2.3.3 Slovensko združništvo

Združništvo se je na Slovenskem pričelo razvijati že v 2. polovici 19. stoletja. Zaradi prevladujočega kmečkega sloja prebivalstva se je na Slovenskem močno usidralo in doživelo silovit razmah. Z nastankom jugoslovanske države se je število zadrug na Slovenskem zaradi novih deželnih meja nekoliko zmanjšalo, sicer pa se je združništvo nemoteno razvijalo še naprej. Kot primer naj navedem, da je bilo leta 1918 več kot 1000 zadrug, in sicer najrazličnejših oblik, do konca leta 1937 pa je njihovo število naraslo skoraj na 1.700. Daleč najbolj številne so bile kreditne zadruge, ki so predstavljale skoraj 60 % vsega združništva na Slovenskem. Sledile so kmetijske zadruge, kot na primer mlekarske, živinorejske, strojne, vinarske in podobne. Fischer et al. (1998, str. 168) pravijo: "Obseg in struktura združniških organizacijskih oblik sta bila zelo številna, tako rekoč ni bilo področja gospodarskega življenja, kjer ne bi bilo mogoče uporabiti združne forme. Tako med pojavnimi oblikami lahko srečamo združne elektrarne, vodovodne zadruge, zadruge za domačo obrt, stavbne in tiskarske ter založniške zadruge".

Z nastankom nove jugoslovanske države se je na področju združništva (podobno kot v političnem življenju) vzpostavila bipolarnost. Tako po številu kot po finančni moči je bila najmočnejša Združna zveza iz Ljubljane, ki je bila navezana na katoliški tabor in je združevala skoraj 700 članic, Zveza gospodarskih zadrug in Zveza obrtnih zadrug pa sta združevali manj kot 50 zadrug.

Združništvo na Slovenskem med obema vojnama je imelo dve obdobji. V 20. letih so odobreni denarni krediti naraščali, medtem ko so nederarne zadruge uspešno poslovale. Povečevalo se je predvsem število potrošniških zadrug. V 30. letih, ko je nastopila gospodarska kriza, pa je bilo delovanje potrošniških zadrug zelo oteženo. Kriza je prizadela tudi kreditne zadruge, saj so zašle v velike likvidnostne težave, ki so ogrožale njihovo normalno poslovanje.

Združništvo je bilo na naših tleh do začetka 2. svetovne vojne že dodobra uveljavljeno. Čeprav ni izpolnilo vseh zastavljenih upov prebivalstva, je vendarle imelo vlogo v življenju slovenskega človeka. Fischer et al. (1998, str. 175) pravijo: "Zelo pomembno vlogo je

odigralo kreditno združništvo, ki je marsikateremu kmetu, obrtniku in trgovcu omogočilo preživetje, mu odgodilo propad ali pa mu omogočilo samo utrditev gospodarskega položaja, če že ne širitve izbrane gospodarske dejavnosti". Navedeni citat dokazuje, da so se z denarnim oz. kreditnim združništvom bolj ali manj izpolnila pričakovanja javnosti. Ravno nasprotno pa je bilo z nedenarnim združništvom, ki naj bi omogočilo preprostejšo realizacijo podjetniške pobude v sektorju drobnega gospodarstva. Fischer et al. (1998, str. 175) pravijo: "To nalogo je združništvo sicer opravljalo, vendar rezultati še zdaleč niso bili tako zaznavni in opogumljajoči kot pri kreditnem združništvu".

2.3.4 Razmere na bančnem trgu

Z vstopom Slovencev v južnoslovansko povezavo se je dokončno izoblikoval za domače gospodarstvo izjemno pomemben slovenski bančni sistem. V 20. letih je prišlo do naglega ustanavljanja novih bančnih institucij (bank). Denarni zavodi, katerih naloga je bila zbiranje, plemenitenje in usmerjanje zbranega kapitala, so dokaj uspešno širili in razvijali svoje poslovanje. Banke so poslovale pretežno v mestih (Ljubljana, Maribor, Kranj, ...), na podeželju pa so finančne in kreditne potrebe kmečkega prebivalstva še naprej zadovoljevale kreditne zadruge. Te so bile z naložbami le redko udeležene v drugih gospodarskih panogah. Bančni trg na podeželju sta še naprej obvladovali dve največji združni zvezi, ki sta izvirali še iz časov Avstro-Ogrske. Združna zveza, ki jo je v političnem smislu obvladovala katoliška stran, je tako po kapitalski moči kot po številu članstva krepko presegala konkurenčno Zvezo slovenskih zadrug. Ta je bila vezana na liberalno politično usmeritev in je sodila pod okrilje liberalcev.

Število denarnih zavodov se je v prvi polovici 20. let pomnožilo. K temu je precej prispeval tudi zakon o nacionalizaciji podjetij s tujim kapitalom, po katerem je lastništvo podružnic tujih bančnih poslovalnic prešlo pod okrilje domačega kapitala. Konkurenca med denarnimi zavodi je v tem obdobju precej naraščala, kar je vodilo v porast obresti tako za vezane vloge kot za vloge na vpogled. Povečani obrestni meri za vloge je zaradi velikega povpraševanja sledila tudi ustrezno večja obrestna mera pri kreditih, ki pa je bila v Sloveniji nekoliko nižja kot v drugih predelih države (Lazarević & Prinčič, 2000, str. 47). To pomeni, da je cena kreditov na Slovenskem ostala še na sprejemljivi ravni, posledica tega pa je bila ekspanzivna rast gospodarstva na naših tleh. Inflacija je torej na razvoj slovenskega gospodarstva delovala zelo pozitivno. Količina denarja v obtoku je naraščala, cene blaga prav tako. Največ denarja v obtoku je bilo v letih 1921 in 1922, ko so bili na voljo obilni novi krediti. To je za slovensko gospodarstvo pomenilo izjemen zagon, število industrijskih podjetij v celotni kraljevini je do leta 1923 naraslo za 40 %. Tudi v kmetijstvu je vladala konjunktura. Cene kmetijskih pridelkov so v prvi polovici 20. let konstantno naraščale, s tem pa tudi kupna moč kmetov. Ti so v tem obdobju predstavljali največji odstotek prebivalstva, zato je razumljivo, da je to pomenilo povečanje potrošnje industrijskih izdelkov ter trgovine in tudi bančno-finančnih storitev.

Prva polovica 20. let je bila torej obdobje naglega ustanavljanja novih bank. To je bil predvsem rezultat inflacijskega obdobja, ko se je bančno poslovanje razvijalo na račun obrestne razlike in velike količine denarja v obtoku, kar je za stabilne gospodarske razmere nenavadno. Pomembno pa je, da je bil odstotek novoustanovljenih bank na Slovenskem precej manjši od odstotka novonastalih bank v drugih predelih Kraljevine SHS. To je bila posledica že relativno dobro razvitega finančnega sektorja na Slovenskem, ki je izviral že iz časov Avstro-Ogrske. Lazarevič in Prinčič (2000, str. 47) pravita: "V novo državo so Slovenci stopili z Ljubljansko kreditno, Jadransko, Ilirsko in Kranjsko deželno banko v Ljubljani ter Eskomptno banko v Mariboru. Delovalo je tudi nekaj majhnih bančnih delniških družb v Prekmurju". Ljubljanska kreditna banka je tudi v novi državi (Kraljevini SHS) delovala brez večjih sprememb. Ilirska banka se je leta 1922 združila s Trgovsko banko, Kranjska deželna banka pa je glede na to, da v novi državi dežela Kranjska ni več obstajala, imela lastniški problem. V novi državi je morala poiskati novega ustanovitelja. Prevzela jo je zveza regulativnih hranilnic in jo poimenovala Hipotekarna banka jugoslovanskih hranilnic. Lazarevič in Prinčič (2000, str. 47–48) pravita: "Po vojni so bile v obliki delniških družb ustanovljene še sledeče banke: Zadružna gospodarska banka, Kreditni zavod za trgovino in industrijo, Merkantilna banka, Obrtna banka, Slovenska banka, Zadružna banka in Prometna banka". Bančništvo je poraslo tudi v Prekmurju, kjer sta delovali Prekmurska banka in Dolnjelendavska hranilnica, v 30. letih pa še Kreditna banka v Murski Soboti. Kreditne zadruge in regulativne hranilnice niso bile deležne večjih organizacijskih sprememb, zato so lahko nemoteno nadaljevale kreditiranje predvsem drobnega podjetništva. Ustanavljanje novih bank je bilo v bistvu dopolnjevanje denarnega trga na Slovenskem. Banke so poslovale in servisirale pretežno industrijski in podjetniški sektor pri nas in tako omogočile hiter vzpon slovenskega gospodarstva v 20. letih. Svoje poslovanje so razširile še na področje investicij in so usmerjale svoje neposredne investicije v trgovske in industrijske delniške družbe tako na slovenskem kot tudi na širšem jugoslovanskem prostoru. Sredi 20. let je bila v Ljubljani ustanovljena tudi borza, ki je dopolnjevala že obstoječi finančni trg. Na njej se je trgovalo z blagom, devizami in vrednostnimi papirji. Leta 1927 je ljubljanska borza pridobila dovoljenje za trgovanje z devizami in različnimi valutami ter tako izpopolnila svojo podobo finančno-trgovskega središča. Kljub dejstvu, da se je v prihodnjih dveh letih vse do nastopa gospodarske krize obseg njenega poslovanja širil, ji ni uspelo odigrati pomembnejše vloge v financiranju slovenskega gospodarstva. Najpomembnejši finančni viri na Slovenskem, namenjeni naložbam, so bili še naprej podjetniški prihranki, bančna posojila in neposredne bančne naložbe.

V 2. polovici 20. let je finančna politika Kraljevine SHS nadaljevala politiko stabilizacije dinarja. Narodna banka je delno omilila svojo restriktivno kreditno politiko. Država (Kraljevina SHS) je uredila svoje zunanje finančne obveznosti s tem, ko je uredila odplačevanje dolgov iz vojnega in predvojnega obdobja. To se je odrazilo v večjem zaupanju v jugoslovansko valuto na tujih trgih. K temu je prispevalo tudi obdobje izravnanih proračunov, saj so jugoslovanske vlade v tem obdobju pri njih ves čas vztrajale. Proračunski odhodki so se manjšali, prihodki pa povečevali. Lazarevič in Prinčič (2000, str. 49) pravita:

"Državna blagajna je skozi vse obdobje beležila občuten presežek proračunskih dohodkov nad odhodki, rekordna raven je bila dosežena v finančnem letu 1929/30. Struktura proračunskih dohodkov se v vsem tem času ni spremenila, tako da so še vedno dve tretjini sredstev zbrali z obdavčenjem (vključeni tako neposredni kot posredni davki), tretji del proračuna pa so zagotavljali dohodki državnih podjetij in monopolov"

Leta 1926 se je vrednost dinarja stabilizirala, kar je bil precejšen napredek v smeri vezave dinarja na zlato podlago. V obdobju od 1926 do kriznih let so banke zabeležile tudi velik dotok denarja, zato je bilo gotovine v izobilju. Investicijsko povpraševanje je pojenjalo, posledica tega pa je bil upad povpraševanja po prostem denarju, zato so bile slovenske banke presežno likvidne, in sicer v stabilnih gospodarskih razmerah. To pomeni, da so imele zelo veliko količino razpoložljive gotovine, povpraševanje po bančnih posojilih pa je upadlo. Ponudba prostega denarja je bila torej večja od povpraševanja po njem. Lazarevič in Prinčič (2000, str. 49) pravita: "Tako so leto 1928 občutili in opisali kot leto, ko se je denarstvo gibalo v Sloveniji v normalnih mejah, brez znatnih pretresljajev, leto borznega zloma v Ameriki pa kot leto, ko se je kreditno gospodarstvo gibalo v normalnih mejah, ... položaj je bil ustaljen kakor v letu 1928". V letu 1930 so imele slovenske banke s presežno likvidnostjo še večji problem, vzrok za to pa je bilo konstantno pomanjkanje priložnosti za varne naložbe kapitala in njegove donosnosti.

V drugi polovici 20. let je za slovensko bančništvo nastopil pravi šok, saj je dotlej zelo uspešna Slavenska banka propadla. V njo so slovenske banke, ki so se spopadale z že prej omenjeno presežno likvidnostjo, nalagale svoje presežke prostega denarja, saj so bile obrestne mere za medbančna posojila nekoliko večje kot pri drugih bankah. Slavenska banka je bila ustanovljena leta 1918 v Zagrebu. Obseg njenega poslovanja se je naglo širil, banka je rasla, širila se je tako v bančni kot v industrijski panogi. Med drugim je imela v lasti tudi Trboveljsko premogokopno družbo. Banki v lasti Slavenske banke sta bili Merkantilna banka iz Kočevja in Slovenska banka iz Ljubljane. Do leta 1924 je bila Slavenska banka poslovno izjemno uspešna, zaradi neusklajene poslovne politike pa so se že leta 1924 začele v njej pojavljati poslovne težave. Glavna je bila ta, da se je banka znašla v časovnem precepu, kajti ročnost terjatev je presegala ročnost obveznosti (Lazarevič & Prinčič, 2000, str. 50). Banka je neskladje v ročnosti sprva reševala z odprodajo lastnega premoženja, kasneje pa to ni bilo več zadosti, saj so začele množično prihajati zahteve za izplačilo vlog. Ko je banka izčrpala lastne možnosti za reševanje poslovnih težav, je leta 1926 zaprosila za uvedbo predstečajnega postopka, leta 1927 pa se je začel tudi njen redni stečajni postopek. Ob koncu stečajnega postopka je bila njena stečajna masa daleč premajhna za poplačilo vseh obveznosti do upnikov (predvsem bank). Lazarevič in Prinčič (2000, str. 50) pravita: "Krog oškodovancev je bil zelo širok, zlasti v Sloveniji. Merkantilna in Slovenska banka, odvisni bančni družbi, sta neposredno po pričetku stečajnega postopka Slavenske banke šli v likvidacijo". Zaradi izgub v naložbah je tako propadla tudi najstarejša slovenska zadružna zveza, Zadružna zveza v Celju. Propad Slavenske banke je imel obsežne posledice. Poleg neposrednih izgub (banke so bile po njenem stečaju prisiljene odpisati velike zneske izgubljenih naložb) so se močno kazale tudi

posredne posledice. Banke so iz preventivnih razlogov ustavile investiranje in posojanje denarja podjetjem, zato je nastopil tako imenovani posojilni krč. Poleg tega so bila ob del kapitala tudi tista podjetja, ki so spadala pod celotno ali delno lastništvo Slavenske banke. Slavenska banka je bila pred svojim propadom, kot sem že omenil, močno prisotna v slovenskem gospodarstvu.

2.4 Vzpon podjetništva do druge svetovne vojne

2.4.1 Stari in novi podjetniki

V skupino starih podjetnikov sodijo posamezniki, ki so se zaradi svoje izobrazbe, varčnosti in lastne podjetniške iniciative uveljavili na različnih področjih gospodarskega življenja že v obdobju pred prvo svetovno vojno, po njej pa so se hitro vzpenjali na lestvici družbene pomembnosti. Vpliv te skupine podjetnikov se je v obdobju jugoslovanske države močno okrepil predvsem zaradi znanih razlogov: nacionalizacije tujega kapitala in njegovega prehoda pod državni nadzor. Ti podjetniki, ki so v številnih primerih že bili družbeniki podjetij, ki so bila večinsko pod nadzorom tujega kapitala, so bili s strani državnega nadzorstva tudi pooblaščenji za njegovo upravljanje. Prav tako se je okrepil vpliv te skupine podjetnikov v bankah in različnih gospodarskih združenjih, ki so ravno tako zaradi prej omenjenega upravljanja tujega kapitala "sovražnih držav" prevzeli njegovo upravljanje. Skratka, ti podjetniki so v tem času (med obema vojnama) postali veletrgovci, industrialci, bančniki in finančniki v pravem pomenu besede; postali so mogočnejši, ki so odločali v slovenskem gospodarstvu (Fischer et al., 1998, str. 106).

Novi podjetniki so svojo poslovno priložnost pridobili ravno tako v času med obema vojnama, vendar pa so se v podjetništvu uveljavili iz skromnih zametkov ali pa "iz nič" vstopili v svet podjetništva. V času do druge svetovne vojne so na prizorišče stopili mnogi podjetniki, ki so v novem jugoslovanskem prostoru iskali in končno tudi našli priložnost za realizacijo svojih podjetniških idej. Razcvetu tega tipa podjetništva je botrovalo jugoslovansko povpraševanje in odsotnost tuje konkurence. Fischer et al. (1998, str. 106) pravijo: "Te okoliščine so omogočile nastop množice novih podjetnikov, ki so ustanavljali številna majhna podjetja (mnoga so zrasla iz obrtnega udejstvovanja), predvsem v predelovalni industriji, ki niso zahtevala velikih investicijskih predpriprav in angažiranja velikih finančnih sredstev". V Kraljevini Jugoslaviji je veljala zaščitna industrijska politika, ki je omejevala vstop tujih podjetij na jugoslovanski trg. Zaradi takšnih ugodnih pogojev se je pojavila množica novih podjetnikov, ki so ustanavljali številna mala podjetja predvsem v dejavnostih, ki niso terjale velikih investicij in obilnih finančnih sredstev. V njihovem proizvodnem procesu je prevladovalo delo. Znotraj te skupine prav tako ločimo dva tipa podjetništva: prvi tip predstavljajo podjetniki, ki so se podali v podjetništvo z razširitvijo obrtnega udejstvovanja, drugi tip pa tisti podjetniki, ki so začeli "iz nič", iz skromnih začetkov. To so bili podjetniki, ki so prisegali na družbe z omejeno zavezo in osebne firme. Po koncu prve svetovne vojne so se podjetniške vrste v Sloveniji pomnožile, kar je bilo vidno predvsem v industriji. Slovensko območje je za razliko od prejšnjega pretežno lokalnega

gospodarstva čez noč postalo gospodarsko in tehnološko najrazvitejši del Kraljevine Jugoslavije, čeprav je bila tudi Slovenija še vedno pretežno kmetijska dežela. Hitro spreminjanje gospodarske podobe Slovenije v jugoslovanskem prostoru je bila predvsem zasluga številnih novih podjetnikov in njihove ekonomske aktivnosti. Slovenija je do druge svetovne vojne v okoliščinah ekonomskega liberalizma doživela revolucijo v smislu razvoja industrije. Hitra rast novoustanovljenih tovarn je bila značilna za prvo polovico 20. let 20. stoletja, v kriznih 30. letih pa je prišlo do konsolidacije in bolj umirjenega tempa podjetniškega razvoja na Slovenskem.

2.4.2 Razvoj industrije

Nova politična skupnost, v katero so se po koncu prve svetovne vojne vključile slovenske dežele, je prinesla tudi novo gospodarsko območje, ki je bilo v primerjavi s prejšnjim (avstro-ogrskim) tržiščem manj razvito. Poleg tega je bilo tudi manjše, in sicer tako po površini kot po kupni moči prebivalstva. V primerjavi z obdobjem pred prvo svetovno vojno, ko slovensko gospodarstvo ni imelo ravno vodilne vloge v primerjavi z avstrijskim, je v novi državni tvorbi tako rekoč čez noč predstavljalo industrijsko in tehnološko najrazvitejši del nove jugoslovanske države. Z geografskega vidika je slovenska industrija po novem "oblikovala" črko V (Ljubljana–Kranj–Jesenice ter Ljubljana–Celje–Maribor). Predvojna geografska razporeditev industrije v obliki črke Y se je zaradi meja skrajšala (slovensko primorje je pripadlo Italiji). Nov in še ne zadostno razvit jugoslovanski ekonomski prostor je povzročil naglo rast industrije na slovenskem območju, ki je hitro rasla zlasti v 20. letih, 30. leta pa so bila leta njene konsolidacije (tako v finančnem kot v organizacijskem smislu) in umirjenega razvoja. Lazarević (1997, str. 7) pravi: "Ob nastanku jugoslovanske države je bilo v Sloveniji 275 tovarn, do druge svetovne vojne pa se je njihovo število skoraj podvojilo in doseglo število 523. Največ tovarn so ustanovili v konjunktornih 20. letih, in sicer kar 161". V 30. letih je prišlo do opazne stagnacije podjetniške rasti, saj je bilo odprtih le 92 novih tovarn. Iz navedenega lahko zaključimo, da je bilo v prvem desetletju jugoslovanske države na slovenskem ustanovljenih vsako leto približno 15 novih tovarn. V 30. letih se je razmerje spremenilo, in sicer je bilo vsako leto v povprečju ustanovljenih zgolj 9 novih tovarn na leto. Za bolj ilustrativen prikaz lahko s temi podatki izračunamo, da je bila pred drugo svetovno vojno v povprečju vsak mesec odprta ena nova tovarna.

V obdobju med obema vojnama se je na Slovenskem najhitreje razvijala tekstilna industrija. Vanjo je bilo vložena največ češkega kapitala, število obratov se je v 20. letih 20. stoletja malodane podeseterilo. Poleg metalurške in lesne industrije je v 30. letih tudi tekstilna postajala ena izmed najpomembnejših panog za slovensko ekonomijo (Lazarević, 1997, str. 7). Rudarstvo pa je glede na ostale industrijske panoge raslo najpočasneje, saj so njegovo rast omejevali konkurenca (rudnih bogastev je bilo na voljo dovolj tudi drugod na ozemlju Jugoslavije) ter razpoložljivi naravni viri. Spremenila se je struktura podjetij glede na njihovo velikost. S strani slovenskih podjetnikov in vlagateljev je bila ustanovljeno veliko malih podjetij. Med panogami, kjer so takšna podjetja nastajala, je prednjačila predvsem

predelovalna. V njenem proizvodnem procesu je namreč prevladovalo ročno delo, ki ga je lahko zadovoljivo opravljala nekvalificirana delovna sila. Drugi razlog za ustanovitev takšnih malih podjetij pa je bil v tem, da njihova ustanovitev ni zahtevala obsežnih investicijskih priprav in velikih finančnih sredstev. Pri ustanavljanju malih predelovalnih podjetij so prevladovali domači (slovenski) podjetniki, saj ti še niso imeli na voljo dovolj finančnih sredstev in tudi finančni servis (bančništvo) v prvem desetletju obstoja jugoslovanske države ni bil dovolj razvit. Lazarević (1997, str. 8) pravi: "Značilen je bil mali podjetnik, ki je stal na čelu osebnega podjetja ali družbe z osebnim jamstvom s približno 200 zaposlenimi". Tuj kapital pa je bil udeležen v večjih podjetjih, ki so zahtevala večje kapitalske vložke. Precej tujega kapitala je bilo v slovenski industriji. Lazarević (1997, str. 8) pravi: "Ob koncu 30. let je bilo razmerje med domačimi in tujimi kapitalskimi vložki v slovenski industriji približno 1 : 2 v korist slovenske strani". Zaradi naglega razvoja slovenske industrije je strmo raslo tudi število zaposlenih delavcev v njej, ki je naraščalo do leta 1923, nato pa se je za dve leti ustavilo. Lazarević (1997, str. 9) pravi: "Leta 1925 je pričelo ponovno naraščati, vendar nekoliko počasneje kot prej, leta 1930 pa je doseglo vrh".

V povezavi z industrializacijo na Slovenskem naj omenim še razvoj elektrifikacije, ki kot panoga ravno tako sodi v industrijo. Njen razvoj je bil izjemno pomemben za celoten proces industrializacije. Elektrifikacija v širšem obsegu se je pričela po prvi svetovni vojni. Razvijala se je v dveh smereh: v izhodišču iz elektrarne v Završnici na Gorenjskem proti vzhodu Slovenije ter iz elektrarne Fala proti jugu. Lazarević (1997, str. 11) pravi: "V tej smeri je elektrifikacija zaradi poslovne politike tega podjetja, ki ni kazalo zanimanja za širitev omrežja na podeželju, potekala počasneje kakor v smeri proti vzhodu". Električni daljnovodi so se gradili samo v krajih z razvito industrijo, torej tam, kjer je bila zagotovljena dovolj velika poraba električne energije, na podeželju pa so morali prebivalci na lastne stroške sami graditi razdelilne postaje. Tak neenakomerni razvoj je močno upočasnjeval razvoj električnega omrežja na Slovenskem. Veliko mest je imelo lastno elektrarno, prav tako so takšen način lastne preskrbe z električno energijo uporabljala nekatera podjetja (Papirnica Vevče, Papirnica Medvode, ...).

2.4.3 Razvoj storitev

V preučevanem obdobju se je na Slovenskem (predvsem po zaslugi ugodne zemljepisne lege) najintenzivneje razvijala trgovina. Z manjšo dinamiko, a vendarle, se je povečeval delež na področju osebnih storitev in obrti. V obdobju med obema vojnama sta se okrepili tudi gostinska in turistična dejavnost, ki sta bili organizirani že od 70. let 19. stoletja, v novonastali jugoslovanski državi pa sta se še dodatno razširili in okrepili. Zaradi izboljšanja prometne infrastrukture v 20. in 30. letih so s precejšnjo dinamiko naraščale tudi prometne storitve, predvsem na področju osebnih prevozov.

Trgovska in prometna dejavnost sta se v obdobju med obema vojnama okrepili, saj je delež prebivalstva, ki se je poklicno ukvarjal z omenjenima dejavnostma, narasel od 5,5 % na 8 %.

Ta delež je v obdobju velike gospodarske krize upadel na 7,5 %, kar nam nazorno kaže spodnja preglednica.

Tabela 1: Trgovina in promet v deležu aktivnega prebivalstva (v odstotkih)

Leto	1910	1921	1931
Trgovina in promet	5, 5	7, 95	7, 42

Vir: Ž. Lazarevič, Slovensko gospodarstvo v prvi Jugoslaviji, 1997, str. 62.

Slovenska trgovska dejavnost je bila po koncu prve svetovne vojne usmerjena predvsem na področje drobne trgovine. Namenjena je bila oskrbi geografske okolice na področju, kjer je bilo trgovsko podjetje locirano. Trgovine so zalagale predvsem manjše odjemalce, po večini splošno prebivalstvo, izjema je bila trgovina z lesom in nekaterimi kmetijskimi izdelki (moka, hmelj). Ta je bila usmerjena v promet blaga v večjih količinah (na debelo), bila pa je tudi izvozno usmerjena. Z razvojem industrije se je okreplila trgovina z industrijskimi in polindustrijskimi izdelki, s tem pa se je začela razvijati tudi uvozno-izvozna trgovina.

Razvijala sta se tudi gostinstvo in turistična dejavnost. Po prvi svetovni vojni je bilo mnogo turističnih objektov uničenih. Zaradi novonastalih meja in s tem povezane izgube Primorske je slovensko prebivalstvo izgubilo mnogo pomembnih turističnih krajev. Turizem se je soočal s problemi tudi zaradi spremenjenih političnih razmer, kar nam priča naslednji citat. Fischer et al. (1998, str. 197) namreč pravijo: "Dotlej zelo številna avstrijska publika, navajena hoditi v naša zdravilišča, je imela na začetku težave z vizami, zapleti so nastajali zaradi dovoljenj za potovanja iz kraja v kraj, prva leta je bilo s strani tujcev tudi precej nezaupanja do novonastale države". Z izboljšanjem infrastrukturnih in birokratskih razmer se je izboljšal tudi trend na področju turizma. V preučevanem obdobju sta pričela pridobivati na pomenu predvsem klimatski in planinski turizem. V turistični dejavnosti so tako prevladovali klimatsko-planinska turistična dejavnost, zdravilišča ter romarski in turistični kraji. Vseeno je bilo na področju razvoja turizma še mnogo anomalij, med njimi je prednjačila še vedno slaba prometna infrastruktura. Najbolj opazno je trend v turistični panogi narasel v drugi polovici 20. let (glej prilogo). V obdobju velike gospodarske krize, tj. v letih med 1931 in 1934, se je število turističnih obiskov zmanjšalo ter se v drugi polovici 30. let zopet stabiliziralo. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno je število turističnih obiskov naraslo na približno 200.000 gostov letno in okrog 1 milijon nočitev letno. Število gostinskih obratov je v tem času naraslo na 6.000 (Fischer et al., 1998, str. 201).

2.4.4 Pregled podjetniške aktivnosti po panogah

Rudarstvo

Leta 1918 je v novo jugoslovansko državo prešlo 28 rudnikov, v novi državi pa sta bila do začetka druge svetovne vojne odprta še dva: prvi leta 1920 v Kraljevini SHS in drugi leta 1928 v Kraljevini Jugoslaviji. Večinoma so bili v lasti tujcev, nekateri izmed njih so občasno

prekinili z obratovanjem. Najpomembnejši rudniki: 1. Trboveljska premogokopna družba d.d., 2. Rudnik svinca Mežica in 3. Državni premogovnik Velenje.

Tabela 2: Delež kapitala posameznih držav v rudarstvu (v odstotkih)

Vrsta kapitala	Delež kapitala v %
francoski	28
angleški	24
švicarski	20
jugoslovanski	17
avstrijski	11

Vir: J. Šorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnoma, 1959, str. 11.

Železarska industrija

Železarska industrija je bila na Slovenskem razvita že iz časov Avstro-Ogrske. Ob vstopu v Kraljevino SHS je bilo na Slovenskem 31 obratov, do konca obstoja Kraljevine Jugoslavije pa je pričelo obratovati še dodatnih 29 novih obratov. Jedro železarske industrije so tvorile tri železarne oz. jeklarne: Kranjska industrijska družba (KID), Železarna Štore in Železarna Ravne.

Tabela 3: Delež kapitala posameznih držav v železarski industriji (v odstotkih)

Vrsta kapitala	Delež kapitala v %
jugoslovanski	70
norveški	19
avstrijski	14
švicarski	0,2

Vir: J. Šorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnoma, 1959, str. 12.

Tekstilna industrija

Tekstilna panoga je bila v obdobju med obema vojnoma (v letih med 1918 in 1940) najhitreje rastoča panoga v predelovalni industriji. Na to so vplivali trije razlogi.

1. Ob nastanku nove države je bilo 11 delujočih tovarn, do začetka druge svetovne vojne je število novih tovarn naraslo za 92.
2. Tekstilna panoga je doživljala konjunkturo v obdobju, ko je bila ostala industrija prizadeta od gospodarske krize, torej v letih med 1930 in 1934.
3. V tekstilni industriji je bil močno prisoten tuj (predvsem češki) kapital.

Največje tekstilne tovarne: J. Hutter in drug, Maribor; Jugoslovanske tekstilne tovarne Mautner d.d. (z obrati v Ajdovščini, Litiji in Preboldu); Jugobruna d.o.z. Kranj; Predilnica in Tkalnica Tržič; Jugočeška d.d. Kranj. Za razvoj tekstilne industrije v Kranju je bila zaslužna predvsem podjetniška spretnost kranjskega poslovneža Franja Sirca, kar bom podrobneje prikazal v tretjem delu naloge.

Tabela 4: Delež kapitala posameznih držav v tekstilni industriji (v odstotkih)

Vrsta kapitala	Delež kapitala v %
jugoslovanski	47
češki	31
švicarski	9
avstrijski	8
angleški	5

Vir: J. Šorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnoma, 1959, str. 14.

Usnjarska industrija

Izmed 45 tovarn te panoge, ki so obratovala leta 1939, jih 25 izhaja iz obdobja Avstro-Ogrske. V obdobju med obema vojnoma je nastalo 20 novih tovarn.

Primeri tovarn: Franc Woschnagg & sinovi d.d., Šoštanj; Peko d.o.z. Tržič; Lovro Laurich, Slovenske Konjice; Tovarna usnja Mokronog; Indus d.z.o.z., Ljubljana

Lesna industrija

Večina tovarn iz lesnopredelovalne panoge je nastala še v Avstro-Ogrski, in sicer 80 tovarn, med obema vojnoma pa je bilo ustanovljenih dodatnih 30 tovarn. Največje tovarne: Tovarna pohištva Remec & Co, Duplica pri Kamniku; Gozdarska industrija K.A. Auersperg, Kočevje.

Tabela 5: Delež kapitala posameznih držav v lesni industriji (v odstotkih)

Vrsta kapitala	Delež kapitala v %
jugoslovanski	78,2
avstrijski	14,5
italijanski	7,2

Vir: J. Šorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnoma, 1959, str. 16.

Kemična industrija

Leta 1918 je obratovalo 25 tovarn, leta 1939 pa dodatnih 23 tovarn; skupno število delujočih tovarn do 2. svetovne vojne je bilo 48. Za kemično industrijo je bilo značilno, da je bil tuj kapital glede na države zelo razpršen. Primeri podjetij: Tobačna tovarna Ljubljana (državno

podjetje); Smodnišnica Kamnik (državno podjetje); Tovarnica za dušik d.d., Ruše; Semperit d.z.o.z. Kranj; Tovarna kleja d.d., Ljubljana.

Tabela 6: Delež kapitala posameznih držav v kemični industriji (v odstotkih)

Vrsta kapitala	Delež kapitala v %
jugoslovanski	62,5
tuj	37,5

Vir: J. Šorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnoma, 1959, str. 13.

Prehrambna industrija

Leta 1918 je obratovalo 19 tovarn, leta 1939 še dodatnih 20 tovarn. Primeri tovarn: Pivovarna Union d.d., Ljubljana; Združene pivovarne Žalec-Laško d.d.; Tovarna mesnih izdelkov Josip Benko Murska Sobota; Tovarna testenin Ludvik Franz Maribor; Kolinska d.d.

Tabela 7: Delež kapitala posameznih držav v prehrambni industriji (v odstotkih)

Vrsta kapitala	Delež kapitala v %
jugoslovanski	97,5
avstrijski	1,7
italijanski	0,8

Vir: J. Šorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnoma, 1959, str. 16.

Gradbena industrija

Leta 1918 je obratovalo 44 obratov, leta 1939 dodatnih 27 obratov, pri čemer je bil v obdobju med navedenima letnicama en obrat likvidiran. Skupno je do začetka 2. sv. vojne obratovalo 70 obratov te stroke. Primeri obratov: Trboveljska premogokopna družba – Gradbeni obrati; Splošna stavbena družba d.d., Maribor; Stavbena družba d.d., Ljubljana, Alpeko d.z.o.z., Ljubljana.

Tabela 8: Delež kapitala posameznih držav v gradbeništvu (v odstotkih)

Vrsta kapitala	Delež kapitala v %
jugoslovanski	84,8
avstrijski	15,2

Vir: J. Šorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnoma, 1959, str. 17.

Papirna industrija

Leta 1918 je obratovalo 9 tovarn, do leta 1939 je nastalo dodatnih 8 tovarn, pri čemer je v obdobju med obema vojnoma en obrat šel v likvidacijo. Primeri tovarn: Združene papirnice

Vevče, Goričane in Medvode d.d., Ljubljana; Sladkogorska tovarna papirja d.z.o.z., Sladki Vrh; Tovarna papirja Količevo.

Tabela 9: Delež kapitala posameznih držav v papirni industriji (v odstotkih)

Vrsta kapitala	Delež kapitala v %
jugoslovanski	95
avstrijski	5

Vir: J. Šorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama, 1959, str. 17.

Steklarska industrija

Leta 1918 so obratovala tri tovarne, do leta 1939 sta bila ustanovljena dodatna dva obrata; skupno število delujočih obratov do začetka 2. sv. vojne je bilo pet. Primeri tovarn: Tovarna stekla d.d. Zagorje; Tovarna stekla d.d. Hrastnik; Steklarna Rogaška d.d. Rogaška Slatina.

Tabela 10: Delež kapitala posameznih držav v steklarski industriji (v odstotkih)

Vrsta kapitala	Delež kapitala v %
jugoslovanski	93
češki	7

Vir: J. Šorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama, 1959, str. 18.

Storitvena dejavnost

Storitvena dejavnost je v gospodarstvu nove jugoslovanske države zavzemala več kot 50-odstotni delež. Od storitev so najbolj cvetele trgovina in obrtno-storitvene dejavnosti, kot so gradbene, intelektualne ter obrtne storitve. Sem so spadale klasične storitvene dejavnosti, kot so brivske ter frizerske, dimnikarske, prevozne, pekovske, finančne ter ostale servisne storitve.

Donosnost slovenske industrije v obdobju 1918–1940

Donosnost industrije se ocenjuje na podlagi ocen bruto donosov industrijske produkcije. Glede na dejstvo, da je bilo slovensko gospodarstvo zgolj del skupne jugoslovanske ekonomije, primanjkujejo relevantni statistični podatki za slovensko gospodarstvo. Razpoložljivi podatki pa dokazujejo, da je slovenska industrializacija v obdobju med obema vojnama lepo napredovala. Industrijska dejavnost je v slovensko gospodarstvo relativno gledano prispevala nadpovprečni donos. Za ponazoritev rasti industrijskih donosov naj navedem podatek, da je bruto dohodek industrije leta 1931 znašal 8,4 % celotnega nacionalnega dohodka, leta 1935 13,3 % in leta 1938 že 15,2 % celotnega nacionalnega dohodka.

2.4.5 Vpliv gospodarske krize na slovensko podjetništvo

2.4.5.1 Kriza v kmetijstvu

Fischer et al. (1998, str. 128) pravijo: "Leto 1930 lahko štejemo za začetek krize v Jugoslaviji in z njo neizogibno tudi v Sloveniji". Ekonomske posledice krize v jugoslovanskem gospodarstvu lahko v grobem strnemo v pet točk: 1. padec kupne moči kmetov, 2. zlom izvozne trgovine kmetijskih proizvodov, 3. padec industrijskih cen, 4. zmanjšanje kmetijskih zaslužkov ter 5. zlom zasebnega bančnega sektorja. Vendar so se znamenja krize v razvitem svetu pokazala že prej. Že v drugi polovici 20. let 20. stoletja so se v ZDA pojavili znaki, ki so kazali na prihod gospodarske krize. Tam je namreč močno upadel izvoz kmetijskih pridelkov v Evropo. Slednje je povzročilo hudo krizo zaradi hiperprodukcije, naglega padca cen ter dokaj velikega znižanja dohodka (Bianchini, & Carpanetto, 1999, str. 162). Po krizi v kmetijstvu se je ta selila še v industrijo, močno se je namreč zmanjšala tudi industrijska proizvodnja. Vse to so že bili znaki, ki so napovedovali strm padec delnic na newyorški borzi. 24. oktobra 1929 se je na Wall Streetu zgodil t. i. borzni zlom, ki je pomenil strm padec delnic podjetij in verižno propadanje bank po vseh ZDA. Posledica tega je bil velik upad investicij in strm porast brezposelnosti najprej v ZDA in nato v Evropi. Tržni mehanizmi so odpovedali in države so reševale krizo v lastnem gospodarstvu vsaka na svoj način: nekatere s tržnimi mehanizmi, druge s protekcionizmom. V nekaterih evropskih državah, predvsem v Italiji in Nemčiji, je prišlo do opaznega porasta nacionalizma in avtokratskih gibanj.

Leto 1929 je bilo v obdobju med obema vojnama v ekonomskem smislu za Slovence najuspešnejše, že naslednje leto pa se je gospodarska klima spremenila občutno na slabše. V 30. letih 20. stoletja se je gospodarska kriza, ki je že pustošila po svetu, pojavila z vso močjo tudi v Evropi. V Jugoslavijo je prišla z zamikom, vendar se je nadaljevala po enakem vzorcu kot drugod. Država je že bila integrirana v mednarodne kapitalske tokove, zato je katera koli sprememba ekonomske politike v državah, ki so izvažale kapital v jugoslovanski gospodarski prostor, povzročila spremembe tudi v jugoslovanskem gospodarstvu. Izbruh krize v Jugoslaviji je bilo tako le še vprašanje časa.

Kriza se je konec leta 1930 začela v kmetijskem sektorju. Sprva je povzročila usihanje izvozne trgovine s kmetijskimi pridelki, padec njihovih cen in posledično padec kupne moči kmetov. Glede na dejstvo, da je bila slovenska skupnost v tistem obdobju še pretežno agrarna in je kmetijstvo prispevalo večinski delež bruto družbenega proizvoda v slovensko gospodarstvo, je imelo nenadno poslabšanje razmer v kmetijstvu drastične posledice za večino slovenskega prebivalstva. Zaradi padanja cen kmetijskih pridelkov so bili kmetje na robu propada in plačilne sposobnosti. Kot primer naj navedem, da je povprečni zaslužek ene kmetije v letu 1933 znašal manj kot 30 % tistega iz leta 1926. Vse to se je pokazalo tudi na velikem padcu življenjskega standarda kmečkega prebivalstva. Ta naj bi padel kar za 80 %, kar je bila posledica previsokega in nerealnega življenjskega standarda pred krizo. Razkorak med dohodki in potrošnjo so kmetje namreč pokrivali z zadolževanjem. V letih krize so se pokazale tudi neustrezne posestne strukture slovenskih kmetij. Prevladovale so namreč male kmetije, ki niso presegale 10 hektarjev obdelovalne zemlje. Kmetje so tako postajali čedalje

večji socialni problem. Lazarević (1997, str. 81) pravi: "Nastopil je čas nelagodnega pričakovanja prihodnosti, ko so posledice postajale tudi vzroki, kajti le vprašanje časa je bilo, kdaj se bo depresija iz kmetijstva razširila v druge sektorje, posebej v industrijo in bančništvo". Kriza se je v zadnji fazi dejansko razširila tudi na industrijo, kazala pa se je tako, da je industrijsko povpraševanje (povpraševanje po industrijskih dobrinah) močno upadlo. Posledično je prišlo do drastičnega upada izvoza in celotne mednarodne menjave. Mednarodna trgovina se je torej zrušila, zastal je dotok in prenos tujega kapitala in prekinilo se je odplačevanje dolgov. Obenem se je zrušila tudi mednarodna delitev dela. Države so se vse bolj zapirale same vase. Lazarević in Prinčič (2000, str. 51) pravita: "Namesto globalnega svetovnega gospodarstva je spet nastopila doba nacionalnih gospodarstev, ki je imela za posledico krizo valut in likvidacijo mednarodnega kreditnega in valutnega mehanizma". To je bil glavni vzrok naglega padca cen, prevelike ponudbe in pomanjkanja povpraševanja, kar je prineslo veliko stopnjo brezposelnosti in ostale negativne učinke v gospodarstvu, zato je bila gospodarska dejavnost na Slovenskem popolnoma ohromljena.

V kriznem obdobju so se široko razprle tudi cenovne škarje, kar pomeni, da so cene industrijskih in kmetijskih proizvodov v medsebojni primerjavi nesorazmerno padale. Konkretno, cene kmetijskih proizvodov so padale hitreje v primerjavi z industrijskimi. Razkorak je v obdobju, ko je bilo doseženo dno krize, dosegel skorajda 40 % v korist industrijskih in v škodo kmetijskih proizvodov. To je pomenilo, da je bila večina prebivalstva pahnjena v še večjo bedo. Omenil sem že, da je bila med slovenskim prebivalstvom v tem času večina aktivna v kmetijski panogi. Dramatično nesorazmerje v padanju cen kmetijskih in industrijskih izdelkov prikazuje spodnja tabela.

Tabela 11: Škarje cen v desetletju 1924–1934 v %

Leta 1924 so bile odprte za	1, 7 v škodo kmetijstva.
Leta 1925 so bile odprte za	5, 3 v škodo kmetijstva.
Leta 1926 so bile odprte za	12, 8 v škodo kmetijstva.
Leta 1927 so bile odprte za	3, 4 v škodo kmetijstva.
Leta 1928 so bile odprte za	7, 3 v dobro kmetijstva.
Leta 1929 so bile odprte za	7, 5 v dobro kmetijstva.
Leta 1930 so bile odprte za	2, 4 v dobro kmetijstva.
Leta 1931 so bile odprte za	10, 0 v škodo kmetijstva.
Leta 1932 so bile odprte za	20, 3 v škodo kmetijstva.
Leta 1933 so bile odprte za	39, 7 v škodo kmetijstva.
Leta 1934 so bile odprte za	34, 9 v škodo kmetijstva.

Vir: Ž. Lazarević, *Slovensko gospodarstvo v prvi Jugoslaviji*, 1997, str. 14.

2.4.5.2 Kriza v finančnem sektorju in industriji

Opisani začetek krize, ki je sprva prizadel predvsem kmetijski sektor, se je leta 1931 prelevil v resno gospodarsko krizo. V industriji se je kriza pojavila z dodatnim časovnim zamikom v primerjavi s krizo v kmetijstvu. Zaradi zapoznelih posledic padca cen kmetijskih proizvodov je konjunktura v industriji (pa tudi ostalih sektorjih, razen v kmetijstvu) trajala vse do sredine leta 1931. Zaradi ugodnih gospodarskih kazalcev še na začetku 30. let se je jugoslovanska vlada skupaj z Narodno banko odločila za zakonsko stabilizacijo dinarja. Lazarević in Prinčič (2000, str. 51) pravita: "V praktični izvedbi je to pomenilo utemeljiti dinar na zlati podlagi z zakonsko določitvijo vrednosti dinarja glede na zlato". Za uresničenje tega cilja pa je bilo treba najeti stabilizacijsko posojilo. Devizne rezerve namreč niso bile dovolj velike, da bi omogočale konvertibilnost bankovcev in obenem sprotno poravnavanje plačilnih obveznosti do tujine. Čas dinarske stabilizacije pa je bil nesrečno izbran, saj je stabilizacija dinarja časovno sovpadla z vrhom krize v zahodnoevropskih državah. Prav tako se je v tem času zrušil ugledni dunajski denarni zavod Credit-Anstalt, ki je bil lastnik nekaj močnih bank in več kot trideset industrijskih podjetij v Jugoslaviji. V slovenskem gospodarstvu je bil lastnik Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Ljubljani, prek te banke pa še vrste drugih podjetij. S tem dogodkom se je sprožil plaz odtekanja kapitala iz Jugoslavije. Lazarević in Prinčič (2000, str. 52) pravita: "Credit-Anstalt je nazoren primer, kako je napačno izbrani čas oziroma zapoznala zakonska stabilizacija dinarja omogočila nemoten odliv, namesto da bi spodbudila dotok tujega kapitala, in to v trenutku, ko je bil jugoslovanskim bankam in podjetjem nujno potreben". Vse to je bilo vzrok, da je bilo leto 1931 usodno za plačilno

bilanco države. Močno so se povečale plačilne obveznosti do tujine, hkrati pa se je močno zmanjšal presežek v menjavi s tujino. Prišlo je do precejšnjega pomanjkanja deviz. To je iz svojih rezerv pokrila Narodna banka, in sicer z namenom, da bi ohranila mednarodni tečaj dinarja na ravni, ki je bila določena z zakonom. Avgusta 1931 je Narodna banka ukinila bankam vse do tedaj odobrene, a še neizrabljene kredite, da bi zmanjšala pritisk na devizne rezerve. Narodna banka je dvignila tudi eskontno stopnjo, in sicer s 6 % na 7 %. Posledice restriktivne monetarne politike v državi so se kazale v precejšnji deflaciji in posledično veliki nelikvidnosti podjetij. Vse bolj je bilo jasno, kot pravita Lazarevič in Prinčič (2000, str. 52), "da se približuje trenutek, ko bodo devizne rezerve jugoslovanske države povsem izčrpane in se novega tečajnega razmerja ne bo mogoče več ubraniti". Jugoslovanska vlada se je zato zgledovala po Veliki Britaniji. Tam so namreč 19. septembra 1931 sklenili, da bodo opustili zlati standard in devalvirali funt za 38 %. Ker je bila jugoslovanska država z Veliko Britanijo precej tesno povezana, je ukinila konvertibilnost dinarja in ponovno uvedla devizne omejitve.

Zaradi deviznih omejitev je bilo podjetjem nenadoma oteženo poslovanje s tujino. Ker podjetja niso imela deviz (oziroma so do njih težje dostopala), so težje dostopala na tuje trge, zato je upadel obseg mednarodnih blagovnih tokov. Posledica vsega tega je bil drastičen padec jugoslovanskega izvoza. Lazarevič in Prinčič (2000, str. 52) pravita: "Ta je leta 1931 po vrednosti dosegal le še nepolnih 40 % tistega iz srede dvajsetih let". Gospodarske razmere so se zelo poslabšale, še zlasti v panogah, ki so temeljile na izvozu. Te panoge so bile imune tudi na devalvacijo dinarja, saj je močna deflacijska politika Narodne banke sproti izničevala sicer pozitivne učinke devalvacije dinarja. Vsesplošen padec tako kmetijskih kot industrijskih cen je povzročil velik padec kupne moči ter posledično tudi povpraševanja. S tem so se močno povečali dolgovi podjetij in prebivalstva; večina podjetij v državi je bila plačilno nesposobnih. Naporavanje zapadlih finančnih obveznosti je bil eden od pomembnih vzrokov za izbruh bančne krize. K tej je pripomogla tudi neusklajena poslovna politika denarnih zavodov, ki so precejšen del kratkoročnih sredstev vlagali v dolgoročne naložbe. Bančno krizo je poglobljala tudi restriktivna monetarna politika Narodne banke ter odliv kapitala iz države v času konvertibilnosti dinarja. Proti koncu leta 1931 so vlagatelji začeli množično dvigovati svoje prihranke, kar je za banke pomenilo zadnji udarec. Da bi se izognile nesolventnosti, so banke začele zavlačevati izplačevanje vlog.

Z letom 1930, ko se je pričela kriza, se je rast števila zaposlenih, ki je bila v slovenskem gospodarstvu do tedaj prisotna, ustavila. Do leta 1932 je število zaposlenih padalo približno s takšno dinamiko, kot je v letih gospodarske rasti naraščalo, kasneje pa se je stopnja zaposlenosti gibala približno na isti ravni. Stopnja brezposelnosti v slovenski ekonomiji je v letih krize znašala v povprečju 27 %. Opazen je bil znaten porast sive ekonomije, v njej naj bi se ustvaril skorajda enak dohodek kot v realni gospodarski aktivnosti. Padec donosnosti v industriji je zahteval tudi zniževanje stroškov, to je pomenilo nadomeščanje dražje delovne sile s cenejšo in zniževanje plač zaposlenih. Povprečni mesečni zaslužki so se med krizo znižali za 40 %. Kriza je prizadela celotno slovensko industrijo, najhujše posledice pa so bile v gradbeništvu. Fischer et al. (1998, str. 132) pravijo: "Zaradi krize se je upočasnila

industrializacija Slovenije, ki je bila glede na pretežno agrarno strukturo družbe nujnost, če se je želelo izogniti velikim socialno gospodarskim pretresom". Še posebno močno se je kriza odražala v finančnem sektorju. Finančne družbe (banke, hranilnice in posojilnice) so se soočale z likvidnostnimi težavami, saj je zaradi tezavriranja dvignjenih prihrankov pri posameznikih in vladne deflacijske politike kronično primanjkovalo gotovine. Vseeno so bile negativne posledice v primerjavi z denarnimi zavodi drugod po Jugoslaviji milejše. Država je nastalo krizo reševala v prvi fazi z intervencijo v kmetijstvu oziroma uveljavitvijo žitnega monopola na domačem trgu in v izvozni trgovini. Ker pa je bila v tistem času Jugoslavija ustanovna članica "agrarnega bloka", naj bi ji to pomagalo, da bi si v mednarodnih razmerah zagotovila višje izvozne cene. Takšna intervencija kmetom na Slovenskem ni koristila, saj intervencijski ukrep ni segel do regulacije same pridelave žit. Aprila 1932 je bil sprejet zakon o zaščiti kmetov, ki je legaliziral dejansko stanje (velik delež dolga) in razglasil moratorij za kmečke dolgove. Eden od členov zakona je zaščitil tudi denarne zavode, ki bi med moratorijem zaradi motenih kreditnih odnosov in povečanega dviga hranilnih vlog zašli v težave. V takšnem primeru je lahko ministrski svet izdal uredbo, s katero so bili za banko določeni daljši roki za izplačilo denarnih terjatev in hranilnih vlog. Kriza je Jugoslavijo zelo prizadela, saj je povzročila nenaden in nagel zlom izvozne trgovine s kmetijskimi pridelki, padec njihovih cen in posledično kupne moči kmetov, padec cen industrijskih proizvodov, vsesplošno znižanje plač, visoko stopnjo brezposelnosti in zlom oziroma ohromitev zasebnega bančnega sektorja (Lazarević & Prinčič, 2000, str. 53).

V letu 1934 so se začeli kazati prvi znaki oživljanja gospodarstva, naraščal je predvsem obseg proizvodnje in zaposlenosti. Gospodarsko okrevanje je bilo posledica povečanega povpraševanja na najpomembnejših tujih trgih, predvsem na nemškem, avstrijskem, italijanskem in češkem. Struktura jugoslovanske blagovne menjave s tujino je ostala nespremenjena, spremenila se je zgolj njena oblika. Pojavilo se je klirinško poslovanje, to je blago za blago. Kljub temu je bilo treba razrešiti dva ključna gospodarska problema, ki sta bila pogoj za stalno gospodarsko konjunkturo, in sicer sanacijo bančnega sistema in obnovitev plačilne sposobnosti kmetov. Jugoslovanska vlada je leta 1936 izdala Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov, s katero so kmetom odpisali polovico dolgov. Reševanje problema kmetijstva je potekalo vzporedno s sanacijo bančnega sistema. Država je ustanovila tako imenovano slabo banko, očiščene finančne institucije pa so za svoje dotlej neizterljive terjatve prejele državne obveznice, ki so jih lahko unovčile z lombardiranjem in tako prišle do gotovine ter si posredno povečale likvidnost.

Državni ukrepi za reševanje gospodarske krize so segali tudi na področja, ki navidezno niso imela zveze z ekonomijo. Država je odločneje intervenirala na trgu dela, kjer je omejevala stavkovne valove in določila minimalne plače. Spremembe so bile vidne tudi na družbenem področju. Nekateri so bili vse bolj prepričani o dokončnem zlomu tržno-liberalne doktrine in propadu kapitalizma. Povečala se je popularnost novih politično-idejnih doktrin (predvsem nacionalizma in komunizma), ki so obljubljale hitre in privlačne rešitve. Posledice krize na

Slovenskem in tudi drugod niso bile odpravljene do druge svetovne vojne, kar je mnoge še utrjevalo v prepričanju, da so potrebne radikalne ekonomske in politične spremembe.

Gospodarska kriza ni povzročila zgolj zmanjšane obsega poslovanja, visoke stopnje brezposelnosti, splošne nelikvidnosti ter padca cen, pač pa tudi precejšnje spremembe v zunanji in notranji strukturi podjetij. Lazarević (1997, str. 85) pravi: "Na podlagi statističnih podatkov Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani je zbrano gradivo v sledečih vrsticah, ki naj služi za bodočo podrobno analizo problema gospodarske krize, ki je zapustila tako vidne sledove, da bi jih tudi v mirnejših letih prosperitete ne bilo mogoče prav hitro zabrisati".

Tabela 12: Število obratov v posameznih letih

Konec leta	Trgovine	Obrti	Industrije	Gostinski obrati	Skupaj
1918	8.864	13.118	240	5.630	27.852
1922	12.389	17.127	440	5.604	35.560
1923	13.502	17.888	472	5.672	37.534
1924	13.738	18.691	486	5.644	38.559
1925	13.937	19.764	495	5.587	39.783
1926	14.247	20.952	506	5.578	41.283
1927	14.464	22.150	514	5.558	42.686
1928	14.436	23.327	522	5.566	43.851
1929	14.304	24.346	533	5.600	44.783
1930	14.393	25.323	544	5.619	45.879
1931	14.405	25.774	563	5.669	46.411
1932	13.962	25.429	577	6.004	45.972
1933	12.632	24.093	595	6.012	43.332
1934	11.259	22.724	602	6.002	40.587
1935	10.283	22.002	614	5.969	38.868
1936	9.900	21.500	620	5.984	38.004
1937	10.054	21.697	615	6.127	38.493
1938	10.365	22.188	609	6.228	39.390

Vir: J. Traven, Gospodarska kriza v luči statistike pridobitnih podjetij, 1939, str. 257.

Zgornja tabela nam kaže, da je bila v obdobju med 1918 in 1922 zabeležena največja rast števila trgovskih, obrtnih in industrijskih podjetij, nato je število imenovanih obratov zlagoma naraščalo do kriznega obdobja. Število gostinskih obratov se je čez celotno časovno obdobje gibalo na konstantni ravni. Leta 1932, ko je gospodarska kriza v državi dosegla svoj vrh, je pričelo upadati število trgovskih in obrtnih podjetij, pri čemer je prednjačila trgovska panoga, saj se je tega leta število trgovskih podjetij zmanjšalo za 3 % glede na preteklo leto (1931). Število obrtnih lokalov pa se je v istem letu zmanjšalo za 1,3 % v primerjavi z letom poprej.

Število industrijskih obratov in gostinskih lokalov je še nekaj prihodnjih let zapored naraščalo. Kot vemo, je gospodarska kriza najprej prizadela kmetijstvo in močno znižala cene kmetijskih izdelkov. S tega vidika je logično, da je bila najprej na udaru trgovina. V tistem času so med prodajnimi artikli v trgovskih lokalih prevladovali kmetijski pridelki (industrijski so bili manj zastopani, saj je bilo tovrstne produkcije manj), zato je z nastopom krize v kmetijstvu trpela tudi prodaja kmetijskih izdelkov. Število industrijskih obratov je naraščalo vse do leta 1936, ko se je rast ustavila, naraščanje števila gostinskih obratov pa je trajalo do leta 1933.

3 USPEŠNI SLOVENSKI PODJETNIKI IZ OBDOBJA MED OBEMA VOJNAMA

V tem delu naloge bom predstavil nekatere od slovenskih podjetnikov, ki so znali svoje poslovne ideje uspešno udejanjiti v praksi. Njihove skupne značilnosti so bile podjetniška iznajdljivost, preudarnost, varčnost in skromnost. Med slovenskimi podjetniki, kot je v nalogi že omenjeno, je bilo bolj malo takšnih, ki bi že v izhodišču imeli trdne gnotne temelje ali bi izhajali iz močnih podjetniških socialnih okolij. Večinoma so izhajali iz ruralnega okolja in skromnih razmer. Izjema pri tem je bil Franjo Sirc.

Slovenski podjetniški duh je bil v večini primerov sprva omejen na trgovino, po prvi svetovni vojni pa se je aktivnost slovenskih poslovnežev razširila tudi na industrijo. Slovenske industrialce srečamo tako v kemični, prehrabni, kovinskopredelovalni, gradbeni kot usnjarski in tekstilni industriji. Z udeležbo v investicijsko zahtevnejših panogah jim je bilo omogočeno, da so lažje vstopali v večje in pomembnejše poslovne projekte. V panogo, v kateri so delovali, so vstopili z relativno malo lastnega kapitala. Ravno to dokazuje, kako pomembno vlogo je pri razcvetu slovenskega podjetništva imela dostopnost do finančnih storitev, kar pa je bilo tesno povezano s tujim kapitalom, predvsem češkim.

Podjetniki so poleg navedenega morali imeti močno razvit smisel za podjetništvo in sposobnosti, ki so s podjetništvom povezane. Predvsem so morali obvladati poslovanje in njegove temeljne funkcije: planiranje, organiziranje, vodenje in kontroliranje (Dimovski, Penger & Žnidaršič, 2005, str. 4–5). Morali so znati uporabljati informacije, ki predstavljajo enega ključnih dejavnikov za uspešno planiranje in postavljanje vizije podjetja (Kuhn, 1990, str. 18). Svoje poslovne poteze so morali načrtovati na daljši rok, saj so morali planiranje upoštevati kot bistveni del poslovnega procesa (Pučko, 2001, str. 264; Pučko, 2006, str. 59). Tudi Gälweiler (1986, str. 29) poudarja pomen planiranja, ko pravi: " Ob vseh bistvenih dejavnosti v podjetju je v začetni fazi najpomembnejše ravno planiranje". Za mala družinska podjetja in njihov uspešni začetek je strategija tudi zelo pomembna. Meyer (2010, str. 51) pravi: " Za uspešno planiranje poslovnih procesov v malem podjetju je ključnega pomena strateško vsebinsko načrtovanje". Podjetniki, ki jih obravnavam, so morali iz navedenih razlogov v vizijo svojih podjetij zelo preudarno vključiti planiranje in strategijo. Da so z lastno poslovno zamisljivo na trgu, kjer so vladale konkurenčne razmere, sploh obstali, so morali s finančnimi sredstvi ravnati zelo preudarno. Poleg tega so morali biti tudi izjemno inovativni, saj so podjetniki ključni nosilci, ki vpeljujejo inovacije v proizvodni proces

(Sušjan, 2006, str. 196). Seveda pa so za doseg inovacij in njihovo vpeljavo v proizvodnjo potrebovali obsežnejša finančna sredstva. Potreben dostop do kapitala jim je omogočala čedalje bolj razvejana in dostopna mreža finančnega servisa. Vendar razpoložljiva finančna sredstva pogosto niso zadoščala, zato so se lotili investiranja tudi v povezavi s tujim kapitalom. Prek poznanstev in s pomočjo lastnega ugleda so navezali stik s tujimi kapitalskimi krogi. Glede na dejstvo, da je bil finančni servis v 30. letih 20. stoletja že dokaj razvit, so lažje privabili tuj kapital, ki jim je omogočil precejšnjo ekspanzijo. Z njegovo pomočjo so investirali v modernizacijo obstoječih tovarn, širitev proizvodnje in v vstop v druge poslovne projekte. Vse to jim je omogočilo, da so postali bolj konkurenčni. Pričeli so nastopati na širšem trgu, izven lokalnih meja.

3.1 Franjo Sirc, trgovec in industrialec iz Kranja

3.1.1 Življenjska pot

Franjo Sirc se je rodil 27. novembra 1891 v Kranju očetu trgovcu s kmetijskimi pridelki in materi gostilničarki. Ko mu še ni bilo osem let, mu je umrl oče, mati pa se je še istega leta poročila z vdovcem Albinom Rantom, sicer kranjskim trgovcem. Zakon ni bil srečen. Franjev oče Rant se je vdajal pijači in grdo ravnal z novo družino, zato se je Franjeva mati ločila in za svojo terjatev iz konkurza odkupila nekaj od propadle Rantove trgovine. Leta 1905 je prijavila trgovino z mešanim blagom v Kranju v Savskem predmestju. Franjo je od leta 1898 do 1902 obiskoval štirirazredno deško ljudsko šolo v Kranju, kasneje pa štiri razrede kranjske gimnazije cesarja Franca Jožefa. V šoli ni bil posebno uspešen, vzrok za to so bile gotovo neurejene domače razmere. Drugi letnik nižje gimnazije je moral ponavljati. Leta 1907 je s pomočjo štipendije nadaljeval šolanje na Češko-slovanski trgovski akademiji v Pragi, ki jo je končal leta 1909.

Franjo se je zaljubil v Zdenko Pirc, hčerko kranjskega občinskega svetovalca (ter do leta 1913 poslanca kranjskega deželne zbornice) Cirila. Ljubezensko idilo je prekinilo Franjevo enoletno služenje vojaškega roka v pehotnem polku v Ljubljani. Kasneje je moral še na orožne vaje na Kras, kjer je pridobil čin kadeta, tj. častniškega kandidata v rezervi. Ko se je začela prva svetovna vojna, je moral v vojsko. Med njo je bil pri komandi divizije najprej na ruskem bojišču v Galiciji, ko pa je maja 1915 avstro-ogrski vojski napovedala vojno še Italija, je bil Sirčev polk jeseni tega leta prestavljen na soško fronto. Naslednje leto je bil Sirc poslan na Tirolsko, kjer je sodeloval v avstrijski ofenzivi. Maja 1918 je prišel iz vojske na dopust z izgovorom, da bo vojski dobavljal suhe gobe. Iz vojske je bil kmalu nato odpuščen kot rezervni nadporočnik. Doma je bil vodja trgovine. Tik pred razpadom Avstro-Ogrske se je z mladostno ljubeznijo Zdenko tudi poročil, kmalu zatem pa dobil špansko gripo in skoraj umrl. Mladi par si je svoj dom sprva uredil pri ženinih starših.

Kot uspešen trgovec si je Sirc kmalu pridobil velik ugled. Avgusta 1919 je bil izvoljen za predsednika "Gremija trgovcev" v Kranju, ki mu je predsedoval vse do leta 1936. Ker se je priženil v družino Pirc, je prišel v politično zelo razgibano okolje. Tast Ciril je bil pomemben

liberalni veljak in od leta 1921 kranjski župan. Franjo se je začel navduševati nad združitvijo s Srbi in Hrvati in tudi v političnem smislu se je navdušil nad liberalci. Tako je bil dejaven tudi v liberalnih društvih. Bil je član sokolske zveze že pred prvo svetovno vojno, saj se je v Sokolu športno udeleževal že med študijem v Pragi in službovanjem v Trstu. V 30. letih je bil član uprave Sokolske zveze ter član uprave Narodne odbrane, predsednik Jugoslovansko-češkoslovaške lige.

Sirčevo poslovno življenje je dajalo pečat tudi njegovi zasebnosti in zasebnosti njegove družine. Žena Zdenka je bila njegova tajnica in namestnica pri poslih. Leta 1920 se jima je rodil sin Ljubo. Družina je živela razmeroma udobno, a vseeno ne preveč razkošno meščansko življenje. Franjo Sirc je bil pogosto gost različnih uglednih prireditev.

Z začetkom druge svetovne vojne se je v življenju in poslovanju Sirca marsikaj spremenilo. Sirc se z nemško okupacijo ni mogel sprijazniti in ji je nasprotoval. Celotno njegovo premoženje (tako tovarna kot lastne nepremičnine) je prišlo pod nemško prisilno upravo in začela se je njegova razprodaja. Sirc se je odločil za odhod v Ljubljano, kar je aprila 1941 tudi realiziral. V Ljubljani je najel stanovanje in skušal rešiti, kar se je rešiti dalo. Kot lastnik tovarne je bil razlaščen in naenkrat obsojen na brezdelje, zato je leta 1942 doživel živčni zlom. Franjo Sirc je na začetku podpiral Mihajlovičevo gibanje, kmalu pa je vzpostavil stik z Osvobodilno fronto in z njo začel intenzivno sodelovati.

Po navedbah iz knjige J. Žontarja se je spomladi 1945 z vkorakanjem partizanske vojske za Sirca povečala negotovost. Ker je med vojno podpiral Osvobodilno fronto, sprva ni doživljal preziranj. Nasprotno, odprla se mu je nova, a kratkotrajna poslovna era. Oktobra 1945 so mu bile vrnjene med okupacijo zaplenjene nepremičnine. Ministrstvu za industrijo in rudarstvo, ki ga je vodil Franc Leskošek, je predložil načrt obnove tekstilne industrije in privolil v prostovoljno sodelovanje pri projektih, povezanih s tem. Na ministrstvu za industrijo je tako skrbel za obnovo tekstilne industrije. Postal je direktor plana na Direkciji za tekstilno industrijo. Čeprav se je prilagodil novemu režimu, so se začeli politični pritiski. Med drugim je bil tudi zaprt, a je bil zaradi poslabšanja zdravstvenega stanja s prestajanja zaporne kazni odpuščen. Umril je konec leta 1950 v Ljubljani (Kranjski trgovec in industrijalec Franjo Sirc, 2013).

3.1.2 Pot od praktikanta do veleindustrialca

Franjo Sirc je že med šolanjem kazal podjetniški talent. Da bi si izboljšal finančni položaj, je med študijem v Pragi prevedel ponudbo češkega proizvajalca centralnih kurjav. S prisluženim denarjem si je plačal šolnino, saj je bila trgovska akademija zasebna šola. Študijsko prakso je opravljal pri Češki industrijski banki v Pragi, v prostih urah pa je honorarno delal kot korespondent za slovenski, srbohrvaški in ruski jezik. Prvo službo praktikanta je po končanem absolutoriju dobil leta 1910 pri podružnici praške Živinostenske banke v Trstu, jeseni 1911 pa se je zaposlil v Ljubljanski kreditni banki. Po odsluženem vojaškem roku je dobil od Ljubljanske kreditne banke povabilo, naj se pri njih ponovno zaposli kot bančni uradnik. Ker

se je navduševal nad trgovino, sta z materjo raje odprla trgovino s suhimi gobami. Podjetje se je imenovalo "M. Rant, Trgovina z mešanim blagom". Zaradi pomanjkanja kapitala se je poslovanje podjetja gibalo precej na robu. Trgovina je tudi sicer predstavljala glavno gospodarsko dejavnost v Kranju, saj je zalagala tudi Goriško s Trstom in Koroško. V zadnjih dneh Narodne vlade Države SHS je Sirc odprl trgovino z mešanim blagom na drobno in debelo v Kranju. Naslednje leto, že v Kraljevini SHS, je pridobil koncesijo za trgovino z mešanim blagom na debelo z imenom "Franjo Sirc, Kranj. Import–Eksport". Materi je še naprej pomagal pri vodenju trgovine.

Poslovna pot Franja Sirca ni bila vedno uspešna. Januarja 1921 je v Ljubljani odprl podobno trgovino, kot sta jo imela z materjo v Kranju, vendar mu ni šlo najbolje, zato jo je čez dve leti odjavil. Eden večjih neuspehov se mu je zgodil s prodajo suhih gob v Anglijo. Londonski odjemalec je šel v stečaj, kar je bila za trgovino ogromna izguba. Začel se je zanimati za ponoven odhod v bančništvo. Leta 1922 je postal prokurist kranjske podružnice Slavenske banke in na tem delovnem mestu prišel v stik s poslovnimi krogi, ki so želeli pripeljati v slovensko gospodarstvo češki kapital. Maja 1923 so omenjeni poslovneži ustanovili turistično družbo z imenom "Internacionalna kopališka in hotelska družba Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev", ki je imela sedež na Bledu. Poslovna dejavnost podjetja naj bi vključevala turistične posle, posle, povezane z nepremičninami, in prevoznništvo. Septembra 1923 je bilo ustanovljeno vodstvo družbe, katerega član je postal tudi Franjo Sirc. Družba poslovno ni zaživela, podjetje je šlo leta 1927 v stečaj.

Ciril Pirc je leta 1912 v povezavi s pomembnimi kranjskimi liberalci osnoval tiskarno Sava, katere glavni namen je bil izdajanje narodno naprednega časnika Sava. Med prvo svetovno vojno je dejavnost zamrla, po koncu vojne pa je dal Pirc pobudo za ponovno oživitve dejavnosti tiskarne. V ta namen je angažiral zeta Franja. Na njenem ustanovnem občnem zboru je bil Sirc med ustanovitelji, ki so predložili največ delnic, zato je bil izvoljen tudi v upravni svet tiskarne, ki je postala delniška družba. Žontar (2005, str. 174) pravi: "Franjo Sirc ni bil le eden izmed delničarjev tiskarne, ampak jo je dlje časa tudi dejansko vodil in okoli leta 1930 izpeljal modernizacijo". Kasneje je bil polno angažiran v tekstilni tovarni, zato se je vodenju tiskarne odrekel.

Lastno poslovno priložnost je Sirc izkoristil predvsem v industrializaciji Kranja. Tekstilna industrija je na tem območju imela tradicijo, saj je obstajala že v Avstro-Ogrski. Prva je tekstilno tovarno postavila družba Jugočeška. Sredi 20. let se je jugoslovansko gospodarstvo pričelo stabilizirati in ponujale so se nove poslovne možnosti. Leta 1925 sta prišla v Kranj dva poljska industrialca in naslednje leto ustanovila tekstilno podjetje Intex. Podjetje je postavilo tovarno za izdelavo bombažnih tkanin. Z namenom izogibanja nevšečnostim pri vodenju podjetja, ki so nastale zaradi zadrževanja postopkov s strani oblasti, je kot glavni družabnik nastopila Slavenska banka, podružnica Kranj, eden izmed poslovodij pa je bil Franjo Sirc (Žontar, 2005, str. 54). Leta 1928 je češki podjetnik Arthur Heller ustanovil tekstilno tovarno Textilindus in tkalnico bombažnih tkanin v Stražišču. Kot lastnika sta se vpisala Franjo Sirc v

višini dveh tretjin in Franc Luznar v višini ene tretjine osnovnega kapitala. Zavoljo predpisov, ki so zahtevali, da mora biti kot poslovodja vpisan jugoslovanski državljan, je postal Sirc poleg Hellerja formalni poslovodja. Ko so se v Kranju ustalile tekstilne tovarne s tujim kapitalom, je Sirc začel misliti na ustanovitev lastne tovarne. Temu sta botrovala dva razloga: slabe izkušnje z družabništvom in zanimanje tujih industrialcev za njihov prihod na kranjsko območje. Sircu se je ponudila priložnost, ko je češki tovarnar František Bruna začel iskati zemljišče za izgradnjo tovarniške podružnice na Slovenskem. Sirc je priskrbel parcelo in z Brunovim zetom prijavil ustanovitev družbe Jugobruna Kranj.

Sirc je začel graditi tudi lastno tovarno, ki je bila v primerjavi z Jugobruno precej manjša. To je bila mehanična tkalnica, ki jo je postavil s svojim kapitalom in z bančnimi krediti. Z Bruno se je dogovoril, da bo tovarna sodelovala z Jugobruno na osnovi plačila dela. Jugobruna naj bi Sirčevi tkalnici dobavljala bombažno prejo, tkalnica pa s celotno zmogljivostjo proizvajala za Jugobruno. Tovarna je začela obratovati šele februarja 1930 in je zaposlovala približno 50 delavcev. Njena zmogljivost je bila med 800.000 in 1.250.000 tekočih metrov bombažne tkanine. Tovarna se je imenovala "Franjo Sirc, tekstilna tovarna, Kranj". Žontar (2005, str. 70–71) pravi: "Franjo Sirc je bil povezan tudi s tekstilno industrijo v Kočevju. Češki podjetnik Bohumil Horak je v sodelovanju z njim (jugoslovanskega državljana je potreboval za kritje) tu leta 1927 ustanovil podjetje "Kočevje, tekstilno industrijsko družbo z.o.z.". Podjetje je zgradilo v Kočevju tekstilno tovarno za izdelovanje bombažnih tkanin in pletenin. Ves vložen kapital (2 milijona dinarjev osnovnega in 4 milijone dinarjev obratnega) je bil pokrit s tujim kreditom. Poglavitni upnici sta bili Živinostenska banka iz Prage in Češka industrijska banka, ki je imela svoje zastopstvo v Ljubljani. Podjetje, ki je sprva zaposlovalo okrog 100 delavcev v eni izmeni, je do leta 1934 povečalo število zaposlenih na 400". Horak je v letu 1934 oddal tovarno v zakup Sircu, za obratovanje tovarne pa sta ustanovila novo družbo. Predsednik te družbe je postal Sirc.

Sirc je videl poslovno priložnost tudi v turizmu. Novembra 1931 je zaprosil občinsko vodstvo za izdajo obratnega dovoljenja za gostilniško obrt v Savskem predmestju št. 12. Tam je hotel odpreti gostilno, hotel in kavarno (Žontar, 2005, str. 74). V procesu podeljevanja gostilniške koncesije so prošnjo Franja Sirca obravnavali na seji občinskega upravnega odbora. Večina članov je glasovala za kljub ugovoru načelnika gostilničarske zadruga Mira Peterlina, da glede na obstoječo ponudbo gostinstva za novi gostilniški obrat ni nikakršne potrebe. Zaradi takšnih pripomb je o zadevi odločala pokrajinska (takrat banska) uprava. Glavni argument občinskega vodstva (takrat sreskega načelstva) je bil, da "število hotelov, kavarn in gostiln oziroma restavracij v Kranju trenutno popolnoma zadošča krajevnim potrebam" (Žontar, 2005, str. 74–76). Januarja 1932 je občinska uprava Sircu vseeno izdala dovoljenje za izgradnjo gostinskega lokala, februarja 1932 pa je Sirc dobil dovoljenje še za obratovanje hotela. Kranjski gostilničarji so se zaradi strahu pred konkurenco pritožili na izdano dovoljenje, a je pristojno ministrstvo za trgovino in industrijo njihovo pritožbo zavrnilo kot neutemeljeno. Franjo Sirc je izgradnjo bodočega hotela lahko nadaljeval. Z gradbenimi deli so zaključili oktobra leta 1933. Takrat je bilo na končnem pregledu ugotovljeno, da so dela

zaključena v skladu s predpisi in da je v hotelu 17 polno opremljenih sob, ki so primerne za prenočevanje tujcev. Sirc je tako končno dobil uporabno in obratno dovoljenje na svoje ime, in sicer za hotel, restavracijo in kavarno, a se mu načrt s hotelom in gostinstvom ni najbolje posrečil, zato se je popolnoma posvetil poslom svoje tovarne.

V letih od 1931 do 1933 je tovarna zaposlovala 40, leta 1937 pa že 190 delavcev. Takoj po koncu prve svetovne vojne so bili tekstilni delavci med najslabše plačanimi delavci v Sloveniji, v času, ko je že obratovala tovarna Franja Sirca, pa so mezde delavcev v njej presegle povprečne delavske mezde v drugih panogah. Ko se je končala gospodarska kriza, so se mezde v tekstilni industriji sicer povečevale, a prepočasi v primerjavi z rastjo cen potrošnih dobrin. Glavni problem je bil, da se mezde niso povečevale s takšno dinamiko, kot je naraščalo število zaposlenih. Iz tega razloga je leta 1935 Delavska zbornica zbrala podatke o delavskih zasluhkih, dolžini delovnega časa in ostalih delovnih pogojih. Žontar (2005, str. 83) navaja: "V Kranju so sredi leta 1935 povprečne dnevne mezde znašale: v Jugočeški 35,48, v Tekstilindusu 34,80, v Intexu 29,16, v Jugobruni 26,15, pri Sircu 24,69 in pri Božiču 21,51 dinarja. Tudi drugod po Sloveniji so bile povprečne delavske mezde v manjših podjetjih večinoma pod 25 dinarjev na dan. Normalni delavnik v Sirčevi tovarni je trajal 10 ur, če se je delalo v eni izmeni, če se je delalo v dveh izmenah, pa je izmensko delo teklo 9 ur. Delavci so bili socialno zavarovani".

Z začetkom druge svetovne vojne je Sirčeva tovarna dobila nemško upravo, po nalogu nemške občinske uprave je morala odslej delati za nemško vojsko. Sirc je svojega nameščenca pooblastil za vodenje tehničnih poslov, nemška uprava pa je pričela postopek za likvidacijo tovarne. Najprej so razprodali blago, material in stroje, tovarniške nepremičnine pa so prodali pod ceno.

Industrializacija Kranja v širšem obsegu se je pričela po prvi svetovni vojni. Tradicijo je že imela tekstilna industrija, ki je v zadnjih desetletjih avstro-ogrskega cesarstva skoraj propadla. V novi jugoslovanski državi, ki je bila v prvih letih odvisna od uvoza blaga, so se pojavile možnosti za njeno obnovo. Podjetni posamezniki so tako v povezavi s tujim kapitalom (največ s češkim) začeli ustanavljati tekstilne obrate. Eden teh je bil Sirc. Kot aktiven podjetnik in poslovnež v tekstilni industriji je imel nedvomno velike zasluge za industrializacijo Kranja, razmah tekstilne industrije in njeno modernizacijo. S preudarnim vlaganjem je neprestano povečeval tovarno in tako doprinesel k produktivnosti tekstilne industrije na Slovenskem. Sirc je imel pomembno vlogo tudi pri uvozu tujega kapitala v slovensko poslovno okolje. V obdobju njegovega angažmaja v bančnem sektorju je navezal stike s poslovnimi krogi, ki so bili povezani s češkimi kapitalisti. Z njihovo pomočjo je Sircu tudi uspelo širiti tekstilno industrijo v Kranju.

Ekspanzija industrije (predvsem tekstilne) je bila za Kranj velik razvojni korak. V 30. letih je na območju kranjske občine in njegove okolice nastalo več kot 6.000 delovnih mest. To je po eni strani pomenilo manjšo stopnjo brezposelnosti, po drugi pa večji standard prebivalcev. To

govori o tem, kako velike pozitivne gospodarske učinke je imela zasebna poslovna iniciativa iz predvojnega obdobja.

3.2 Milivoj Emil Lajovic, tovarnar iz Ljubljane

3.2.1 Življenjska pot

Milivoj Emil Lajovic se je rodil 16. avgusta 1886 v Vačah pri Litiji. V družini je bilo dvanajst otrok, tri hčere in devet sinov, najstarejšemu sinu je bil namenjen študij, ostali so se morali znajti sami. Milivoj Emil Lajovic, mlajši izmed otrok, je osnovno šolo obiskoval v Litiji. Po končanem šolanju je lastno kariero začel kot knjigovodja. Poslovno pot je začel v kartonažni tovarni in papirnici Bonač v Ljubljani, kamor je stopil v službo leta 1912. Ko se je začela prva svetovna vojna, je bil mobiliziran, zato je nekaj časa preživel v avstrijski vojski, in sicer v Galiciji, od koder se je srečno vrnil. Bil je izjemno podjeten, zato se je kmalu podal na samostojno podjetniško pot. Poročil se je dvakrat. Iz prvega zakona je imel tri hčere, iz drugega pa dva sinova. Po koncu druge svetovne vojne ga je komunistična oblast že tretji dan po prihodu v Ljubljano zaprla in nato na "Božičnem procesu" za božič 1945 obsodila na osem let strogega zapora. Zaplenjeno mu je bilo celotno premoženje. Leta 1947 so ga za kratek čas izpustili na prostost, leta 1949 pa je bil ponovno aretiran zaradi domnevnega sodelovanja s sinom. Obsojen je bil na tri leta zapora, ki ga je preživel na Reki (Lajovic, 2003, str. 9–114).

3.2.2 Lastna podjetniška pot

Po koncu prve vojne se je Lajovic vrnil v Ljubljano. Takoj leta 1919 se je lotil dela, povezanega z ustanovitvijo lastnega podjetja za izdelovanje kovinskih izdelkov. Po koncu prve svetovne vojne se je namreč pojavilo čedalje večje povpraševanje po pločevinasti embalaži, škatlah, tubah in podobnih artiklih. Ker je podjetnemu Lajovicu manjkalo kapitala, brez tuje pomoči ni šlo. Lastnik papirnice Bonač, pri katerem je bil Lajovic pred vojno zaposlen, mu je odstopil svoje skladiščne prostore na vogalu Resljeve in Komenskega ulice, trgovec Anton Lampret pa je za njegov projekt jamčil z lastnimi vrednostnimi papirji pri Jadranski banki, zato je pri tej banki Lajovic pridobil posojilo. 9. maja 1919 sta skupaj s poslovnim partnerjem Antonom Lampretom osnovala tovarno, kasnejši Saturnus. Lajovic je na Češkem nabavil primerne stroje in 16. oktobra na pristojnem sodišču registriral svoje podjetje z imenom "Tovarna pločevinastih izdelkov, Emil Lajovic, Ljubljana". Ker je trgovec Lampret jamčil za projekt, je imel pravico v podjetju nastopati kot tihi družbenik, zato je moral Lajovic na njegovo zahtevo spremeniti ime firme. 12. julija 1920 je bilo podjetje tako preimenovano v "Tovarna pločevinastih izdelkov, Emil Lajovic & drug, Ljubljana". Skromno proizvodnjo pločevinaste embalaže sta začela 12. februarja 1920 na vsega trinajstih strojih. Po izdelkih je bilo že na samem začetku veliko povpraševanja, saj je tovrstnih proizvodov na slovenskem in jugoslovanskem trgu zelo primanjkovalo. Spomladi leta 1921 sta družabnika kupila zemljišče v Mostah in se jeseni istega leta preselila tja. Lajovic in Lampret sta pričela širiti proizvodnjo tudi z nakupom dodatnih štirinajstih strojev. Kljub novi investiciji proizvodne zmogljivosti še zdaleč niso zadoščale glede na povpraševanje, ki se je še vedno

povečevalo. Jadranska banka, pri kateri je Lajovic dobil posojilo, je kmalu zašla v finančne težave, zato je podjetje pričela financirati Zadružna gospodarska banka. Konec junija 1921 je bila ustanovljena delniška družba in na željo te banke je bil že 7. julija izdan sveženj delnic v vrednosti 600.000 jugoslovanskih kron, kar je znašalo 150.000 dinarjev. 8. julija 1921 se je podjetje preoblikovalo v delniško družbo. Naziv podjetja se je glasil: "Tovarna izdelkov iz pločevine in kovin, Emil Lajovic & drug d.d., Ljubljana". Kapitalska struktura podjetja je bila naslednja: Zadružna gospodarska banka 50 %, Lajovic in Lampret pa vsak po eno četrtino. Oblikovali so se tudi upravni in nadzorni organi družbe, tovarniške posle sta operativno še naprej vodila oba družabnika. Novoustanovljena delniška družba je 19. septembra prevzela dotedanje premoženje tovarne Emil Lajovic & drug (Od pločevinke do avtomobilskega žarometa, 2013).

Ob prevzemu tovarne je bilo s strani nadzornih organov družbe odločeno, da se začne graditi novo dodatno tovarniško poslopje na že kupljenem zemljišču v Mostah. Zaradi problema v zvezi z litografijo se je pojavila še dodatna potreba po novem tovarniškem poslopiju. Dosedanja lokacija na Komenskega ulici ni bila primerna za širitev proizvodnje. Gradnja novih tovarniških prostorov se je začela 6. junija 1921, izvajalec del pa je bilo znano ljubljansko gradbeno podjetje "Ing. Dukič in drug". Gradbena dela so naglo potekala in 16. junija 1922 je proizvodnja v novih tovarniških prostorih že stekla.

Z izgradnjo novega tovarniškega poslopja v Mostah se je spremenila tudi lastniška sestava družbe. Zaradi obsežne investicije v moderno strojno opremo so bila potrebna dodatna finančna sredstva, zato je bila izpeljana nova dokapitalizacija družbe. Po delničarskem sporazumu so bili pri dokapitalizaciji dolžni sodelovati vsi družabniki, in sicer v enakem deležu. Če ena stran v polletnem roku ne bi želela vplačati dodatnega kapitala, bi to smela storiti druga stran. Lajovic in Lampret pri prvi dokapitalizaciji decembra 1921 nista popolnoma izkoristila njenih možnosti, zato se je njun lastniški delež zmanjšal na četrtino celotnega lastništva. Do tedaj sta namreč skupaj posedovala polovico vsega kapitala družbe. Njun lastniški delež se je v letu 1922 še zmanjševal in naj bi konec leta 1922 znašal le še 15 % vsega lastništva družbe. Hkrati so se s spremembo lastniške strukture podjetja začeli poglobljati spori med Zadružno gospodarsko banko na eni ter Lajovicem in Lampretom na drugi strani. Prišlo je celo do tožb med obema delničarskima skupinama. Spori so se deloma umirili z letom 1923, ko je prišlo do odstavitve Antona Lampreta z direktorske funkcije in njegove odstranitve iz lastništva podjetja. Hkrati z njim je bil z upravne funkcije odstavljen tudi Emil Lajovic, a je med novimi lastniki vztrajal do leta 1925, ko se je dokončno umaknil iz lastniške strukture tovarne. Da se je tovarna naglo širila ter bila uspešna in zato tudi kapitalsko privlačna, govori dejstvo, da je bilo leta 1925 v podjetju, današnjem Saturnusu, že 300 zaposlenih.

Emil Lajovic je z izkupičkom od prodaje lastniškega deleža v Saturnusu še isto leto odprl podjetje za proizvodnjo pločevinaste embalaže, ki je bilo še posebej specializirano za proizvodnjo tub. Podjetje je bilo tri leta kasneje (leta 1928) preneseno v Ljubljano, na

Kamniško ulico za Bežigradom. Tovarna je proizvajala vse vrste pločevinaste embalaže za prehrambne, kozmetične, kemične in sanitetne namene. Poleg tega so izdelovali še embalažo za vsakdanjo rabo: pločevinaste doze, skrinjice in šatulje. Podjetje je hitro raslo in se širilo, že pred letom 1930 je v tovarni Tuba imelo delo 100 zaposlenih, med katerimi so prevladovali delavci. Bilo je tudi nekaj tehničnih nameščencev, ki so skrbeli za modernizacijo tovarne. Podjetje je bilo usmerjeno predvsem na domači slovenski trg, velik potencial pa je predstavljalo tudi ostalo jugoslovansko tržišče, torej hrvaški, srbski in bosanski trg. Velika gospodarska kriza, ki je na začetku 30. let 20. stoletja pustošila po Evropi, v Kraljevini Jugoslaviji pa se je v polnem razmahu pojavila v letu 1933 in začetku 1934, tovarne ni posebno prizadela. Vzrok za to je bil proizvodni asortiment, ki je bil usmerjen pretežno v industrijsko potrošnjo. Tudi prodaja pločevinaste embalaže za široko potrošnjo se je v kriznih letih presenetljivo dobro obdržala, kar gre pripisati dejstvu, da se tovrstna embalaža pri vsakdanjih potrošnikovih in gospodinjskih opravilih vselej potrebuje. Z začetkom okrevanja jugoslovanskega gospodarstva v drugi polovici 30. let pa je povpraševanje po izdelkih Tube ponovno hitro raslo. Po zaslugi lastnikove marljivosti in vztrajnosti je bilo v drugi polovici 30. let v tovarni več kot 120 zaposlenih. V samo desetih letih je podjetje zraslo od obrtne delavnice do srednje velikega kovinskopredelovalnega podjetja. Lajovic je v podjetje uvajal pomembne tehnološke novosti in inovacije.

Milivoj Lajovic se je kot podjetnik dokazal v kovinskopredelovalni industrijski panogi. S trdom, marljivostjo in podjetniško naravnostjo je bil eden od ustanoviteljev dveh, še danes delujočih kovinskih tovarn. Z uvajanjem pomembnih tehnoloških novosti, kot je proizvodnja napihljive embalaže in plastičnih pokrovov, je podjetje v 30. letih uspešno kljubovalo močnemu konkurenčnemu pritisku. S tem je Lajovic precej doprinesel k razvoju slovenskega gospodarstva, predvsem kovinskopredelovalne industrije.

3.3 Josip Slavec, stavbenik iz Kranja

3.3.1 Življenjepis

Josip Slavec se je kot sin vaškega zidarskega mojstra in gospodinje rodil 12. aprila 1901 v Tacnu pri Ljubljani. Šolati se je začel v dvorazredni osnovni šoli v Šmartnem pod Šmarno goro (od 1907 do 1909), kasneje pa je obiskoval šestrazredno ljudsko šolo v Šentvidu nad Ljubljano (od 1909 do 1913). V šolskem letu 1914/1915 je obiskoval še ponavljalno šolo v Šmartnem pod Šmarno goro. Bil je zelo bister učenec, kar dokazuje tudi njegov učni uspeh, kljub temu pa ni nadaljeval šolanja na gimnaziji. Glavni razlog za takšno odločitev staršev je bilo pomanjkanje finančnih sredstev.

Josip se je pri očetu priučil zidarskega poklica in se kasneje (med prvo svetovno vojno) izučil stavbne obrti pri tržiškem mestnem stavbnem mojstru Augustu Wagnerju. Obenem se je dodatno šolal na Državni obrtni šoli v Ljubljani, kjer je 22. marca 1921 končal stavbno rokodelsko šolo z odličnim uspehom.

Josip Slavec se je leta 1927 poročil z Zoro Robežnik, dekletom iz premožne ljubljanske družine. Za doto je dobila od staršev hišo v Kranju na Kokrškem predmestju. V zakonu se jima je rodil edini potomec, sin Saša. Med drugo svetovno vojno se je Josip kmalu pridružil Osvobodilni fronti, sprva s sodelovanjem in kasneje tudi z aktivno udeležbo v gibanju. Maja 1945, po prenehanju nemške okupacije, je ministrstvo za gradnje organiziralo centralno gradbeno podjetje za Slovenijo. Angažiralo je za gradbene projekte izkušenega Slavca, ki se je tudi sam velikodušno ponudil za sodelovanje. Sodeloval je pri ustanovitvi gradbenega podjetja GRADIS ter pri gradnji in dograditvi bolnišnice TBC Golnik, kjer je bil nazadnje tudi zaposlen. Upokojil se je leta 1967, umrl pa leta 1978 v Kranju.

3.3.2 Poslovna pot

Kot sem omenil, je Josip Slavec kot vajenec začel svojo poslovno pot pri zidarskem mojstru Wagnerju, kjer je delal dve leti in prehodil pot od zidarskega pomočnika do glavnega stavbnega polirja. Po končanem šolanju se je zaposlil v tehničnem biroju ljubljanskega gradbinca dr. Miroslava Kasala. Leta 1923 se je zaposlil pri ljubljanskem gradbenem podjetju Slograd in vodil zidarska dela predvsem na območju Kranja. Spomladi leta 1931 je prostovoljno odpovedal službo. Bil je zelo zanesljiv in priden delavec, ki je zelo vestno opravljal zaupane mu naloge (Žontar, 2001, str. 15–17). Slavec je s tem dejanjem stopil na samostojno obrtniško pot in julija 1925 opravil izpit za zidarskega mojstra. Z naglim razvojem Kranja sredi 20. let so se podjetnemu Josipu ponudile številne poslovne priložnosti. V Kranju je sprva kupil parcelo, na kateri je postavil podjetje, ki je kmalu pridobilo koncesijo za opravljanje samostojne obrti. Firmo za opravljanje in projektiranje vseh gradbenih del je Slavec registriral 24. junija 1926 kot "Stavbno podjetje Josip Slavec" (Žontar, 2001, str. 18).

Josip Slavec je posloval največ v Kranju. Gradil je Mehanično tovarno pletenin IKO, puškarsko šolo v pritličju Narodnega doma, puškarno ter obnavljal različne stanovanjske in cerkvene kranjske objekte. Gradil je tudi turistične objekte. Tako je poleti 1929 zgradil kopališče Jasna za potrebe letoviškega turizma v Kranjski Gori. Njegovo podjetje je zgradilo tudi stavbo kina Radio v Jesenicah, različne stanovanjske hiše po vsej Gorenjski ter železničarsko naselje v Ljubljani za Bežigradom. Finančno poročilo podjetja Slavec je konec leta 1927 izkazovalo 525.779 dinarjev aktive ter 257.458 dinarjev pasive, torej je dobiček tega leta znašal 268.321 dinarjev. Število zaposlenih se je zaradi močno prisotne sezonske komponente v podjetju nenehno spreminjalo. 1. julija leta 1927 je bilo zaposlenih 19 delavcev. Konec leta 1928 je pridobil ugodno posojilo in občutno razširil svojo poslovno dejavnost. To dokazuje podatek, da je, kot pravi Žontar (2001, str. 21), "bilanca podjetja na dan 31. decembra 1929 izkazovala 4.554.704 dinarjev aktiv in 3.907.330 dinarjev pasiv". Premoženje podjetja je torej na ta dan znašalo 647.374 dinarjev, povečalo pa se je tudi število zaposlenih.

Ambiciozni Slavec je vseskozi iskal tudi zahtevnejše gradbene projekte, zato se je podjetje usmerjalo tudi v gradnjo infrastrukturnih objektov, kot so ceste in železniške poti. Tako je podjetje uspešno zgradilo most v Nomenju v Bohinju ter cestne oporne zidove. V letih

1927/1928 je Slavčevo podjetje dobilo naročilo blejske občine in zaradi turističnih načrtov zgradilo zahtevnejši most čez reko Savo. Februarja 1929 je Direkcija državnih železnic na licitaciji med osmimi konkurenti izbrala podjetje Josipa Slavca za gradnjo mostu čez Savinjo na železniški postaji Zidani Most. Gradnja je morala biti končana konec maja 1930, podjetje pa je začelo graditi 1. maja 1929. Dela so končali v roku in most sredi avgusta naslednje leto izročili v uporabo. Navedeni gradbeni dosežek je za podjetje Slavec pomenil pomembno priporočilo, tako da je odslej smelo sodelovati pri izvajanju najzahtevnejših gradbenih projektov.

Leta 1929 se je Slavčevo podjetje vključilo v velikopotezne načrte blejskega hotelirja Ivana Kende. Dela so vključevala preureditev hotela Park, povečanje kavarne Kazina, izgradnjo dveh povezovalnih hodnikov med hotelom Park in kavarno Kazina ter izgradnjo novega grajskega kopališča. Za vse naštete gradbene projekte je gradbinec Josip Slavec z Ivanom Kendo sklenil pogodbo na ključ. Pri projektu so se zaradi začetka gospodarske krize pojavile težave. Zadružna gospodarska banka naročniku projekta Kendi ni reprogramirala posojila, tako da je ta podjetju Josipa Slavca težko poravnaval plačilne obveznosti. Dokaz za poslovne težave navaja Žontar (2001, str. 25): "Bilanca njegovoga (Slavčevega, op. a.) podjetja z dne 31. 12. 1929 je že izkazovala dolg Ivana Kende v višini 1.003.046 dinarjev, bilanca čez dve leti (31. 12.1931) pa dolg v višini 4.120.000 dinarjev". Zaradi likvidnostnih težav podjetju gradnje ni uspelo končati po načrtu. Finančni izpad je zelo prizadel delovanje Slavčevega podjetja, saj zaradi nezadostnih sredstev ni bilo možno izvajanje gradbenih projektov. Podjetju je leta 1933 zaradi Kendovih dolgov grozil stečaj, zato so mu s finančno pomočjo priskočili na pomoč ženini sorodniki. Posledica tega je bilo organizacijsko in lastniško prestrukturiranje obstoječega podjetja "Stavbno podjetje Josip Slavec" v "Gradbeno družbo Josip Slavec & comp.". S tem je podjetje Josipa Slavca po poslovnem fiasku prišlo deloma v roke drugih lastnikov, Slavec pa je poleg Milana Robežnika še vedno nastopal kot poslovodja družbe. Kljub temu je Slavčevemu podjetju zaradi omejene likvidnosti vseskozi grozil rubež, zato so bili konec septembra družbeniki prisiljeni spremeniti družbeno pogodbo. Iz družbe je izstopil Vinko Robežnik, sestava vodstva družbe pa je ostala nespremenjena.

Kot sem že omenil, je gradbeno podjetje Slavec največ gradilo v Kranju. Eden njegovih projektov je bila dozidava hotela Stara pošta. Pomembni gradbeni projekti so bili tudi adaptacija gostilne Jelen, dograditev tovarne opeke Zabret, gradnja belilnice in skladišča v Inteksu, gradnja Tekstilindusa in dograditev poslopja Državne tekstilne šole. Podjetje je zgradilo Sokolski dom na Bledu, več meščanskih hiš v Kranju in Ljubljani, transformator na Polici, obmejno karavlo v Zalem Logu, železniško postajo Rateče Planica ter nadvoz v Radovljici. Ker se je v začetku 30. let v Jugoslaviji začela gospodarska kriza in stagnacija gospodarstva, so se javna naročila zelo zmanjšala. Na Pokljuki je Slavčevo podjetje zgradilo dom Smučarskega kluba Ljubljana, na Jesenicah pa adaptiralo Čufarjevo kopališče. Podjetje je načrtovalo tudi obnovo kranjskega kopališča.

V 30. letih 20. stoletja je takratna država Kraljevina Jugoslavija začela posvečati posebno pozornost banovinskim cestam in mostovom. Gradbena družba Slavec je pričela graditi lesene in kasneje še betonske mostove čez reko Kokro. Zaradi obsežnih gradbenih projektov je podjetje potrebovalo preskrbo z gradbenim materialom, zato je z nekaterimi posestniki sklenilo pogodbo o zakupu izkoriščanja porfirnega materiala za 15 let. Podjetje je začelo tudi obsežnejše investicije v strojno opremo. Nabavili so stroje za proizvodnjo peščenega drobljenca ter za proizvodnjo makadamskega posipa. Leta 1934 je Slavčevo podjetje zmagalo na razpisih za gradnjo treh velikih mostov: železobetonskega prek Kolpe pri Metliki in dveh drugih mostov. Pri gradnji mostu čez Kolpo se je zgodila delovna nesreča, pri kateri so se štirje delavci podjetja Slavec smrtno ponesrečili. To je bila edina večja delovna nesreča podjetja Slavec.

Gradbeno podjetje Slavec je dobivalo tudi naročila za gradnjo vojaških objektov. V letih med 1932 in 1935 je gradilo vojašnice in vojaška skladišča v Bohinjski Beli, Novem mestu in Karlovcu. Konec 30. let, ko se je pojavila nevarnost vojaških spopadov, je Slavčevo podjetje gradilo protitankovske rove ter zaklonišča. Glede na to, da se je vojna začela hitro in nenapovedano, okupirana država ni bila zmožna poravnati Slavčevih terjatev.

Od leta 1933 naprej je Gradbeno podjetje Slavec neprenehoma raslo, kar dokazujejo tudi finančni rezultati. Leta 1935 so bili v podjetju zaposleni 3 režijski delavci, 30 kvalificiranih delavcev in od 100 do 150 nekvalificiranih delavcev. Stopnja fluktuacije je bila precejšnja, kar je bila za podjetje dokaj veliko slabost. Žontar (2001, str. 40) pravi: "V letu 1935 je navedena vrednost strojev podjetja 300.000 dinarjev, leta 1938 pa že 1.500.000 dinarjev, torej se je kar petkrat povečala". Podjetje je tudi nepretrgoma posodabljal lasten strojni park. J. Žontar navaja, da je imelo podjetje Slavec pred vojno za takratne standarde vrhunsko mehanizacijo (Žontar, 2001, str. 40–41). Slavec je namenjal veliko skrb tudi socialnim pravicam delavcev. Delavci so bili deležni rednega plačila, primernih delovnih pogojev ter zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja, zato v podjetju nikoli ni prišlo do stavke. Slavec se je v začetku 40. let odločil ponovno pridobiti nadzor nad podjetjem. Marca 1941 se je z Avgustom Robežnikom in Milanom Robežnikom dogovoril, da družba z 31. aprilom znova preide v njegovo stoo odstotno last, zato je moral poslovnima partnerjema do konca julija 1942 izplačati kupnino. Za podpis vzajemnega dogovora zaradi nevarnosti vojaškega izbruha ni bilo več časa.

Med okupacijo je bilo podjetje Slavec vključeno v nemško gradbeno organizacijo Todt, ki je izvajala gradbena dela v vojaške namene. Podjetje Slavec je adaptiralo in gradilo predvsem mostove. Ob porušeni mostovih so gradili zasilne lesene mostove, in sicer v Kranju, Podnartu, Smladniku ter leseni provizorij za železniški nadvoz v Kranju. Izvedena je bila sanacija cest in železnic. Julija 1941 je nemška okupacijska oblast prevzela nadzor nad podjetjem, septembra istega leta pa se je Slavec vrnil v podjetje. Podjetje je gradilo t. i. "Nemško cesto" v Ljubljani in poštne garaže v Kranju.

Zasebni gradbinec Josip Slavec je bil aktiven v gradbeni stroki. Spočetka je njegovo podjetje sodelovalo pri manjših in rutinskih gradbenih projektih, po zaslugi stalnega posodabljanja in zaradi lastnikove strokovne rasti pa se je podjetje začelo lotevati tudi najzahtevnejših gradbenih projektov. Omenjeni podjetnik je gradbeni panogi doprinesel veliko podjetniškega duha in strokovne spretnosti. Po eni strani je bil njegov prispevek popolnoma praktične narave, saj je podjetje gradilo pomembne infrastrukturne objekte, ki so dali močan pečat razvoju gospodarstva na slovenskem območju, stanovanjske stavbe in tudi tovarniške objekte, po drugi strani pa je podjetje zaposlovalo precejšnje število ljudi in presevalo uveljavljene meje v gradbeni stroki. Podjetnik Slavec je s svojim podjetjem sodeloval pri najzahtevnejših gradbenih projektih, prebrodil je finančni zlom z začetka 30. let in podjetje ponovno oživil. Podjetje se je ohranilo tudi v drugi svetovni vojni in je nemoteno poslovalo do konca leta 1942, formalno pa je obstajalo do konca leta 1944.

3.4 Stavbenik Matko Curk

3.4.1 Življenjska pot

Matko Curk se je rodil 24. februarja 1885 na skromnem posestvu v vasi Šturje v Vipavski dolini. Že kot štirinajstletni mladenič se je zaposlil v Mehanični predilnici in barvarnici v Ajdovščini, kjer je delal do začetka leta 1902. Aprila tega leta je odšel v Postojno, kjer se je učil za zidarja. Šolanje je aprila 1905 zaključil z opravljenim spričevalom. Kot zidar se je zaposlil najprej v Beljaku, kasneje pa v Ljubljani, kjer je bil v službi pri stavbnem podjetju Gustav Tonnies. Živel v skromnih razmerah in bil zelo varčen, saj je prihranke sproti nalagal v hranilnico. Jeseni leta 1905 se je vpisal v obrtno šolo v Ljubljani, kjer je marca 1907 prejel zaključno spričevalo. Takoj se je zaposlil pri Kranjski stavbni družbi, kjer je delal kot polir in od katere je konec leta 1911 prejel začasno polirsko spričevalo. Kobilica in Studen (1999, str. 14) pravita: "Prvega aprila 1912 je od deželne vlade prejel spričevalo o opravljenem izpitu za zidarskega mojstra".

Pretežni del prve svetovne vojne je Matko Curk preživel razmeroma mirno kot stražar v Unijah na Malem Lošinjju in v Labinu. Takoj po koncu vojne, v začetku septembra 1918, se je poročil z uradnico Zoro Hribernik, ki je izvirala iz ljubljanske meščanske družine. Z njo je imel tri otroke, od katerih je prvorojenec kmalu umrl.

Družina je bila za podjetnika zelo pomembna. Bili so tipična meščanska družina in temu primeren je bil tudi življenjski slog. Živeli so v prostorni vili na Mirju v Ljubljani. Otroka sta bila deležna izbrane meščanske izobrazbe večidel zasebnih šol. Kljub vsemu se je življenjski slog stavbnega podjetnika razlikoval od meščanskega sloga univerzitetnih profesorjev ter drugih intelektualcev, ki so živeli v soseščini. Poleg družine so bili med tednom v hiši na obedu tudi delavci ter najemniki stanovanja. Poleg tega je bilo gospodinjstvo družine Curk v veliki meri samopreskrbno. Vlogo gospodinje je v celoti prevzela žena, torej Zora Curk. Več kot to, gospodinja je aktivno vodila gospodinjstvo in ga ni zgolj nadzorovala, kot je bil običaj v "boljših" meščanskih družinah. Podjetnik se je udeleževal tudi družabnih dogodkov in bil

nasploh prisoten v ljubljanskem družabnem in političnem življenju. Politično je simpatiziral s Slovensko ljudsko stranko (SLS).

Po koncu druge svetovne vojne so ukrepi revolucije doleteli tudi podjetnika in njegovo družino. Že v začetku avgusta 1945 ga je doletela zaplemba 75 % premoženja, konec avgusta istega leta pa je bil ponovno obsojen na podlagi argumenta, da naj bi v času italijanske in nemške okupacije dal svoje gradbeno podjetje na razpolago okupatorju in njegovim sodelavcem in da je bil pristaš bele garde in nasprotnik OF, da je bil asocialen do svojih delavcev (Kobilica & Studen, 1999, str. 18–19). Izguba podjetja je podjetnika, ki je tako rekoč iz nič ustvaril svoje premoženje, hudo prizadela. Kasneje je bilo Curku dovoljeno opravljanje zgolj gradbene obrti le z nekaj zaposlenimi delavci. Umrli je leta 1953 v Ljubljani.

3.4.2 Od zidarja do ljubljanskega gradbinca

V knjigi Volja do dela je bogastvo lahko razberemo, da je Matko že kot zidar kazal podjetniški talent. Poleg rednega zaslužka je nekaj zaslužil še s striženjem sodelavcev (Kobilica & Studen, 1999, str. 14). Med zaposlitvijo pri Kranjski stavbni družbi si je nabiral izkušnje na številnih gradbiščih. Kot polir je bil udeležen tudi na pomembnejših projektih, kot je bila na primer gradnja tovarne Peko. V začetku leta 1914 je že kot zidarski mojster vložil prošnjo za koncesijo za lastno stavbno podjetje, z aprilom istega leta pa so v njegovem podjetju že začeli delati prvi zaposleni delavci.

Po koncu prve svetovne vojne, spomladi 1919, je Curk prijavil gradbeno obrt, avgusta tega leta pa prejel obrtni list za Ljubljano. Kupil je posestvo Nemškega viteškega reda na Mirju. Na začetku se je ukvarjal predvsem z gradnjo svoje in sosednje vile, ki je bila last dr. Antona Breclja. V lastni vili je imel Curk kasneje sedež podjetja. Kobilica in Studen (1999, str. 16) pravita: "Podjetje je imelo lastno gramoznico v Zeleni jami, leta 1928 pa je Matko Curk kupil tudi parno žago (Jeranova ulica), ki jo je uporabljal le za lastne potrebe". Med obema vojnama je opazno naraslo povpraševanja po gradbenih delih. V to se je intenzivno vključil Curk s svojim podjetjem, vendar je bila med gradbenimi podjetji velika konkurenca. Za ponazoritev naj omenim navedbo Kobilice in Studena (1999, str. 16), da je "leta 1928 bilo v Ljubljani 36 stavbnih podjetij, leta 1933 kar 64, leta 1938 pa 46 stavbnih podjetij". Vztrajnost in podjetnost M. Curka je kljub težavam kmalu dala rezultate, saj se je njegovo podjetje že kmalu vključilo v pomembne gradbene projekte.

Podjetje je leta 1933 pričelo graditi lovski dvorec v Kamniški Bistrici, ki ga je dal zgraditi jugoslovanski kralj Aleksander, in ga avgusta istega leta dokončalo. Spomladi 1936 je podjetje Curk pričelo graditi novo cerkev na Rakeku. Gradbena dela so bila z jesenjo 1938 končana in cerkev je bila 30. oktobra 1938 posvečena. V letih 1937 in 1938 je podjetje gradilo Zavetišče sv. Jožefa, ki je bilo namenjeno mestnim revežem. Kobilica in Studen (1999, str. 101) navajata: "Vsa gradbena dela je res solidno in okusno opravil stavbenik M. Curk iz Trnovega". Naslednje leto (1939) je podjetje na Taboru v Ljubljani zgradilo nov dom za upokojeince (danes Dijaški dom Tabor). Zgrajeni dom upokojeincev je razpolagal z moderno

pekarno, kotlarno za centralno kurjavo ter prostorno sodobno kuhinjo. Navedeni podatki pričajo o najsodobnejših stanovanjskih trendih, namenjenih udobju, ki jih je podjetje M. Curka upoštevalo pri svojem izvajanju stavbarske dejavnosti.

Stavbno podjetje Matka Curka je izvajalo tudi načrte arhitekta Jožeta Plečnika. Leta 1929 je bilo podjetje gradbeni izvajalec arhitektovih načrtov pri obnovi fasade trnovske župnijske cerkve. Kobilica in Studen (1999, str. 61) pravita: "Stavbno podjetje Matko Curk je po navodilih arhitekta odlično opravilo svojo nalogo". Dela so se nadaljevala še v urejanje obrežij Gradaščice v obdobju med letoma 1930 in 1932. Poleti 1931 je pred trnovsko cerkvijo podjetje po načrtih mojstra Plečnika pričelo graditi nov železobetonski most čez Gradaščico. Na vseh štirih koncih mostu je zgradilo okrasne piramide ter zanimive okrasne detajle na samem mostu. Jeseni 1936 so pričeli z gradnjo Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (NUK), monumentalnega poslopja, za katero je načrte zrisal Plečnik. Pri gradnji je bil povečini uporabljen podpeški kamen, katerega sivina ter v prelomnicah rumenkasta barva je stavbi, kakršna je morala biti univerzitetna knjižnica, dala poseben monumentalni pečat. Pri izvajanju del so tesno sodelovali z arhitektom Plečnikom, ki jih je pri delu ves čas usmerjal. Gradnja velike knjižnične stavbe v središču Ljubljane je bila za srednje veliko gradbeno podjetje, kakršno je bilo v tistih letih podjetje M. Curka, velik organizacijski zalogaj. Spomladi in poleti 1937 je bilo na gradbišču tako prisotnih tudi več kot 150 zaposlenih. Tu naj omenim spor med podjetnikom in njegovimi delavci, ki se je zgodil 7. junija 1937 in bi se skorajda sprevrgel v stavko med zaposlenimi. Neposredno pred tem dogodkom so zaposleni delavci v skladu z novo uredbo o najnižjih mezdah in sklepanju kolektivnih pogodb izvolili svojega zaupnika in izglasovali uvedbo "angleške" sobote. Ta bi delavcem omogočila, da bi ob sobotah zaključili delo ob 13. in ne ob 17. uri kot dotlej. Podjetje bi moralo delavcem tudi takoj po končanem delu izplačati mezde. V spor je posegla tudi Delavska zbornica. Kobilica in Studen (1999, str. 115) navajata: "Podjetje zahtevam delavcev ni ugodilo, ker "na tako spremembo ni bilo pripravljeno". Podjetnik je odpustil dva delavca "zaradi samolastnega nastopanja na stavbi". Po nekajurni prekinitvi se je delo nadaljevalo". Gradnja poslopja se je zavlekla v začetek 40. let, ko so v bodoči knjižnici izvajali finalna dela. 10. novembra 1942 je stekel strokovni ogled stavbe ter njena primopredaja. Leta 1937 je podjetnik Curk prevzel gradnjo cerkve sv. Mihaela na Ljubljanskem Barju in maja že blagoslovil temeljni kamen za njeno gradnjo. Cerkev je bila dograjena konec leta 1940, ko je tudi pridobila uporabno dovoljenje. Leta 1936 je profesor Plečnik predstavil svoje načrte za izgradnjo mrtvašnice na ljubljanskih Žalah. V začetku junija 1937 so oblasti za gradnjo Žal odobrile posojilo in julija 1938 so delavci podjetja Curk pričeli z gradbenimi deli. Zaključna dela so se zavlekla v leto 1940, ko je julija bila posvetitev Žal. Leta 1940 je podjetje po Plečnikovih navodilih pričelo graditi nove mestne tržnice in spomladi 1942 so bile tržnice predane v uporabo. Drugi del gradnje ljubljanskih tržnic, vključno s cvetličnim paviljonom, pa je potekal do leta 1944. Po načrtih profesorja Plečnika je potekala tudi postavitve monumentalne zapornice ob stavbi Cukrarne, ki je imela nalogo regulacije vodotoka Ljubljanice. Izvajalec gradbenih del je bilo gradbeno podjetje M. Curk. Dela so stekla v začetku poletja 1939 in se deloma zaključila septembra 1941, ko je bila zgrajena prva faza, to je izgradnja betonskih podpornih temeljev za

zapornico, in leta 1944, ko so bila zaključena celotna gradbena dela, vključno s postavitvijo železних vrat. Posledica te gradnje je boljša regulacija Ljubljane in znatno višji nivo njene gladine.

Podjetnik Matko Curk je z razvijanjem lastnega gradbenega podjetja zagotovo vnesel svežino v že tako hud konkurenčni boj med slovenskimi gradbeniki. Podjetje se je razvijalo tudi zaradi povečanega povpraševanja po gradbenih storitvah, kar je povzročilo, da je moralo biti vselej v stiku s potencialnimi strankami in močno usidrano na trgu gradbene panoge. Podjetje je sledilo najsodobnejšim trendom za zagotavljanje udobja, ki so se v tem obdobju uveljavljali v stavbnem gradbeništvu. To dokazuje gradnja Doma za upokojujence na Taboru v Ljubljani. Podjetje je pri gradnji monumentalnih stavb izvajalo tudi spominske detajle. Lep primer so detajli na Trnovskem mostu čez Gradaščico.

3.5 Franc Dolinar, pek in mecen

3.5.1 Mladost

Franc Dolinar se je rodil 11. aprila 1883 v vasi Zaklanec pri Horjulu. Izviral je iz večje kmečke družine in v Horjulu obiskoval osnovno šolo. Za poklic peka ga je najverjetneje navdušil njegov starejši brat Anton, ki je bil takrat že pekovski vajenec v pekarni Jančar v Ljubljani. Pekarna je bila že takrat med najbolj priznanimi in kvalitetnimi na območju Ljubljane. Nahajala se je v starem delu Ljubljane nasproti stolne cerkve, v pritličju hiše na naslovu Pred škofijo št. 11, danes Ciril-Metodov trg št. 11.

Mladi Franc se je pekovske obrti izučil že v domačem okolju. Že kot dvanajstleten deček je leta 1895 prišel za pekovskega vajenca v pekarno Jančar, kjer je služboval njegov brat. Ta je bil takrat že poslovodja pekarne. Franc je kasneje, leta 1910, po svojem pokojnem bratu Antonu prevzel mesto poslovodje pekarne. Lastnica pekarne Josipina Jančar, ki ni imela potomcev, je Franca zavoljo njegove skrbnosti in pridnosti vzljubila kot lastnega sina in ga imenovala za svojega naslednika. Tako so nastali temelji uspešne poslovne zgodbe pekarne Dolinar. Leta 1914 se je Franc poročil z Ivano Mekindo, ki je izhajala iz Cerknice. V zakonu se jima je rodilo pet otrok. Kmalu je Franc kupil še sosednjo hišo na naslovu Pred škofijo št. 10 (Dežman, Hudales & Jezernik, 2008, str. 214–216).

Franc Dolinar je umrl za posledicami pljučnice 30. septembra 1938 v Ljubljani. Po njegovi smrti je vodenje pekarne prevzela njegova žena Ivana s pomočjo sina Alojza. Ta je leta 1943 uspešno opravil mojstrski izpit iz pekarstva in slaščičarstva in se pripravljajal na prevzem družinskega podjetja. Po koncu vojne je sin Lojze emigriral v Argentino, pekarna pa je bila z vsemi nepremičninami podržavljena.

3.5.2 Rast in poslovni preboj podjetja

Pekarna je pod Dolinarjevim vodstvom poslovala zelo uspešno in se naglo razvijala. Uradno se je imenovala "Pekarna J. Jančar, nasl. Franc Dolinar". Posel je začel cveteti že v prvih letih po koncu prve svetovne vojne. To je upravitelju pekarnice Dolinarju prineslo izjemen kapital, ki ga je leta 1923 vložil v nakup dveh hiš. Prva je bila velika hiša na Poljanski cesti št. 19, kjer so bila stanovanja in skladišča, druga pa je bila enonadstropna stanovanjska hiša na Poljanskem nasipu št. 22. Parcela, na kateri je stala, je obsegala zemljišče od Poljanske ceste do Poljanskega nasipa ob Ljubljani. Hiša na Poljanski 19 se je nemudoma preuredila v dve parni pekarni z najsodobnejšo tehnologijo. Leta 1927 je Dolinar v njej odprl še sodobno slaščičarno, ki jo je izbrano opremil. Celotno opremo, ki je vključevala kavarniško pohištvo in vitrine, je kupil na Dunaju.

Pekarna je imela največjo proizvodno kapaciteto po preureditvi stavbe na Poljanski cesti, torej po letu 1924. Celotno število zaposlenih v pekarskem podjetju Dolinar se je gibalo med 20 in 40. V začetku leta 1933 je podjetje po smrti dotodanje lastnice Josipine Jančar v celoti prešlo v last Franca Dolinarja, imenovalo se je "Parna pekarna in slaščičarna Dolinar". Proizvodna kapaciteta podjetja je bila od leta 1924 naprej 2.000 kilogramov kruha dnevno ter 800 vrst tort in potic. Peklo se je tudi drobno čajno pecivo. Podjetje je s pekarskimi izdelki zalagalo šole, bolnišnice, trgovine in podjetja. Od pekarskih izdelkov so imele še posebno velik sloves žemlje, ki se jih je sčasoma prijelo ime "Dolinarjeve žemlje". Priznani so bili tudi drugi izdelki, med njimi kruh z zdravilnimi zelišči (Dolinarjev zdravilni kruh) in mandljevi torta ter potica.

Podjetje se je iz pekarske proizvodnje zlagoma usmerjalo na področje storitvene dejavnosti. Povečalo je delež programa peke po naročilu in z odprtjem dveh lastnih gostinskih lokalov vstopilo v gostinstvo. To sta bili kavarna in slaščičarna, ki ju je podjetje imelo od leta 1927. V gostinski stroki je postajalo podjetje čedalje bolj aktivno in se redno udeleževalo razstav s področja gostinske panoge. Tako je na začetku 30. let razstavljalo tudi na razstavi v Londonu, kjer je dobilo priznanje za svoje visoke higienske normative v proizvodnji in v trgovskih ter slaščičarskih prostorih. Podjetje Dolinar je razpolagalo z lastno maloprodajno mrežo, saj je imelo tri trgovine pekarskih izdelkov. Kruh ter ostali pekarski izdelki so se prodajali v trgovini na Poljanski cesti in v trgovini Pred škofijo 11, v lokalni Pred škofijo 10 pa je bila prodajalna drobnega peciva. Storitveno dejavnost je podjetje razširilo z uvedbo dostave na dom. V ta namen je Franc Dolinar naročil nakup petih funkcionalno opremljenih dostavnih avtomobilov Renault.

Podjetje je tako postalo pionir na področju sistemizirane proizvodnje po naročilu ter dostave blaga s sodobnimi prevoznimi sredstvi. Znano je bilo tudi po zaslugi izjemnega socialnega čuta lastnika. Pekarna Dolinar je dnevno odvajala določeno kvoto kruha mestnim siromakom in sirotišnicam. Dijaki in bogoslovci so dobili kruh po znižani ceni (večkrat tudi zastonj), zato se je podjetje med meščani prijelo ime Betlehem (hiša kruha). Lastnik podjetja Franc Dolinar

je bil mecen več kulturnim društvom in ustanovam, med drugim je bil tudi donator pri nakupu zvonov v stolni cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani (O Dolinarju, 2013).

3.6 Značilnosti slovenskih podjetnikov v obdobju med obema vojnama

Glavne značilnosti slovenskega podjetnika med obema vojnama, obenem predstavnika slovenskega meščanskega stanu, so bile delavnost, varčnost in iznajdljivost. Slovenski medvojni podjetniki so v večini primerov odraščali v skromnih kmečkih razmerah in v okoliščinah trdega življenja. S tem so pridobili osebne predispozicije, ki so jim v trdem konkurenčnem boju zagotovo koristile. Zaradi skromnih življenjskih razmer jim je bilo šolanje dostikrat onemogočeno, zato jim je manjkala potrebna formalna izobrazba. S tem so jim bile onemogočene dobre zaposlitvene možnosti. Tako so se, pogosto iz lastnih ambicioznih vzgibov, odločili za samostojen nastop na trgu. Znali so izkoristiti potrebe časa in priložnosti, ki jih je čas ponujal. Z drugimi besedami lahko povemo, da so bili ob pravem času na pravem mestu. V njihovem delovanju lahko opazimo, da so veliko investirali in le malo trošili. Kar se tiče zadnjega, so večino prihrankov vlagali v nepremičnine, za katere so menili, da so najbolj stabilna in donosna naložba. V večini poslovnih primerov so podjetniki deloma z lastnimi, deloma z izposojenimi sredstvi zagnali proizvodnjo ali storitev. Kasneje so se, kot v primeru tovarnarja Emila Lajovica, povezovali tudi z drugimi podjetniki in združevali kapital pod okrilje skupne družbe. Tako so formirali večja podjetja, ki so postala bolj racionalna v smislu ekonomij obsega, poslovno stabilnejša in na trgu precej bolj konkurenčna. Takšna novonastala podjetja so privabljala tudi tuj kapital, ki se je čedalje pogosteje pojavljal v lastniški kombinaciji s slovenskimi družbeniki. Podjetja lahko medsebojno sodelujejo na tri načine: nekapitalske povezave, kapitalske povezave in skupna vlaganja (Jaklič, 2009, str. 32–33). V našem primeru je sodelovanje domačih podjetnikov s tujimi družbeniki zadevalo predvsem skupna vlaganja.

Če podrobneje pogledamo osebni profil meščanskega podjetniškega sloja na Slovenskem, lahko hitro ugotovimo, da je bil ta sloj prebivalstva skupek različnih družbenih razredov. Dežman et al. (2008, str. 101) pravijo: "Po mnenju Ernsta Bruckmüllerja meščanski razred ni bil enoten razred, temveč konfiguracija različnih družbenih skupin". Mednje so se po njegovem mnenju uvrščali bankirji, veletrgovci, industrialci, tehnični nameščenci ter izobraženci s področja humanističnih ved. Meščanskost naj bi pomenila predvsem kulturo, nekakšen kulturni habitus, skupno priznavanje določenega načina mišljenja in vedenja. Ta kultura je bila kar najtesneje povezana s samorazumevanjem "premoženja in izobrazbe". Njihova enotnost se je izražala v skupnem etosu, ki je v samem bistvu temeljil na razsvetljenstvu in na veri v racionalno razlago in obvladljivost sveta (Bruckmüller, 1991, str. 372). Meščanstvo je bilo sinonim za kvaliteto življenja ter liberalni življenjski nazor.

V tem novonastalem slovenskem podjetniškem sloju so prevladovali zdrava podjetnost, drznost nastopanja na trgu ter rivalstvo. Te lastnosti so bile značilne za razvite zahodne industrijske družbe. Iz tega sledi, da se je tudi slovenski narod, seveda v okviru obstoječe državne ureditve (Kraljevina SHS, nato Kraljevina Jugoslavija), že pričel prebijati v zrelo

industrijsko družbo, s tem ko se je znotraj njega pričela etablirati novonastala podjetniška (in s tem meščanska) družbena srenja. To je pozitivno vplivalo tako na razvoj podjetništva kot tudi na celotno narodno osveščenost. Pri slovenskih podjetnikih takratnega časa je v ospredju nastopal predvsem zdrav odnos do dela. Delavnost je lastnost, ki je imela v obdobju intenzivnega podjetniškega razvoja izjemno velik pomen, saj je delo nosilec proizvodnje in dejavnost, s katero človek usmerja menjavo med seboj (svojim podjetjem) in naravo (poslovnim okoljem, op. a.) (Prašnikar, 1999, str. 19). Med lastnostmi, ki so jih takratni podjetniki premogli, so bili še poudarjena skrb za delavce, varstvo pri delu in lokalno okolje. Slednje potrjuje dejstvo, da so mnogi podjetniki nastopali kot donatorji v svojem okolju. Kot primer sem že navedel donacije peka Franca Dolinarja mestnim sirotišnicam in stolni cerkvi. Prav tako so bili mnogi podjetniki družbeno aktivni državljani in se udeleževali v politiki, največkrat na lokalni ravni. Primera za to sta Emil Lajovic in Franjo Sirc. Oba sta simpatizirala z Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS) in kandidirala na njeni listi za lokalne volitve.

Liberalna ekonomska politika, ki je olajšala nastanek in razcvet te družbene strukture, se je v obdobju pomanjkanja drobnega podjetništva in poslovne iniciative izkazala kot uspešna. Liberalna ekonomska politika je, kot je iz naloge jasno razvidno, za zagon in razvoj podjetništva izjemno pomembna (Friedman, 2011, str. 7–19). Ponudba se je kot posledica vojne in političnih pretresov močno zmanjšala, saj je večina podjetij na slovenskem ozemlju, kolikor jih je bilo, zastala. Po končani prvi svetovni vojni in ustanovitvi nove jugoslovanske državne tvorbe je pomembno sprostila podjetniško svobodo in vplivala na povečanje ponudbe. K temu je med drugim pomagala protekcionistična politika, ki se je izražala v omejitvah uvoza in je takrat prevladovala v večini evropskih držav.

Iz magistrskega dela lahko razberemo, da je za poslovni napredek družbe potrebna različna konfiguracija ekonomskih ukrepov, ki olajšajo začetni nastop poslovnih akterjev na trgu ter različnih (pridobljenih in privzgojenih) lastnosti družbe. Ekonomski ukrepi z ekonomskega vidika olajšajo prve podjetniške korake na konkurenčni trg, ustvarjalni posamezniki pa sprostijo svojo energijo in ideje. Zagotovo igrajo določeno vlogo tudi zgodovinske okoliščine države ali naroda na področju poslovnega razvoja ter njena odprtost v svet. Ne nazadnje pa mora država narediti bolj prijazno tudi birokracijo in različne servisne storitve, ki jih ponuja, najsi gre za šolstvo, znanost, sodstvo ter ostale družbene podsisteme, ki posegajo na področje družbenih in s tem tudi poslovnih odnosov. V preučevanem obdobju je država po mojem mnenju opravila svoj zrelostni izpit in iz tega lahko potegnemo še kako aktualen nauk tudi za današnji čas.

SKLEP

V magistrskem delu sem analiziral možnosti nastanka in razvoja podjetništva na Slovenskem v obdobju med obema svetovnima vojnama. Preučil sem tudi posledice, ki jih je to imelo za slovensko gospodarstvo in družbeni razvoj. Ob upoštevanju in prikazu zgodovinskih okoliščin, ki so vplivale na politični in gospodarski položaj slovenske družbe, sem podrobno

preučil podjetniški razvoj na Slovenskem, ki se je začel že v avstro-ogrskem cesarstvu. S pojavom hranilnic v tistem času se je poslovno-podjetniški potencial Slovencev uveljavil že takrat. V Kraljevini SHS, pozneje Kraljevini Jugoslaviji, so zametki poslovno-podjetniškega sveta dobili nov zagon, ko je podjetništvo na Slovenskem doživelo svoj pravi razcvet. Prikazal sem tudi razvoj finančnih institucij in bank, ki je spremljal podjetniški razvoj in je bil zanj neizogibno potreben. V obdobju med obema vojnama se je bančno-finančni sektor na slovenskem ozemlju precej razširil, kar je imelo pozitivne posledice za slovensko gospodarstvo in s tem tudi za razvoj podjetništva. V svojem preučevanju sem se lotil tudi prikaza makroekonomskih razmer in vplivov, ki jih je podjetništvo imelo na narodno gospodarstvo. Prikazal sem tudi podjetniške primere, ki sem se jih lotil kot prikaz življenjskih zgodb podjetnikov kot pobudnikov ter ustanoviteljev takrat vodilnih slovenskih podjetij. Ti primeri nazorno orišejo sam proces nastanka podjetja. Na koncu sem združil vse ugotovitve, ki sem jih pri preučevanju izluščil, in poskusil oblikovati nauk, primeren tudi za aktualno rabo.

Na tako intenziven razvoj malih in srednjih, večinoma družinskih podjetij, je nedvomno zelo vplivala liberalna ekonomska politika, ki je s svojo tržno naravnostjo močno sprostila birokratske ovire ter pripomogla k precejšnji ekspanziji slovenskega podjetništva. K temu je precej pripomogel tudi dokaj razvit bančni sektor, ki je bil večinoma v zasebni lasti. S tem se je izoblikovala podjetniška elita, ki je zagotovilo stabilnega ekonomskega napredka v vsaki družbi.

Na koncu bi opozoril še na pomanjkljivosti v podatkovnih bazah, s katerimi sem se srečeval pri pisanju svojega dela. To slabost sem skušal odpravljati z dodatno literaturo in članki, ki sem jih vključeval v informacijski nabor. Poleg tega sem imel dva osebna intervjuja. Tako sem blažil to prevladujočo slabost ustvarjanja zaključnih del. Upam, da mi je v določeni meri to tudi uspelo.

LITERATURA IN VIRI

1. Axel - Meyer, J. (2010). *Strategien von kleinen und mittleren Unternehmen*. Lohmar – Köln: EUL Verlag.
2. Bianchini, P., & Carpanetto, D. (ur.) (1999). *Veliki atlas svetovne zgodovine*. Ljubljana: DZS.
3. Borak, N. (1998). *Denarne reforme*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
4. Bruckmüller, E. (1991). *Zgodovina avstrijskega meščanstva*. Ljubljana: Zgodovinski časopis.
5. Butschek, F. (2011). *Österreichische Wirtschaftsgeschichte*. Wien: Böhlau Verlag.
6. Česen, T. (2008). Ekonomska zgodovina Slovenije. *Borec*, 60 (652–656), 139–155.
7. Ćirković, S., Grafenauer, B., Lovrenčič, R., & Petrović R. (ur.) (1991). *Atlas svetovne zgodovine The times*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
8. Dežman, J., Hudales, J., & Jezernik B. (2008). *Slovensko meščanstvo od vzpona nacije do denacionalizacije 1848–1948*. Ljubljana: Zbornik.
9. Dimovski, V., Penger, S., & Žnidaršič, J. (2005). *Sodobni management*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
10. Fischer, J., Gestrin, F., Janša - Zorn, O., Kresal, F., & Lazarević, Ž. (1998). *Pogled v zgodovino podjetništva*. Vrhnika: Razum.
11. Friedman, M. (2011). *Kapitalizem in svoboda*. Ljubljana: Soleco.
12. Gälweiler, A. (1986). *Unternehmensplanung*. Frankfurt: Campus Verlag.
13. Gnjatović, D. (1991). *Stari državni dugovi*. Beograd: Ekonomski institut.
14. Granda, S. (2005). Josip Gorup – najbogatejši Slovenec, pa ne le zase. *Slavenski zbornik 2/2005*, (str. 329–339). Vrhnika: Galerija 2.
15. Granda, S. (2008). *Mala zgodovina Slovenije*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
16. Jaklič, M. (2009). *Poslovno okolje in gospodarski razvoj*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
17. Kobilica, K., & Studen, J. (1999). *Volja do dela je bogastvo*. Ljubljana: Nova revija.
18. *Kranjski trgovec in industrijalec Franjo Sirc. 2013*. Najdeno 17. marca 2013 na spletnem naslovu http://www.kranjski-zbornik.si/KR_ZBORNIK,,avtorji_zbirke,povzetki,dr_joze_zontar_kranjski_trgovec_in_industrijalec_franjo_sirc_.htm
19. Kuhn, A. (1990). *Unternehmensführung* (2. Auflage). München: Verlag Vahlen.
20. Lajovic, D. S. (2003). *Med svobodo in rdečo zvezdo*. Ljubljana: Nova obzorja.
21. Lazarević, Ž. (1997). *Slovensko gospodarstvo v prvi Jugoslaviji*. Ljubljana: Modrijan.
22. Lazarević, Ž., & Borak, N. (1996). *Prevrati in slovensko gospodarstvo*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
23. Lazarević, Ž., & Prinčič, J. (2000). *Zgodovina slovenskega bančništva*. Ljubljana: Združenje bank Slovenije.
24. Mirković, M. (1950). *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
25. Norčič, O. (2000). *Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

26. *Od pločevinke do avtomobilskega žarometa*. 2013. Najdeno 15. aprila 2013 na spletnem naslovu <http://www.saturnus-90let.si/saturnus-skozi-cas/od-plocevinke-do-avtomobilskega-zarometa/>
27. Prašnikar, J. (1999). *Uvod v mikroekonomijo*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
28. Pučko, D. (2001). *Analiza in načrtovanje poslovanja*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
29. Pučko, D. (2006). *Strateško upravljanje*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
30. Slovensko trgovsko društvo. (1904). *Predgovor uredništva*. Slovenski trgovski vestnik, 1(1), 2.
31. *Stoletje slovenskega meščanstva*. 2008. Najdeno 16. aprila 2013 na spletnem naslovu <http://www.ff.uni-lj.si/fakulteta/aktualno/kronika/kliping/feb%202008/3344551.pdf>
32. Sunčič, M. (2011). *Zgodovina podjetništva na Slovenskem od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
33. Sušjan, A. (2006). *Uvod v zgodovino ekonomske misli*. Ljubljana: Ekonomska Fakulteta.
34. Šorn, J. (1959). Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 7(1), 10–20.
35. Šorn, J. (1979). *Slovensko gospodarstvo med obema vojnama. Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
36. Šorn, J. (1997). *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
37. Traven, J. (1939). Gospodarska kriza v luči statistike pridobitnih podjetij. *Tehnika in gospodarstvo*, 5(11–12), 257–267.
38. Trček, F. (1930). Bistvo zadruge. *Zadružni vestnik 2/1930*, 21–23.
39. Vodopivec, P. (1999). *Atlas evropske zgodovine*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
40. Vodopivec, P. (2010). *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan.
41. Žontar, J. (2005). *Kaznovana podjetnost*. Ljubljana: Nova revija.
42. Žontar, J., & Žontar, M. (2001). *Stavbenik Josip Slavec*. Ljubljana: Nova revija.

PRILOGE

KAZALO

Priloga 1: Prikaz gibanja proizvodnih obratov po panogah.....	1
Priloga 2: Prikaz rasti slovenske industrije.....	2
Priloga 3: Prikaz deleža industrijskih panog v gospodarstvu.....	2

Priloga 1: Prikaz gibanja proizvodnih obratov po panogah

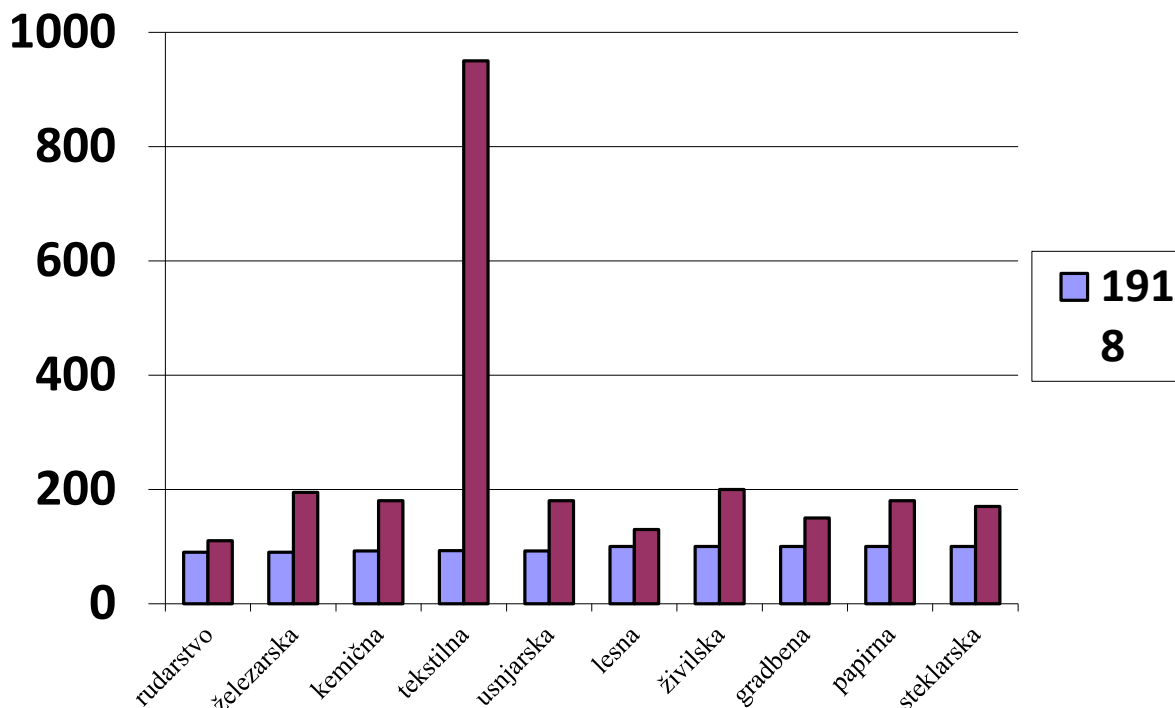
Tabela 1: Pregled številčnega gibanja proizvodnih obratov po posameznih panogah v navedenih letih

Leto	Rud.	Želez. ind.	Kem. ind.	Tekst. ind.	Usnj. ind.	Les. ind.	Prehr. ind.	Gradb. ind.	Pap. ind.	Vsota
1918	28	31	25	11	25	80	19	44	9	275
1919		2	1	2		1	1	2		9
1920	1	2	2	3	2	2	2	3	1	18
1921		2	2	1		3	1	2		11
1922		3	1	7	1	1	2	1	1	18
1923		2	3	10	2	2	4	4	1	28
1924		1	2	2	3	1	1			10
1925				3				1		7
1926		3		4		3	2	2	1	15
1927		3		7		1	1			12
1928	1	4	2	6		3	1		1	19
1929			2	8	1	1	1	1		14
1930		3	1	2	2			3		11
1931				2	1	2	1	3	1	10
1932		2		7	1	1		1		12
1933				11	2	1	2			16
1934			1	4		2		2		9
1935			1	2	1			2		6
1936				6		1				7
1937		2	2	2		2			1	9
1938			2	2	1	1	1		1	8
1939			1	1		2				4
Skupno	2	29	23	92	20	30	20	27	8	253
Likvid.		1	2					1	1	5
Ostalo	2	28	21	92	20	30	20	26	7	248

Vir: J. Šorn, *Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama, 1959, str. 19.*

Priloga 2: Prikaz rasti slovenske industrije

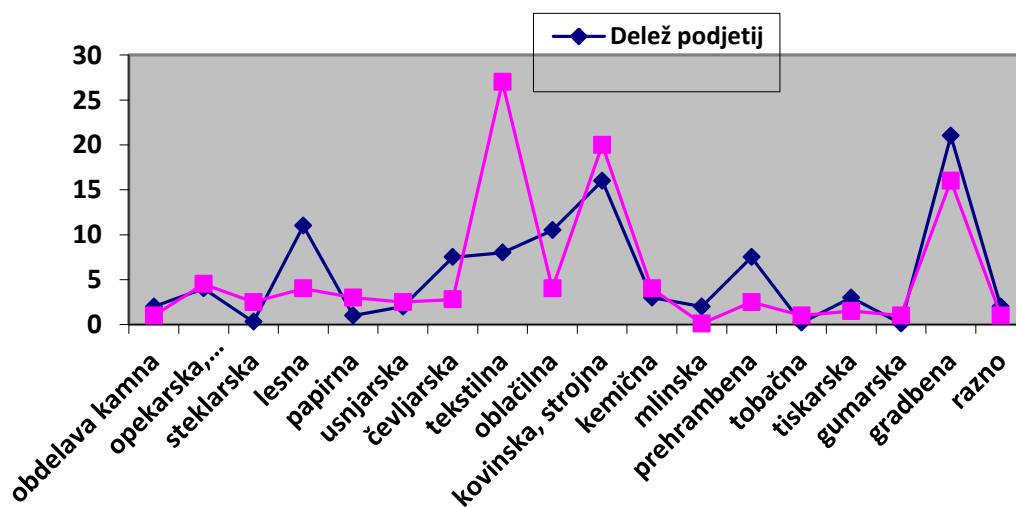
Slika 1: Rast slovenske industrije med vojnama (v številu proizvodnih obratov)

Vir: Ž. Lazarevič, Slovensko gospodarstvo v prvi Jugoslaviji, 1997, str. 8.

Priloga 3: Prikaz deleža industrijskih panog v gospodarstvu

Slika 2: Deleži posameznih industrijskih panog (v %) glede na skupno število obratov in skupno število zaposlenih v 30. letih 20. stoletja

Vir: Ž. Lazarevič, Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva, 1998, str. 112.